

14595
2005.3.
3'2005

1рх
ISSN 1029-7200

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

BIBLIOTECHNY VISNYK

У НОМЕРІ

Розвиток науково-інформаційної діяльності
НАН України:
пріоритети і перспективи

Бібліотечна справа в Україні ХХ ст.:
1917–1931 рр.

Структурний аналіз українського бібліотечного
веб-сегмента мережі інтернет

Шановні колеги!

**Запрошуємо Вас взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції
«ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ»,
яка відбудеться в Києві 11–12 жовтня 2005 р.**

Організатори конференції:

- ☐ Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
- ☐ Асоціація бібліотек України
- ☐ Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук.

На пленарному та секційних засіданнях, семінарах і круглих столах передбачається обговорити такі проблеми:

Секції:

1. Інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки
2. Бібліотечно-інформаційні технології виділення та обробки знань
3. Інтелектуалізація пошукових систем бібліотек
4. Технології формування інформаційних ресурсів рукописної, друкованої, електронної україніки

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 3 2005

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)
В. Попроцька (заступник головного редактора)
Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Боряк
А. Бровкін
Л. Костенко
В. Омельчук
М. Романюк
П. Тронько
А. Чекартьов
О. Додонов
О. Литвиненко
В. Широков
В. Рубан
Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)
С. Филипі-Мартутинович (Сербія)
І. Славінські (Австрія)
К. Брюс (Німеччина)
Б. Зафіровські (Республіка Македонія)
Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)
V. Poprotska (Deputy of Editor-in-Chief)
N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak
A. Brovkin
L. Kostenko
V. Omel'chuk
M. Romanyuk
P. Tron'ko
A. Chekmaryov
O. Dodonov
O. Lytvynenko
V. Shyrovkov
V. Ruban
B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)
S. Phylipi-Martutynovych (Serbia)
I. Slawinski (Austria)
C. Bruce (Germany)
B. Zafirovski (Republic of Macedonia)
L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ
Тел. 267-48-62
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Передплатний індекс 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv-39, 03039, Ukraine
Tel.: (044)267-48-62
E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua
www.nbu.gov.ua

Subscription Index 74049

The opinions expressed herein are solely the views of the
authors and do not necessarily reflect those of the editorial
board.

Зміст

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Онищенко О., Дубровіна Л. Бібліотечна справа в Україні XX ст.: 1917–1931 рр. 3

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА НАН УКРАЇНИ

Кулаковська Т. Розвиток науково-інформаційної діяльності НАН України: пріоритети і перспективи 17

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Солов'яненко Д. Структурний аналіз українського бібліотечного веб-сегмента мережі інтернет 26

БІБЛІОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК

Астапенко Т. Бібліографічна діяльність Миколаївської громадської бібліотеки (кінець XIX – початок XX ст.) 38

З ІСТОРІЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

Ковальчук В. Микола Петрович Баллін (1829–1904) – бібліотечний діяч, видавець, книготорговець та просвітител (друга половина XIX – початок XX ст.) 46
Саєнко Л. Дмитро Нитченко – письменник, видавець 50

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Перший європейський семінар із проблем запобігання катастрофам та збереження архівів 56

* * *

SUMMARY 59

Contents

TO THE HISTORY OF LIBRARIANSHIP IN UKRAINE

Onyschenko O., Dubrovina L. Library Affairs of Ukraine in XX century: 1917–1931 3

LIBRARY INFORMATION SYSTEM OF NAS OF UKRAINE

Kulakovska T. Development of research and information activity of the National Academy of Sciences of Ukraine: priorities and prospects 17

DOCUMENTARY COMMUNICATIONS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGY

Solovjanenko D. The Structural Analysis of the Ukrainian Libraries' Web-segment 26

BIBLIOGRAPHIC ACTIVITY OF LIBRARIES

Astapenko T. Bibliographic activity Mykolaiv Public Library (End of XIX – beginning of XX century) 38

TO THE HISTORY OF PUBLISHING

Kovalchuk V. M. P. Ballin's Library, Publishing and Book-Selling Work (1829–1904) (second part of XIX – beginning of XX century) 46
Sajenko L. Dmytro Nytychenko – writer, publisher 50

FACTS OF SCIENTIFIC LIFE

The first European workshop on disaster prevention and archives concervation 56

* * *

SUMMARY 59

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

УДК 02(477)(09)

Олексій ОНИЩЕНКО,

генеральний директор Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
академік НАН України

Любов ДУБРОВІНА,

директор Інституту рукопису НБУВ, д-р іст. наук, професор

Бібліотечна справа в Україні ХХ ст.: 1917–1931 рр.

У статті висвітлені нові умови, які виникли зі встановленням радянської влади: централізація бібліотечної справи і створення єдиної системи бібліотек різного типу (публічних, галузевих, масових, наукових тощо), котрі підпорядковуються Народному Комісаріату Освіти. Розкрито розвиток різних напрямів бібліотечних наук, успіхи книгознавства, бібліографії, процеси створення передової та самостійної школи видатних українських учених, зокрема в галузі історії та теорії книги, організації діяльності наукових бібліотек. У цей період були створені і розвивалися Всенародна бібліотека України, Український науковий інститут книгознавства, видавалися професійні журнали, коли склалися два наукових центри – київський та харківський. Також приділена увага великим досягненням діяльності української еміграції в Празі.

Ключові слова: бібліотечна справа, наукові бібліотеки, масові бібліотеки, бібліографія, книгообмін, фонд.

1. Бібліотечна справа у період Української революції 1917–1920 рр.: проекти реформ бібліотечної справи. Створення Національної бібліотеки Української держави

Нові умови для розвитку бібліотек та бібліотечної справи в Україні виникли під час Української революції 1917–1920 рр. Після створення Центральної Ради та проголошення самостійності України у 1917 р. почалася розбудова національної культурної сфери українського суспільства. Основний зміст проєктів цих реформ державні діячі бачили у необхідності створення державної мережі національних установ у культурі, освіті, науці, а також розвитку мережі публічних бібліотек з метою загальнокультурного виховання та освіти народу на національно-державних засадах.

Надалі основна діяльність національних урядів, Бібліотечно-архівного відділу при Генеральному секретарстві справ освітніх УЦР під керівництвом О. С. Грушевського МНО УНР (де працювали також І. Стешенко, П. Дорошенко, С. Русова, С. Сірополко) та Архівно-бібліотечного відділу при Головному управлінні мистецтв і національної культури МНО під керівництвом В. Л. Модзалевського, що існували на території України, зокрема, була спрямована на реалізацію ідеї національної бібліотеки і проведення обліку та збереженості книжкових фондів різних бібліотек, які опинилися у період революцій без господарів, опрацьовувалися й перші правила і статuti для народних бібліотек.

Проект О. С. Грушевського та С. Сірополка передбачав створення Національної українознавчої

книгозбірні, бібліотечної мережі, Книжкової палати, Українського бібліографічного інституту, Центрального бібліотечного бюро; видання «Книжкового літопису»; системи обов'язкового примірника тощо. Передбачалося формування бібліотек національних меншин, пропонувалося створити відповідне Міністерство національних бібліотек¹.

Однак, Національна бібліотека була створена з приходом до влади гетьманського уряду, за проєктом міністра освіти М. П. Василенка та академіка В. І. Вернадського, який очолив Українську академію наук². «Закон про утворення Фонду Національної Бібліотеки Української Держави (1918 р.)» був підписаний П. Скоропадським 2 (15) серпня 1918 р. Цим Законом закладалися основи книгозбірні всевітнього типу, «яка гуртувала би в собі все, що витворено людською думкою»; у ній «мають бути зібрані всі пам'ятки духовного життя українського народу і України (рукописні і друкарські), а також усі види друку: книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії і металографії, видані на Україні і за кордоном»; констатувалась необхідність комплектування Бібліотеки обов'язковими примірниками українських видань.

¹ Кішвар Т. І. Невідомі документи про заснування Національної бібліотеки Української держави // Історія бібліотечної справи в Україні. – К., 1995. – С. 3–6; Її ж. Степан Сірополко // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 32–33.

² Дубровіна Л. А., Оніщенко О. С. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998; ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 7, арк. 28–28 зв.

Організацію НБУ та її фонду було доручено Українській академії наук (з 1919 р. Всеукраїнська академія наук) та спеціально створеному Тимчасовому комітету у складі: акад. В. І. Вернадського (голова), акад. А. Ю. Кримського, акад. С. О. Єфремова, Г. П. Житецького, В. О. Кордта (на той час – завідувача бібліотекою Університету св. Володимира) та з початку 1919 р. – Д. І. Багалія³. Ними розробляються основні принципи національної бібліотеки України, були оголошені 4 принципи формування НБУ: 1) універсальність, різноманітність та повнота книжкового фонду з усіх країн світу; 2) збирання творів національного друку, стародруків, рукописної, музичної, картографічної спадщини про Україну і український народ на українській та інших мовах («україніка»); 3) позавідомчий і позаполітичний статус; 4) загальнодоступність, безкоштовність й легкодоступність до інформації⁴. У Положенні про НБУ були відображені основні світові принципи, які відрізняли національну бібліотеку від усіх інших: вона мала збирати та зберігати «пам'ять» світової та національної культури в творах друку та рукописах, надавати ці матеріали у відкрите суспільне використання, провадити бібліографічну діяльність для загального інформування про бібліотечні фонди та здійснювати підготовку національної бібліографії.

В основу фонду Національної (Всесвітньої з 1919 р.) бібліотеки було покладено декілька цінних та великих українознавчих книжкових зібрань: бібліотека «Старої Громади» та Київської «Просвіти», переданої УНТ, так було започатковано фонд «Україніка», а також значна кількість придбаних цінних приватних бібліотек та колекцій, передусім самих засновників Бібліотеки⁵.

Встановлення радянської влади супроводжувалося становленням такого універсального фонду Бібліотеки, який з повним правом вже у кінці 30-х років може вважатися одним з найвеличніших у світі універсальних сховищ «пам'яті» світової та націо-

нальної культури. Ліквідація приватної власності та державних установ попередніх урядів, націоналізація, скасування чинів та звань, а також вихід Декрету РНК УСРР від 3 квітня 1919 р. «Про передачу історичних та художніх цінностей у відання Народного комісаріату освіти», відкрили процес передачі усіх дореволюційних державних і приватних архівів та бібліотек у власність радянської держави. Бібліотеки ліквідованих установ, громадських об'єднань та колекційні фонди, які перебували до революції у приватних осіб, стали концентруватися в фондах Всесвітньої бібліотеки України (далі ВБУ), а також обласних публічних бібліотек. Упродовж п'яти років її бібліотечні фонди досягають 1 млн 100 тис. томів⁶. В 1923 р. її першим директором стає видатний український бібліотечний діяч С. П. Постернак.

За короткий час ВБУ розгортає збирання фондів, відкриває читальні зали, в 1924 р. виникає спеціальний науковий підрозділ – Науково-дослідний інститут бібліотекознавства, у функції якого входили науково-дослідна та науково-педагогічна робота – підготовка наукових працівників у галузі бібліотекознавства⁷. З січня 1925 р. виходить «Бібліотечний журнал», з 1926 р. ВБУ випускає спеціальне періодичне видання – «Бібліотечний збірник»⁸. Створення Національної бібліотеки Української держави було найважливішою подією в національному культурному та науковому житті України, а підпорядкування її Українській (надалі Всеукраїнській) академії наук дозволило провести її розбудову на наукових засадах у короткі терміни.

Однак посилення радянської влади звело нанівець реальне значення ВБУ як національної. Відповідно до постанови Президії ЦВК СРСР від 6 лютого 1925 р. Національною бібліотекою СРСР було оголошено Державну бібліотеку ім. В. І. Леніна, яка була створена на базі Державної Румянцевської бібліотеки, спадкоємниці Румянцевського музею⁹. З того часу почалося поступове ніве-

³ До Ради Міністрів Української Держави од Міністра народної освіти та Мистецтв пояснююча записка до законопроектів про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1918. – С. 18; ІР НБУВ, ф. 52, № 22; Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3/4. – С. 12–13.

⁴ Киев. мысль. – 1918. – 15 (2) сент. Окремий відбиток.: Від Тимчасового комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м. Києві. – [К., 1918] – 2 с. Див. також проект: ІР НБУВ, ф. 33, № 3055; Статут Національної Бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук. – К., 1919.

⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 2–2 зв.

⁶ Постернак С. П. Всесвітня бібліотека України: (До 5-річного ювілею). – ІР НБУВ, ф. 52, № 2; Публ.: П'ятирічний ювілей Всесвітньої Бібліотеки України // Бібліол. вісті. – 1923. – № 4. – С. 87–88.

⁷ ІР НБУВ, ф. 52, № 2, арк. 94–95.

⁸ Бібліотечний збірник. Ч. 1: Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. – К., 1926; Бібліотечний збірник. Ч. 2: На науково-бібліотечному фронті УСРР. – К., 1927.

⁹ Володин Б. В. Всемирная история библиотек. – СПб., 2002. – С. 252.

лювання національних бібліотек республік, що було завершено вже у середині 30-х років.

2. Формування засад радянської бібліотечної справи у 1919–30-х роках

З встановленням радянської влади реалізується завдання державного управління бібліотечною справою та створення єдиної мережі безплатних державних бібліотек різного рівня, публічних обласних, районних та місцевих, а також галузевих, масових та наукових. Усі (крім галузевих та відомчих) бібліотеки були передані у відання Наркомату освіти.

На першому етапі обговорювалося декілька проєктів побудови мережі бібліотек. Одним з перших нереалізованих проєктів було запропоновано створення єдиної мережі бібліотек з Національною бібліотекою на чолі. На спеціальному засіданні колегії Наркомпросу 16 липня 1919 р. було вирішено «на чолі всіх бібліотек поставити Національну бібліотеку при Академії наук. Потім утворити три обласні бібліотеки: Київську – на базі Київської міської публічної бібліотеки – для західної, Харківську – для східної і Одеську – для південної України. Третє місце займуть районні та місцеві бібліотеки»¹⁰. Однак, надалі реформи в адміністративно-територіальній системі викликали і ув'язання її з діяльністю органів влади та управління і бібліотечною розбудовою, зокрема, після Постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. «Про ліквідацію губерній та перехід на триступеневу систему управління»¹¹. Не сприяло жорсткій централізації й численність різновидових бібліотек та їхніх функцій.

З перших років радянської влади почалися докорінні зміни, пов'язані з політикою централізації та методологічною уніфікацією управління та засад бібліотечної справи, переорієнтацією на головну роль масових загальнодоступних бібліотек, упровадженням принципів керівної ролі ВКП(б) у бібліотечній справі, яка розглядалася як «складова ідеологічної діяльності, опорна база для розгортання масово-політичної та пропагандистської роботи серед народних мас, їх залучення до соціалістичних перетворень народного господарства і культури»¹². Цей процес супроводжувався націоналізацією бібліотек усіх видів і типів, ліквідацією сфе-

ри недержавних бібліотек. На засадах адміністративно-територіального принципу розгортається мережа державних масових бібліотек, чисельність котрих стрімко зростає, починається боротьба з неписьемністю, виникають нові види бібліотек як альтернатива народним бібліотекам – профспілкові бібліотеки, на котрі також було покладено в ті роки допомогу у ліквідації неписьемності¹³.

Спочатку ці процеси почалися в РСФРР, де розгорнулася дискусія між прихильниками демократичних принципів улаштування бібліотечної справи (А. А. Покровський, Б. О. Борович) та тими, хто відстоював необхідність побудови діяльності бібліотек з урахуванням політичних вимог (А. В. Луначарський, Н. К. Крупська). Перемога пріоритетів політичних завдань позашкільної освіти та бібліотечної справи на I Всеросійському з'їзді з позашкільної освіти (травень 1919 р.) визначила усю подальшу основу бібліотечного будівництва в РСФРР, радянських республіках та надалі – в СРСР.

Декрет «Про централізацію бібліотечної справи в РСФСР» (від 3 листопада 1921 р.) вплинув на усю подальшу політику в інших республіках створеного в 1922 р. СРСР. В Україні Наркомосвіти створює в листопаді 1921 р. Українську центральну міжвідомчу бібліотечну комісію для здійснення централізації організації та управління бібліотечною справою¹⁴. Бібліотеки розглядаються як державні культурно-освітні заклади, розроблялися єдині методичні засади, почалася реформа бібліотечної справи. В 1922 р. система бібліотек складалася з губернських (Харків, Київ, Одеса, Катеринослав тощо, де налічувалося понад 100 тис. од. зб.), які переводилися на державний бюджет, інших губернських центральних бібліотек (фонд 12–15 тис. томів), які переводилися на місцеві бюджети; центральних бібліотек повітів (фонд 5 тис. томів) (до них відносилися й центральні дитячі бібліотеки); районних повітових міст і волосних, спеціальних бібліотек при вищих навчальних закладах, а також при підприємствах і різних установах (партійних, комсомольських, профспілкових тощо), пересувних¹⁵. Низка партійних та урядових з'їздів і кон-

¹³ Новальська Т. В. Становлення та розвиток профсоюзних бібліотек на Україні в роки соціалістичного будівництва // УІЖ. – 1987. – № 5. – С. 103–109.

¹⁴ Єщенко Ф. О. Бібліотечна справа на Україні в роки відновлення народного господарства (1921–1925). Матеріали до лекції з курсу «Історія бібліотечної справи в СРСР». – Х., 1961. – С. 9.

¹⁵ Єщенко Ф. О. Бібліотечна справа на Україні... – С. 13; Одинок Л. П. Деякі проблеми організації науково-методичної роботи в УРСР (1917–1924 рр.) // Бібліо-

¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 120–123, 129.

¹¹ ЗУ УСРР. – 1925. – № 29–30. – Від. 1. – Ст. 243.

¹² Абрамов К. И. История библиотечного дела. – М., 2000. – Ч. 2. – С. 9–10.

ференцій в 1922–1925 рр. сформулювали основні напрями реформи бібліотечної справи в галузі розгортання масових бібліотек для ліквідації неписьменності, де основна увага спрямовувалася на сільські бібліотеки та хати-читальні.

Спочатку наукові бібліотеки ще мали відносну незалежність. Фактичним науковим центром цих бібліотек стає м. Київ та Всенародна бібліотека України. На першій конференції наукових бібліотек 28–31 грудня 1925 р. у Києві були присутні 204 представники спеціалізованих та наукових бібліотек, УНІКу, Київського бібліотечного об'єднання, представники вишівських бібліотек. Ця видатна подія показала значний потенціал української бібліотечної справи. На конференції обговорювалися питання побудови мережі бібліотек, питання науково-дослідної, бібліографічної роботи, обслуговування читачів, комплектування, каталогізації тощо¹⁶. Оскільки бібліотекознавство на той час ще не сформувало єдиної позиції щодо теоретичних засад практичної діяльності як масових, так і наукових бібліотек, у цей період відбувався процес формування основних уявлень про систему бібліотек в Україні та принципи їхньої зовнішньої діяльності та ґрунтовних засад щодо технологічних процесів та функцій.

Після першої світової війни відчувалося прагнення до кооперації в галузі формування фондів бібліотек та бібліографічної діяльності, передусім у середовищі національних та наукових бібліотек. У радянській державі на першому етапі ще можливо було проникнення зарубіжних досягнень у бібліотечну практику, зокрема, на нарадах обговорювалися питання кооперації у галузі створення зведених каталогів та бібліографії. На першому етапі розвитку наукових бібліотек, коли в їхньому складі працювали фахівці з дореволюційною вищою освітою, вони вивчали західний досвід, зокрема, діяльність Міжнародного бібліографічного інституту (з 1931 р. – Міжнародний інститут документації, з 1937 р. – Міжнародна федерація з документації). Інститут був започаткований в 1895 р. у Брюсселі за ініціативою видатного діяча, бельгійця Поля Отле. В Україні у цей період обговорювалися питання впровадження УДК та принципи бібліографічної реєстрації наукових статей з метою створення Універсального бібліографічного репертуару, опублікована книга П. Отле та Л. Вутерса «Ру-

текознавство і бібліографія. – Х., 1979. – Вип. 19. – С. 101–110.

¹⁶ Бібліотечний збірник. Ч. 1: Праці першої конференції наукових бібліотек УРСР / ВБУ. – К., 1925.

ководство для общественных библиотек» (Петроград, 1924 р.), яка швидко потрапила до професійного середовища, у тому числі і до українських науковців ВБУ¹⁷.

Велике значення у вирішенні питання координації мала діяльність заснованого в 1921 р. Київського бібліотечного об'єднання, а також інших, створених за його прикладом у різних містах України. Активну діяльність розгорнуло Одеське об'єднання, яке являло собою різновид добровільної науково-методичної та культурно-просвітньої організації. Об'єднання випускали свої бюлетені, проводили наради, відкривали кабінети бібліотекаря¹⁸. В 1924 р. це об'єднання репрезентувало усі бібліотеки, незалежно від їхнього типу та виду.

Ці тенденції наукової кооперації та спроби впровадження західного доступу відчувалися на спеціальних нарадах і під час обговорення різних питань на Першій конференції наукових бібліотек у Києві у грудні 1925 р. Київ, завдяки існуванню ВУАН, у значній мірі набув у цей період значення центру наукових бібліотек.

На відміну від Києва, м. Харків цього часу, у зв'язку із перебуванням там уряду, перетворюється у центр радянського впливу на бібліотечну справу і розвиток основних правових та організаційних засад діяльності масових бібліотек. Встановлення радянських принципів у бібліотечній справі України поступово нарощується впродовж 20-х років. Це відчувається на Першій Українській нараді робітників книги (1923 р.) та Всеукраїнському бібліотечному з'їзді 1926 р. у Харкові¹⁹.

На I Всеукраїнському бібліотечному з'їзді 1926 р. у Харкові обговорювалися питання бібліотечного будівництва на Україні з урахуванням потреб робітничого та селянського читача у контексті завдань соціалістичного будівництва, вивчення їхніх інтересів, роботи з політичною газетою, основ комплектування робітничого книжково-бібліотечного ядра, роботи ДВУ й інших видавництв у галузі видання масової літератури, підготовки нових статутів державних бібліотек, завдань кабінетів марксизму-ленінізму, створення бібліотечних об'єднань, ра-

¹⁷ Володин Б. В. Всемирная история библиотек. – СПб., 2002. – С. 250–251.

¹⁸ Фридьева Н. Киевское библиотечное объединение // Красный библиотекарь. – 1925. – № 3. – С. 101–102; Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября // Красный библиотекарь. – 1927. – № 9. – С. 42–54; № 10. – С. 51–62; Єщенко Ф. О. Бібліотечна справа на Україні ... – Х., 1961. – С. 39–40.

¹⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 122.

ціоналізації бібліотечної техніки за типами бібліотек. На з'їзді розглядалися і питання загальної класифікації видань та бібліографії, де було відмовлено у можливості впливу «буржуазної» науки та системи УДК. Вперше було поставлено завдання вилучення «шкідливої літератури» буржуазного змісту з книгозбірень, читалень, книгарень та кіосків ринку²⁰, що було наслідком створення у 1922 р. Головного управління у справах літератури та видавництва, інструкції 1923 р, підписаної Н. К. Крупською, якою заборонялося видавати читачам ідеологічно шкідливу літературу.

У ті роки здійснюється реформування управління бібліотечною справою: було визначено систему бібліотечного будівництва та розподіл бібліотек за типами. Усі бібліотеки вважалися допоміжними установами в системі народної освіти; цим визначалася типологія бібліотек, характер, форми і методи їхньої роботи: всі бібліотеки відповідно були поділені на бібліотеки масового користування, бібліотеки шкільного типу, державні бібліотеки, бібліотеки спеціального призначення. Новий, порівняно з попередніми часами, розподіл бібліотек з універсальними фондами, на відміну від старого, який передбачав два типи – громадські (публічні) і наукові (університетські), включив Всенародну бібліотеку України до державного типу бібліотек, надаючи їй статус основної серед державних бібліотек²¹.

Народний комісаріат освіти здійснював загальне керівництво бібліотеками. Загальні функції державних бібліотек виходили з того, що: а) вони є книжковою базою для економічного, культурного і політичного будівництва, обслуговують науковою книжкою діячів науки з усіх галузей знань, провадять науково-бібліографічну роботу та бібліографічне інформування державних установ і громадських організацій; б) «поширюють наукове знання серед широких кіл робітничо-селянського активу, шкільної молоді та радянської інтелігенції, надають регулярну методичну й бібліографічну допомогу іншим бібліотекам республіки; сприяють освітнім заходам державних установ та громадських організацій». Тому головним напрямом визначалася пропаганда науково-природничих та суспільно-політичних знань²².

Започатковуються спеціальні часописи, які слу-

гували ідеї розбудови масових бібліотек радянського суспільства та утвердження нових принципів і форм бібліотечної діяльності в контексті політико-освітньої роботи, зокрема, «Красный библиотекарь», «Шлях освіти», «Бібліотека у соціалістичному будівництві», а також у галузі книжкової справи – «Книгарь», «Голос друку» та інші. Основу роль у впровадженні нових принципів науково-методичної роботи відігравав загальноукраїнський журнал «Красный библиотекарь»²³.

Створене в 1921 р. Київське бібліотечне об'єднання, а за його прикладом – і в інших містах України, почало випускати свої бюлетені, проводити наради²⁴.

За короткий проміжок часу почало формуватися нормативно-правове поле бібліотечної справи: народжувалися та функціонували спеціалізовані постанови і розпорядження, які так чи інакше стосувалися бібліотечної справи: Постанова ЦК ВКП(б) «Об обслуживании книгой массового читателя» (грудень 1928 р.); лист Управління Політосвіти НКО УСРР про бібліотечну роботу (січень 1929 р.); циркуляр Агітпропу ЦК КП(б)У про проведення місячника української книги, пов'язаного з днем радянської преси (квітень 1929 р.); рішення Раднаркому УСРР про розгортання роботи по виданню технічної книги (липень 1929 р.) тощо.

Спеціальна увага була приділена будівництву дитячих бібліотек, з 1924 р. створено спеціальну Центральну бібліотеку для дітей та юнацтва м. Києва, якій надано методичне керівництво дитячими бібліотеками та дитячими секціями в бібліотеках для дорослих, починає активно розвиватися організаційно-методична робота і створення нових дитячих міських та районних бібліотек²⁵.

Орієнтація на загальнодоступні бібліотеки викликала їхнє суттєве збільшення: в Україні за 8 років (з 1921 по 1928 рр.) їхня кількість зросла з 3067 до 9985, а фонди – з 8531,3 тис. до 18 598,5 тис. примірників, а до 1934 р. – до 12 409 бібліотек²⁶.

²³ Одинока Л. П. Деякі проблеми організації науково-методичної роботи в УСРР (1917–1924 рр.) // Бібліотекознавство і бібліографія. – Х., 1979. – Вип. 19. – С. 101–110.

²⁴ Фридьєва Н. Киевское библиотечное объединение // Красный библиотекарь. – 1925. – № 3. – С. 101–102; Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября // Красный библиотекарь. – 1927. – № 9. – С. 42–54; № 10. – С. 51–62.

²⁵ Погребняк Г. І. Становлення та розвиток дитячих бібліотек України. – К., 2003. – С. 30–34.

²⁶ Абрамов К. И. История библиотечного дела... – С. 44.

²⁰ Архів НБУВ, оп.1, спр. 160, арк. 21–22, 35–36.

²¹ Бюллетень НКО. – 1927. – № 30–31. – С. 29–35; Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1917–1941. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 192.

²² Книга и книжное дело... – С. 194, 244–246.

Відкривається значна кількість масових, сільських та клубних бібліотек, на котрі було покладено функцію ліквідації неписьменності. Масові бібліотеки включаються у систему підвищення загальноосвітньої, професійної та культурної освіти населення.

Одночасно відбувається зростання галузевих центральних наукових бібліотек тих наркоматів, які керували окремими напрямами народного господарства, а також наукових галузевих інститутів, інших наукових бібліотек, зокрема, університетів та інших вищих навчальних закладів. Після проведення індустріалізації були засновані спеціалізовані технічні бібліотеки на промислових підприємствах, а після колективізації значно збільшилася кількість сільських бібліотек, пересувних бібліотек колгоспів, радгоспів та МТС, які збирали профільну літературу, а також інші види спеціалізованих бібліотек. Це у свою чергу, вимагало розвитку диференційованого обслуговування фахівців.

Виникнення радянських наукових установ та орієнтування на рішення нових завдань викликало й зростання центральних наукових бібліотек, зокрема, таких великих, як сільськогосподарська бібліотека південного відділення ВАСГНІЛ (1921 р. у Харкові), Медична республіканська бібліотека (з 1930 р.).

У цей період відпрацьовуються засади формування і структура бібліотечного фонду України та системи обов'язкового примірника.

Розвиток нової системи формування фондів бібліотек починається з виданого у березні 1919 р. «Наказу по Колегії у справах друку», який зобов'язав видавців та друкарні передавати як обов'язковий примірник усі видання 1919 р. та представити тематичний план випуску книжкової продукції – чим було започатковано діючу до 1991 р. систему контролю за надходженням обов'язкового примірника друку на основі обов'язкових тематичних планів випуску видань, а також «Постанови Укрраднаргоспу, Політичного управління України, надзвичайного уповноваженого у справах поліграфічної промисловості Раднаркому УСРР та Всеукрвидаву про надання обов'язкових примірників друкованої продукції по книгосховищах УСРР та РСФРР» від 25 березня 1921 р.

Наступна серія постанов, зокрема про створення у серпні 1921 р. Центрального бібліографічного відділу при Всеукрвидаві у м. Києві (він замінив на реорганізаційний період Головну Книжкову палату), постанова Всеукрвидаву про бібліографічне оформлення творів друку (лютий 1921 р.), постанови РНК УСРР «Про організацію Української Книжкової палати та забезпечення головних

державних книгосховищ всіма виданнями республіки» 27 червня 1922 р. і «Про обов'язкову надсилку Українській Академії наук усіх друкованих видань» від 20 березня 1922 р. – встановили практику державного контролю над видавничою діяльністю, обов'язковим примірником та поповненням книжковою продукцією головних бібліотек УСРР, проведенням державної реєстрації творів друку.

Водночас, положення про Українську книжкову палату та обов'язковий примірник уточнюються у Кодексі законів про народну освіту 1922 р. Це законодавство закріпило: реєстрацію всіх видань, які виходили на території України; створення архіву українського друку (усіх видань на території України з 1917 р.), видання періодичного бюлетеня поточної державної бібліографії «Літопис українського друку»; розподіл обов'язкового примірника по головних державних архівосховищах України, що суттєво полегшило роботу поточного комплектування фондів українськими виданнями ²⁷.

На Всеукраїнській нараді працівників книги в 1923 р. вирішується питання координації бібліографічної діяльності: ведення державної бібліографії покладалося на Українську книжкову палату; науково-допоміжної бібліографії – Академію наук та науково-дослідні кафедри та інститути; рекомендаційну – доручалося вести Головополітосвіті Наркомосу УРСР. Ретроспективна бібліографія увійшла до компетенції УНІКу та ВБУ ²⁸. З виходом «Літопису українського друку» почалася державна (реєстраційна) бібліографія України, відбувається її становлення ²⁹.

Формування видавничої сфери нової держави викликає формування та розвиток видавничо-книготоргової бібліографії, у видавництвах були відкриті бібліографічні відділи. Вони видавали свої бюлетені, каталоги, які допомагали у комплектуванні фондів бібліотек, інформували про поточні видання.

З 1923 р. першою починає отримувати належ-

²⁷ Зб. узаконень і розпоряджень Робітниче-Селянського Уряду України. – 1922. – № 28. – Ст. 438; № 13. – Ст. 222; № 49. – Ст. 623, 729; Див. також: Чепуренко Я. Становлення законодавчої бази системи обов'язкового примірника видань в Україні (листопад 1917 – червень 1922 р.) // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 29–30; Сенченко М. І. Книжкова палата України: історія і сьогодення (1919–1999). – К., 1999.

²⁸ Вовченко І. О. Становлення і розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 23.

²⁹ Сенченко Н. М. Книжкова палата України. Становлення державної бібліографії. – К., 1999.

ний їй український обов'язковий примірник Все-народна бібліотека України, яка залишила статус національної, з 1924 р. ВБУ отримувала безплатний примірник з РСФРР та БСРР, а, починаючи з 1925 р., після з'їзду книжкових палат РСФРР, УСРР, БСРР, ЗСФРР – і з інших республік. Вирішилося питання про автономність кожної палати, було узгоджено з 17 обов'язкових примірників усіх видань, у тому числі нот, газет, листівок та інших, один залишати у Палаті, а інші виділити для розсилки в республіки³⁰.

У 1924 р. в Україні постановою РНК УСРР від 31 травня визначається порядок розподілу обов'язкового примірника по бібліотеках України, а також по бібліотеках союзних республік: 2 примірники – ВБУ, ДПБ ім. В. Г. Короленка (Харків), ДПБ ім. Жовтневої революції (Катеринослав, нині Дніпропетровськ), Одеська державна публічна бібліотека, Центральна науково-шкільна бібліотека (Харків), Головна бібліотека вищої школи (Одеса), Бібліотека Всеукраїнської комісії історії партії й Жовтнєвої рсволюції (Харків), Публічна бібліотека ім. В. Г. Короленка (Полтава), Бібліотека Кам'янець-Подільського та Луганського інститутів народної освіти, Херсонська центральна бібліотека, а також бібліотеки РСФРР, БСРР, ЗСФРР. У свою чергу, з 1924 р. через Російську центральну книжкову палату та книжкові палати союзних республік до ВБУ став надходити обов'язковий примірник з РСФРР, БСРР, ЗСФРР.

Обов'язковий примірник швидко набув значення пріоритетного у системі формування фондів, каталогізації, зберігання та обслуговування читачів головних українських бібліотек.

У 1924–1934 рр. було прийнято ряд доповнень до законодавчої бази безкоштовного обов'язкового примірника друку України (до ст. 623 Кодексу законів про народну освіту УСРР)³¹. Вони вводять єдину загальносоюзну систему обов'язкового примірника та передбачають заснування визначеної законом між СРСР та союзними республіками системи постачання обов'язкового примірника. Отримання обов'язкового примірника набуло постійного характеру, його зберігання, опис і облік почали регулюватися у державному порядку, спеціальні

постанови запровадили систему першочергового його опрацювання та бібліографування.

У 20–30-х роках відбувається процес становлення спеціальної бібліотечної освіти. Першим кроком було створення в 1921 р. на базі Харківського інституту народної освіти (колишнього університету) факультету професійної освіти та соціального виховання (з 1925 р. й політосвіти), на якому передбачалася підготовка фахівців книжно-бібліотечної спеціалізації³².

Упродовж 1924–1934 рр. комплектування загальних фондів здійснювалося декількома шляхами: надходженням обов'язкового примірника, купівлею, обміном, поповненням за рахунок передачі зібрань та колекцій реорганізованих установ, а також унаслідок урядових постанов про перерозподіл бібліотечних фондів між різними установами-фондоутримувачами (освітніми установами, бібліотеками, музеями тощо).

Закон «Про обов'язкові примірники творів друку для книгарень» від 15 листопада 1931 р. започатковував систему платного обов'язкового примірника та систему його розподілу через бібліотечний колектор для бібліотек, які не мали безкоштовного примірника³³. Розвивається видовий склад обов'язкового примірника. Він складає основу фондів актуальної для радянської влади інформації, здійснюється основна каталогізація, ними обслуговуються основні категорії читачів бібліотек.

Опрацювання газет у повній кількості обов'язкового російського газетного примірника було покладено на ВБУ, виходячи із завдань Бібліотеки як національної, яка збирає повний комплект російських газет³⁴. Постанова ЦВК і РНК СРСР від 23 серпня 1931 р. «О снабжении важнейших государственных книгохранилищ всеми изданиями, выходящими на территории СССР», якою закріплено систему платного та безкоштовного обов'язкового примірника в межах СРСР, вже не ставить питання про обмеженість постачання обов'язкових примірників для України, яка поступово, як і інші союзні республіки, втягувалася в систему СРСР. ВБУ, разом з іншими восьми найбільшими бібліотеками СРСР, отримала право мати повний безкоштовний примірник видань³⁵.

³⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 131; спр. 93, арк. 139; спр. 110, арк. 4; спр. 142, арк. 1; спр. 181, арк. 5 тощо.

³¹ Платний примірник масові та спеціалізовані бібліотеки почали отримувати з 1931 р. через бібліотечний колектор.

³² Березюк Н. Бібліотечна освіта в Україні (сторінки історії) // Бібліотечний вісник. – 2000. – № 1. – С. 32–34.

³³ Чепуренко Я. О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – К., 1998. – С. 37–39.

³⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 140, арк. 69–69 зв.

³⁵ ІР НБУВ, ф. 33, № 2769.

В 1931 р. ліквідуються колектори при видавництвах та створюється єдина система бібліотечних колекторів, що дозволило сформувати суттєву перевагу радянських видань у складі практично всіх найбільших бібліотек. Політика контролю за видавничою продукцією та формуванням книжкового фонду країни призвела до того, що бібліотеки заповнили видання про партійні з'їзди, конференції, пленуми ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, книжками про першу п'ятирічку, соціалістичне змагання, ударництво, підвищення продуктивності праці, раціоналізацію виробництва, підготовку кадрів, агротехніку, індустріалізацію промисловості та колективізацію сільського господарства і сільськогосподарські питання ³⁶. Разом з тим, уся попередня література, пов'язана з історичним розвитком України, оголошується реакційною, як антипод радянській, під прапором боротьби з буржуазною та націоналістичною культурою, зокрема та, яка була видана до і у період Української революції 1917–1920 рр., була законсервована у фондах концентрації та спеціальних сховищах.

Таким чином, здійснюється перерозподіл духовних цінностей та орієнтирів і, відповідно, складу і змісту бібліотечних фондів.

Наприкінці 20-х – поч. 30-х років прискорюється зростання книжкової продукції як в СРСР, так і в Україні: з 29 646 найменувань в 1926 р. до 129 429 найменувань в 1931 р.; суттєво зростає випуск періодичних видань, передусім, агітаційно-пропагандистського та виховного значення, що надходили у бібліотеки як обов'язковий примірник.

В 1930 р. створюється Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ), яке згуртувало усі видавництва, котрі існували у другій половині 20-х років і були основними постачальниками поточних надходжень у фонди бібліотек: Державне видавництво України, «Книгоспілка», «Пролетарій», «Український робітник». Продукція «Наукової думки» та інших наукових видавництв, які у 1930 р. увійшли до складу ДВОУ, перестала домінувати в загальному обсязі поточних надходжень ВБУ ³⁷. Водночас, суттєво зростають надходження художньої літератури українською мовою та мовами інших народів, які проживали на території України, зокрема функціонують, видавництва «Центроиздат», «Культурліга», «Госиздат АМССР» ³⁸.

³⁶ Абрамов К. И. История библиотечного дела на Украине (1917–1932)... – С. 156–157.

³⁷ ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 3, спр. 1076, арк. 224.

³⁸ Абрамов К. И. История библиотечного дела на Украине (1917–1932)... – С. 153–155.

На початок 30-х років обов'язковий примірник СРСР перевищує обов'язковий український примірник у 5 разів: Всенародна бібліотека України отримала 593 016 прим., що складаються з надходження обов'язкового примірника СРСР та 50 958 кн., 28 708 журн., 20 998 газет – обов'язкового примірника УСРР ³⁹.

Ряд спеціальних постанов та розпоряджень ЦК ВКП(б), XVII партконференції, РНК УСРР, Наркомосу УСРР докорінно змінюють видавничу справу не лише організаційно, а й у бік суттєвого підвищення ролі та обсягів науково-технічної, науково-популярної та масової освітньої книги для робіничо-селянських мас, дитячої літератури ⁴⁰. Було встановлено черговість у комплектуванні та надходженні книжок до читачів, яка домінувала впродовж усього радянського періоду: 1) література з марксизму-ленінізму, видання компартій та Комінтерну, соціально-економічна та революційна література, офіційно-відомча література з цих джерел; 2) господарчо-економічна література за тематичними планами наукової роботи науково-дослідних установ УСРР; 3) соціально-культурна, освіта, школа, педагогіка; 4) інша література ⁴¹.

Міжнародний книгообмін науковою та художньою книгою провадився через Всесоюзне та Всеукраїнське товариства культурного зв'язку із закордоном, які допомагали у придбанні книжок, але значного розмаху в Україні він не набув: у 1926–1929 рр. передано для України не більше 10 тис. видань науково-технічної літератури ⁴². Разом з тим, це комплектування носило переважно випадковий характер, оскільки воно фактично перерозподіляло видання між 18 великими бібліотеками СРСР. З 1927 р. книгообмін здійснюється через Всесоюзне об'єднання «Міжнародна книга», яке фактично монополізувало міжнародний книгообмін у СРСР ⁴³.

Систематичного поповнення фондів необхідною науковою літературою через міжнародний книгообмін або за валютні кошти не було організовано. У 20-х роках починається робота по укладанню «Зведеного каталогу закордонної літератури в СРСР», була започаткована відповідна комісія для складання списків закордонної літератури при Головпрофосвіті, однак її діяльність залежала від за-

³⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 348, арк. 24–27.

⁴⁰ Книга и книжное дело в Украинской ССР... – С. 334–352.

⁴¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 378, арк. 8 зв.

⁴² Там само, спр. 243, арк. 48, 243.

⁴³ Абро Я. О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку. – Л., 1998. – С. 37–39.

гальної фінансової ситуації в Уряді. Дуже обмежені валютні кошти йшли переважно на придбання закордонних періодичних видань через Народний комісаріат зовнішньої торгівлі та НКО й стосувалися, як правило, природничих, технічних, фізико-математичних та економічних наук: в 1929 р. з 178 назв періодичних іноземних видань ними придбано близько 160 назв ⁴⁴.

Внутрісоюзний книгообмін активізувався після Постанови ЦК ВКП(б) від 30 жовтня 1929 р. про розвиток бібліотечної справи. Постійні книгообмінні наукові зв'язки українських наукових та публічних бібліотек були встановлені з 18 найбільшими бібліотеками СРСР, передусім з Державною бібліотекою ім. В. І. Леніна, Бібліотекою Академії наук СРСР, Державною публічною бібліотекою ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Бібліотекою комуністичної Академії, а також з більш ніж 120 обласними бібліотеками та бібліотечними установами.

У другій половині 20-х – поч. 30-х років для Всенародної бібліотеки України, наукових бібліотек Харкова, Одеси, Дніпропетровська починається новий етап надходжень малих та великих бібліотечних зібрань з різних міст України, де залишилися дореволюційні фонди. Цей процес викликаний розвитком ідеї концентрації старих бібліотечних фондів у великих книгосховищах, що офіційно розвивався радянською владою.

Характеризуючи розвиток української бібліотечної справи ХХ ст., не можна оминати діяльності української еміграції 20-х років, центр котрої у ті роки розташовувався в Чехо-Словаччині, передусім у створеному у 1922 р. у Празі Українському Вільному Університеті, Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (1924), Українському інституті громадськознавства, Українській господарчій академії в Подєбрадах. Існувала значна кількість громадських осередків, де створювалися бібліотеки. Зокрема, слід згадати Українське товариство прихильників книги (на чолі зі С. Сірополком) та Українське історико-філологічне товариство (на чолі з Д. Антоновичем). Започаткована ними видавнича та бібліотечна діяльність мала велике значення для подальшого розвитку українознавчих досліджень, формування в українській еміграції острівка української національної культури та науки, який допомагав українцям зберегти національну самоідентифікацію. Український громадський видавничий фонд, заснований в 1921 р. на чолі з Бюро УГВФ (голова – Є. Вировий, заст. – В. Королів та Б. Балаш, члени – Й. При-

ходько, П. Багцький, Гр. Щербина, М. Шаповал), укладав каталоги, влаштовував виставки, здійснював видання підручників, наукової літератури з економіки, медицини, біології, лісоводства, літературознавства і мовознавства, мистецтва, історії тощо художньої літератури, довідкових видань ⁴⁵.

Важливу роль зіграла Бібліотека «Українське слово» газети «Українське слово», які виходили під егідою Українського наукового інституту в 20-х роках у Берліні, котрий існував під протекторатом Павла Скоропадського. Бібліотека створювалася на базі видань газети, у якій друкувалися твори українських письменників (Т. Шевченка, І. Котляревського, Д. Дорошенка, Б. Лепкого, О. Стороженка, П. Куліша, В. Андрієвського та багатьох ін.), а також монографії з мистецтва, підручники, словники ⁴⁶. Одночасно українська еміграція у Франції об'єднується навколо створеної Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі, у Польщі – навколо Українського інституту у Варшаві.

На еміграції відбувалися процеси створення громадських бібліотек української книги, які існували при наукових та культурних осередках, це допомагало українцям зберегти національну самоідентифікацію в умовах чужорідної культури. У діаспорі опинився колектив видатних учених, у тому числі і в галузі бібліотекознавства та книгознавства (Д. Дорошенко, Д. Антонович, Л. Білецький, С. Русова, Л. Биковський, С. Сірополко, І. Огієнко та ін.). Найктивніша діяльність у виданні української книжки та створенні бібліотек також припадає на 20-ті роки, а в 30-х роках ця діяльність поступово згортається ⁴⁷.

У цей період сформувалася мережа державних бібліотек різного підпорядкування. Управління бібліотеками здійснював Народний комісаріат освіти, який упроваджував нові ідеологічні засади діяльності масових та публічних бібліотек, де основна увага була спрямована на формування фондів радянською книгою, створення відповідних умов для ліквідації неписьменності, підвищення загального культурного рівня населення, мобілізації його на вирішення завдань соціалістичного будівництва.

⁴⁵ Гальчук Л. Український громадський видавничий фонд у Празі // Бібліотечний вісник. – 1998. – № 1. – С. 43–46. Додаток: видання та співробітники УГВФ.

⁴⁶ Погребенник Ф. Бібліотека «українського слова» в Німеччині // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 1. – С. 29–31.

⁴⁷ Заремба О. С. Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2002.

⁴⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 348, арк. 24–27.

ва. У 20-х роках радянська тоталітарна система ще не охопила своєю увагою мережу наукових бібліотек і Всенародну бібліотеку України зокрема, яка існувала під крилом Академії наук, а також спеціалізовану наукову установу – УНІК, покликану розробляти теоретичні та методичні засади українського книгознавства.

3. Основні напрями розвитку бібліотечних наук в Україні у 20–30-х роках ХХ ст.

Бібліотечна наука цього періоду відзначалася значними успіхами як у теорії, так і практиці бібліотечної діяльності. Завдяки тому, що наукові бібліотеки України повільніше втягувалися в процес радянського будівництва бібліотечної справи, у цей період в Україні сформувалася серйозна школа видатних учених, які працювали в галузі бібліотекознавства, бібліографії, історії та теорії книги, передусім, української.

Активно розвивалося теоретичне книгознавство, поняття книги та її функцій⁴⁸. Питання книгознавства вивчалися у ВБУ при ВУАН, УНІКу, Головній Книжковій палаті. Загальні питання книгознавства та бібліографії української книги в книгознавстві досліджувалися Ю. О. Меженком⁴⁹. Історія та окремі питання теорії книги, книгодрукування, вивчення рукописної книги та стародруків розроблялися такими дослідниками, як С. І. Маслов, О. М. Маслова, Л. Ю. Биковський, П. М. Попов⁵⁰; соціології та філософії книги – К. А. Довгань, В. М. Іванушкін⁵¹; бібліопедагогіки – Д. І. Балика⁵²; економіки та торгівлі книгою – Д. Лисиченко, М. Нечаєв, А. Ко-

заченко⁵³; історії мистецтва та техніки книги – М. Макаренко, Ф. І. Титов, Д. Щербаківський, П. Курінний, К. В. Широцький⁵⁴.

У 20-ті роки велике значення мало створення харківської школи українського бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства, котра зосереджувалася в Українському науковому інституті книгознавства (УНІК), який оприлюднював результати свого дослідження на сторінках друкованого органу УНІКу – журналу «Бібліологічні вісті». За час існування цей журнал набув значення загальносоюзного, активно залучав до співучасті іноземних спеціалістів. На сторінках часопису проходили наукову апробацію всі передові теоретичні та науково-практичні дослідження в галузі кола бібліотечних наук. У складі УНІКу працювали Ю. О. Меженко (директор), В. А. Ігнатієнко, Д. А. Балика, В. М. Іванушкін⁵⁵. Одним з найпомітніших здобутків українських бібліотекознавців було теоретичне та практичне дослідження проблеми роботи з масовим читачем у комплексі проблематики «книга – читач», на відміну від книгознавчих установ Москви й Ленінграда, де передусім вивчали теорію книги. Найвагомішими теоретичними розробками можна вважати роботи В. М. Іванушкіна – теоретика соціології книги та читання, який в 1926–1927 рр. створив Кабінет вивчення книги й читача при УНІК, в 1928 р. – керівник бібліографічною секцією та комісією УНІК; директор БАН України в 1933–1936 рр. і УНІКу в 1934–1935 рр.⁵⁶ Важли-

⁴⁸ Яновський М. Ф. О книге: опыт анализа понятия книга. – К., 1929.

⁴⁹ Юрій Олексійович Меженко (1892–1969): матеріали до біографії / Укл. І. А. Ігнатова, Н. В. Козакова, Н. В. Стрішенець. – К., 1994.

⁵⁰ Маслов С. І. Друкарство на Україні XVI–XVIII ст. – К., 1924; Маслов С. І. Українська друкована книга XVI–XVIII ст. – К., 1925; Маслов С. І. Етюди з історії стародруків. – К., 1925–1929; Маслова О. М. Рукописна книга. – К., 1925; Биковський Лео. У службах українській книжці: Авто-біобібліографія / Упор. Л. Винар, Я. Ісасевич. – Львів, 1997; П. М. Попов. Матеріали до словника українських граверів. – К., 1926.

⁵¹ Довгань К. До питання про соціальну функцію книги. – Х.; К., 1931.

⁵² Дмитро Іванович Балика // Бібліотекознавство та бібліографія. – К., 1971. – Зб. 1. – С. 32; Библиографический указатель работ проф. Д. Балика, опубликованных им в 1912–1942 гг. – Горький, 1942; Балика Д. Библиологическая социология. Определение, предмет, методы // Сов. библиограф. – 1928. – № 1–3. – С. 39–69.

⁵³ Солонська Н. До історії книжкової торгівлі 20–30-х років в Україні (на матеріалах журналу «Бібліологічні вісті» та рукописах Л. Биковського // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 5. – С. 12–21.

⁵⁴ Макаренко М. Орнаментація української книжки XVI–XVII ст. / УНІК. – К., 1926; Титов Ф. І. Матеріали по історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII віках: всебірка передмов до українських стародруків. – К., 1924; Щербаківський Д. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX століттях на Україні // Бібліол. вісті. – К., 1924. – № 1–2. – С. 101–113; Щербаківський Д. Символіка в українському мистецтві: Зб. секції мистецтва. – К., 1921; Щербаківський Д. Оправа книжок у Київських золотарів XVII–XVIII ст. – К., 1926; Щербаківський Д. Кольорові папери // Книгарь. – К., 1918. – Ч. 12–13; Курінний П. Лаврські інтралігатори XVII–XVIII ст. – К., 1926. – С. 5–39.

⁵⁵ УНІК: історія та наукова діяльність // Бібліотекознавство та бібліографія. Науково-методичний зб. – Х., 1992. – Вип. 31. – С. 102–110; Внесок УНІК в розвиток науки про книгу // Зб. наук. праць. – К., 1994. – Ч. 2. – С. 52–62; Видавнича діяльність УНІК // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 28–31.

⁵⁶ Іванушкін В. М. Проблема читачівства та її вивчення. – К., 1926.

ве значення мають праці Д. А. Балики, який працював у галузі бібліотечної педагогіки: «Бібліологічна педагогіка як наука», соціології книги – «Про класифікацію друків за соціальним призначенням», читачезнавства – «Синтетичний та аналітичний метод вивчення читача» та «Ще про наукові та організаційні проблеми книговивчення». З ім'ям В. А. Ігнатієнка пов'язані досягнення в галузі теорії та бібліографії української преси (що вважати українською пресою у виданні «Українська преса (1816–1923)» та створення загальної бібліографії української періодики ⁵⁷.

Оригінальна українська школа соціологічних досліджень читачезнавства представлена такими дослідниками, як Г. Фрідьєва, Ю. Меженко, Д. Балика, К. Довгань, Н. Біркіна, В. Шпілевич, Ф. Ю. Виясновський ⁵⁸. Методичні засади діяльності дитячих бібліотек та роботи з дитячим читачем опрацьовували Н. Перліна та Г. Н. Марголіна, П. Рубцова та ін. ⁵⁹ Упродовж 1927–1930 рр. УНІКом було проведено масштабне анкетування стану бібліотек та вивчення читача ⁶⁰.

Іншим центром бібліотечної науки стала Національна бібліотека, перейменована на Всенародну бібліотеку України (ВБУ). З 1922 р. там створюється відділ бібліотекознавства, започатковується «Бібліотечний журнал» і «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», а з 21 березня 1925 р. – Науково-дослідний інститут бібліотекознавства на правах окремого відділу ВБУ (з 1926 р. перейменовується на НДКБ). До його функцій було внесено розробку теоретичних підвалин діяльності бібліотек та впровадження в бібліотечну практику. В його складі працювали такі відомі вчені, як С. П. Постернак (директор Бібліотеки), В. Ф. Іваницький, В. О. Козловський, М. І. Сагарда, М. І. Ясинський, Я. Л. Маяковський, О. Є. Карпінська, Н. В. Піскорська, О. І. Полулях, Ю. П. Діаківський, Д. А. Балика, Б. І. Зданевич, Ф. П. Максименко, Г. П. Житецький, С. І. Маслов. На правах позаштатних співробітників працювала значна кіль-

кість фахівців, зокрема, М. А. Годкевич (Книжкова палата), С. Л. Рубінштейн (Одеська публічна бібліотека), В. Д. Отюмановський (Вінницька філія ВБУ) та ін. ⁶¹ У ВБУ при НДКБ з 1926 р. було відкрито трирічну аспірантуру, де планувалося готувати кадри з історії та теорії бібліотекознавства та бібліографознавства, книгознавства, методичних засад бібліотечної справи ⁶².

У 1926 р. створюється Бібліографічна комісія при Президії Всеукраїнської академії наук України (ВУАН), яка працює разом з ВБУ.

НДІБ та БК ВУАН розгорнули широку діяльність у галузі створення теоретичних засад бібліографознавства: почалося опрацювання важливих теоретичних та практичних питань української бібліографії: створення засад репертуару української книги, українського бібліографічного репертуару (М. І. Ясинський, Ф. П. Максименко); українських видань XVI–XVIII ст. (Б. І. Зданевич, С. І. Маслов) та нової української літератури (акад. С. О. Єфремов, М. І. Ясинський), української краєзнавчої бібліографії (Ф. П. Максименко); бібліографії бібліографів (М. І. Ясинський), фахової бібліографії та бібліографії періодики (Д. А. Балика, В. О. Козловський, М. І. Сагарда, Ф. П. Максименко), наукової бібліографії (С. Л. Рубінштейн, І. Іноземцев) ⁶³. У напрямі бібліографії української книжки в Росії (1800–1916) працювали Я. І. Стешенко та Ф. П. Максименко ⁶⁴, бібліографування літератури східними мовами здійснював В. Ф. Іваницький, питання методики видавничо-книготоргової бібліографії розглядав М. М. Нечаєв, галузевої науково-допоміжної бібліографії – Я. С. Розанов,

вання бібліотек (1927–1928 рр.) // Бібліотека і читач на Україні. – Х.; К., 1930. – С. 35–122.

⁶¹ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 1998. – С. 221–223.

⁶² Матусевич В. В. Науково-дослідна комісія бібліотекознавства та бібліографії ВБУ і проблема підготовки наукових кадрів (1926–1933) // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. Бібліотека. Наука, Культура. Інформація. – С. 69–76.

⁶³ Сагарда М. І. Бібліографічна комісія при ВУАН: Звіт доп. на засіданні Президії ВУАН 15 листопада 1929 р. // Вісті ВУАН. – 1929. – № 9–10. – С. 27–42; [Козловський В. О.] Каталогічна підкомісія Бібліографічної комісії ВУАН // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1930. – № 4. – С. 92–93.

⁶⁴ Максименко Ф. До бібліографії українознавства // Бібл. журнал. – 1926. – № 8–10. – С. 25–28; Дашкевич Я. Навколо «репертуару української книги 1798–1916» // Репертуар української книги. 1798–1916. Матеріали до бібліографії. – Л., 1995. – Т. 1. – С. 112.

⁵⁷ Ігнатієнко В. А. Бібліографія української преси 1816–1916 // Труды УНІК. – 1930. – Т. 4.

⁵⁸ Тимошенко І. Діяльність Кабінету по вивченню книги і читача в УНІК (1926–1931) // Бібліотечний вісник. – 1999. – № 2. – С. 17–20.

⁵⁹ Марголіна Г. Н. З історії керівництва дитячим читанням // Комуністич. освіта. – 1936. – № 6. – С. 120–137; Перліна Н. До організації і методики керівництва дитячим читанням / Київ. центр. б-ка для дітей та юнацтва // Комуністич. освіта. – 1933. – № 17. – С. 118–125; Погребняк Г. І. Становлення та розвиток... – С. 35–36, 38.

⁶⁰ Довгань К. Матеріали до всеукраїнського обсліду-

Є. Розовська. У підготовці довідників та опрацюванні методичних принципів бібліографування брали участь такі вчені: Д. І. Багалій, М. В. Птуха, П. М. Тутковський, В. Кордт, М. А. Плевако, М. О. Горецький та ін.⁶⁵

Розгляд питань теорії та практики рекомендаційної бібліографії належить Д. Балиці, ретроспективної – А. Бему, М. Ясинському, Ю. Меженку. «Методологічний збірник», виданий ВБУ разом з БК ВУАН. Перший випуск (1928) був присвячений питанням української бібліографії.

В Одесі центром бібліотечної та бібліографічної діяльності стала Центральна наукова бібліотека м. Одеси, створена на базі колишньої Наукової бібліотеки Новоросійського університету та низки інших бібліотек і книгозбірень, зокрема Вищих жіночих курсів, Міжнародного інституту, університетського музею, особистих зібрань професорів університету, інших бібліотек ліквідованих установ. Бібліотечно-бібліографічна школа розвивалася на базі постійного бібліографічного семінару, який діяв у бібліотеці на чолі з її директором С. Л. Рубінштейном, відомим у майбутньому фахівцем з психології. У бібліотеці працювали відомі вчені – бібліограф Г. Д. Штейнванд, історик О. Л. Вайнштейн, бібліотекознавець Ф. Є. Петрунь, фондознавці М. М. Петринський, К. О. Копержинський. Також був створений Музей книги⁶⁶.

Паралельно розвивалася бібліографічна школа львівських дослідників, які працювали в бібліографічній комісії НТШ, зокрема, видання матеріалів до української бібліографії, «Бібліографія до української історії» І. Калиновича (1924), «Бібліографія січових стрільців» І. Шендрика (1937), а також бібліографія літератури з питань українського мистецтва В. Січинського⁶⁷.

Українські бібліографи 20-х років підтримували позицію, висловлену М. Куфаєвим та Н. Ульянінським щодо позаполітичності бібліографії як науки про опис книги на I та II всеросійських бібліографічних з'їздах, однак у другій половині 20-х ро-

ків процес засудження «буржуазного об'єктивізму і формалізму», «вульгарного соціологізму» не дав розвинутися цим підходам належним чином. М. Годкевич, М. Ясинський та Ю. Меженко розширюють підходи до поняття об'єкта бібліографії та його зв'язку з потребами споживача⁶⁸.

У 20-х роках розгорнулася дискусія щодо змісту поняття бібліографії як науки та видів бібліографій. Основні концепції висловили Ю. Меженко, М. Ясинський, Д. Балика. Ю. Меженко запропонував таку класифікацію бібліографічних показників на три види: реєстраційна (об'єктивістського списку); анотаційна (суб'єктивно-анотаційна); рекомендаційна (за добором). М. Ясинський та Д. Балика вважали, що фактично існують лише два види: реєстраційна та рекомендаційна. У свою чергу, Д. Балика підкреслював, що методи подання бібліографії можуть бути різними, у тому числі, об'єктивістськими, анотаційними, критичними тощо, в залежності від призначення⁶⁹. Однак обидва підходи не враховували науково-допоміжну бібліографію. Основні положення щодо науково-допоміжної бібліографії розвивалися С. Рубінштейном, який очолював Одеську центральну (університетську) бібліотеку. Його пропозиції були прийняті Бібліографічною комісією ВУАН на першому пленумі в 1927 р.⁷⁰

Подальший розвиток теорії бібліографії був призупинений вже наприкінці 20-х років. На нараді директорів книжкових палат в 1929 р. в м. Баку М. Годкевич, директор Української книжкової палати, виступає з доповіддю, у якій називає державну бібліографію знаряддям культурного будівництва соціалістичного ладу⁷¹.

⁶⁸ Вовченко І. О. Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 4–9.

⁶⁹ Меженко Ю. Теоретичні передумови організації української бібліографії // Бібліол. вісті. – 1926. – № 4. – С. 53; Ясинський М. Бібліографічна робота на Радянській Україні // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1927. – № 1. – С. 68.

⁷⁰ Рубінштейн С. Основні завдання наукової бібліографії в СРСР // Пр. Центральної наук. б-ки м. Одеси. – Одеса, 1927. – С. 121–138; Вовченко І. О. Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 7–9; Її ж. Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 46–47;

⁷¹ Вовченко І. О. Питання теорії і методики бібліографії на сторінках книгознавчої преси УРСР 20-х років. – Х., 1971. – С. 10; Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 224–225, 236.

⁶⁵ Вовченко І. О. Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні. – Х., 1976. – С. 57–58.

⁶⁶ Подрезова М. О. Наукова бібліотека: минуле та сьогодення // Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: історія, проблеми, перспективи: До 80-річчя Наук. б-ки ім. І. Мечникова. Зб. статей. – Одеса, 2003. – С. 7–21; Самодурова В. В. Научная библиотека Одесского университета в 20-е годы // Там же. – С. 97–106.

⁶⁷ Костюк С. П. Володимир Січинський – бібліограф літератури з питань українського мистецтва // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 1998. – Вип. 6. – С. 54–59.

У галузі бібліотекознавства висвітлювалися найактуальніші питання бібліотечної справи наукових бібліотек: питання каталогізації, класифікації та систематизації бібліотечних фондів і вдосконалення систематичного каталогу, створення предметного каталогу (В. О. Козловський, О. Є. Карпінська, Н. В. Піскорська); бібліопедагогіки (Д. А. Балика); фондознавства (В. Ф. Іваницький); управління бібліотечною справою (В. О. Козловський), кадрові питання (Я. Л. Маяковський). Питання термінології розглядалися у термінологічній та картографічній комісіях (М. І. Ясинський) ⁷².

Характерною рисою досліджень українських учених було вивчення книги в комплексі, як об'єкта книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, вивчення теоретичних та науково-практичних питань соціології, педагогіки та філософії книги.

Не менш важливим є започаткування та розвиток історичного книгознавства в працях істориків книги та друкарства в Україні. С. І. Маслов не лише досліджував історію друкарства та працював у галузі бібліографії стародруків, а й ініціював створення спеціального Комітету при Археологічній комісії ВУАН для укладання репертуару українських стародруків.

У цей період досліджувати питання історії та мистецтва книги, зокрема стародруків, починають літературознавці П. М. Попов та В. І. Барвінок ⁷³; історики – В. О. Романовський, І. В. Дубровський, К. Копержинський, Г. Тисяченко (Саливон) ⁷⁴ та ін. Починає друкувати свої перші книгознавчі розвідки І. Огієнко ⁷⁵.

Серію нарисів «Етюди з історії української книги ХІХ ст.» у журналі «Життя та революція» (1928–1929 рр.) видає П. О. Балицький. Рукописні книги

ХІV–ХVІ ст. почали досліджувати М. Геппенер, П. Житецький, О. Маслова, П. Попов. Важливо згадати про початок наукової каталогізації інкунабулів в Україні: І. Я. Фаас публікує перший каталог, виданий в Одесі ⁷⁶.

Мистецтво української книги вивчали також: Д. М. Щербаківський, П. В. Клименко ⁷⁷, М. О. Макаренко, П. Курінний, А. В. Артюхова-Іванова, Ф. Л. Ернст, В. Січинський. У галузі дослідження нотографічних видань працює Г. С. Кондра.

І. Кривецький, який на той час був вже визнаним пресознавцем та бібліографом, публікує розвідку «Перша газета на Україні» (1927). Статистиці українського радянського друку і бібліографічній статистиці присвячені праці А. Козаченка ⁷⁸.

Багато статей, які мали велике значення для розвитку науки і практики, друкувалися на сторінках часописів «Бібліологічні вісті», «Бібліотечний журнал», «Бібліотечний збірник», «Книжний вісник» ⁷⁹.

У Західній Україні (спочатку у Тарнові, а потім у Львові) до еміграції в Прагу в 1925 р. продовжує діяльність С. Сірополко, який у період переїзду Директорії УНР до Кам'янця-Подільського стає директором бібліотеки Кам'янець-Подільського університету і залишає багато наукових та науково-практичних праць з бібліотекознавства, що ґрунтуються на його практичному досвіді.

У Львові в 1924 р. у т-ві «Просвіта» С. Сірополко видає перший український підручник «Короткий курс бібліотекознавства. Історія. Теорія та практика бібліотечної справи» ⁸⁰. Є. Пеленський видає у Львові «Бібліографію української бібліографії» (1939).

На західних землях активним лідером у галузі

⁷⁶ Фаас І. Я. Інкунабули Центральної наукової бібліотеки м. Одеси // Пр. Центральної наук. б-ки м. Одеси. – Одеса, 1927.

⁷⁷ Клименко П. В. Українські ритодруки. – К., 1924; Його ж. Графіка шрифтів Острозької Біблії / УНІК. – К., 1925; Його ж. Найстаріший український екслібрис 1701 р. – К., 1927.

⁷⁸ Козаченко А. Книжкова продукція УСРР 1923–1926. – К., 1927; Його ж. Десять років книжкової продукції Радянської України: Іст.-стат. нарис. – К., 1929; Його ж. Бібліографічна статистика. Спроби методології. – К., 1929.

⁷⁹ Одинока Л. П. Періодичні видання 20–30-х років як джерело вивчення історії бібліотечної справи в Україні // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи. – К., 1993. – С. 83–90.

⁸⁰ Ківшар Т. І. Степан Сірополко // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 7. – С. 33.

⁷² Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 224–234, 242–243.

⁷³ Попов П. М. Початки друкарства у слов'ян. – К., 1924; Його ж. Друкарство, його початок і поширення в Європі. – К., 1925; Його ж. Матеріали для словника українських граверів. – К., 1926; Барвінок В. І. Загальний огляд стародруків київських бібліотек. – К., 1924.

⁷⁴ Романовський В. О. Іван Федорович, його життя та діяльність. – К., 1925; Його ж. До історії папірень на Україні. – К., 1926; Дубровський В. Нариси з історії чернігівської друкарні. – К., 1928; Копержинський К. Острозька друкарня. – К., 1924.

⁷⁵ Огієнко І. Історія українського друкарства. Т. 1. – Львів, 1925.

вивчення українських стародруків та мистецтва книги стають І. Свенціцький⁸¹, який видає наукові розвідки з питань початку книгодрукування на українських землях, та І. П. Крип'якевич, який досліджує мистецтво українських стародруків, папірні, історію книги та публікує низку праць: «До історії львівської гравюри в XVII ст.», «Найдавніші папірні в Україні», «Причинки до словника українських граверів» тощо.

Важливе значення для розвитку бібліотечної справи на західних територіях мало започаткування Львівським товариством «Просвіта» в 1924 р. журналу «Бібліотечний порадник», який виходив 4 рази на рік і на сторінках якого публікувалися статті з організації народних бібліотек та бібліотек, започаткованих «Просвітами», та розвитку кола читання. В 1925 р. у Львові І. Огієнко видає «Історію українського друкарства. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII ст.».

Значний внесок у бібліотечну справу та науку зробили практики – бібліотекознавці та бібліографи, які працювали безпосередньо в бібліотеках різних міст України. Так, зокрема, слід відзначити внесок видатного вітчизняного бібліотекаря, директора ЦНБ Харківського університету К. Рубинського (1895–1930). Під час його керівництва бібліотекою вийшло понад 400 бібліографічних посібників, розкривалися фонди бібліотеки за науко-

вими напрямками, розвивалася галузева бібліографія, створювалися біобібліографічні покажчики періодичних видань, каталоги дисертацій, з історії бібліотеки, зарубіжних видань, підготовлено кадри досвідчених бібліотекарів та бібліографів та багато ін.

У 20-х роках XX ст. українське бібліотекознавство, бібліографія та історія книги пережило період «золотого десятиліття», коли оформилася власна оригінальна та прогресивна школа українських учених світового рівня, яка почала розвивати теорію, історію та практику бібліотечних наук, спираючись на зарубіжний досвід та власні наукові розробки, котрі враховували необхідність самостійної наукової школи, тісно пов'язаної з будівництвом української бібліотечної справи. Це стало можливим завдяки тому, що було створено Національну бібліотеку України (ВБУ) та УНІК, які презентували дві школи, київську та харківську. Розвивався напрям практичного бібліотекознавства та бібліографії в складі наукових бібліотек, оскільки в 20-х роках наукові бібліотеки ще очолювали директори та працювали фахівці, які мали дореволюційну університетську освіту.

Оскільки бібліотечна наука на той період лише почала оформлюватися як самостійна дисципліна, книгознавство розглядалося як синкретична, комплексна наука, де об'єднувалися як складові бібліотекознавство, бібліографія, видавнича справа та книгорозповсюдження, інші, пов'язані з цими складовими, наукові дисципліни (у тому числі, педагогіка, соціологія та історія книги).

⁸¹ Свенціцький І. Початки книгопечатання на землях України. – Жовква, 1924.

**Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
оголошує конкурсний прийом до аспірантури за спеціальностями:**

07.00.08 – Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

05.13.06 – Автоматизовані системи управління та прогресивні інформаційні технології.

Прийом до аспірантури здійснюється за державним замовленням та на умовах контракту.

Вступники до аспірантури подають особисто такі документи:

- 1) заяву;
- 2) особовий листок з обліку кадрів;
- 3) список опублікованих наукових праць. Аспіранти, які не мають опублікованих наукових праць, подають наукові доповіді (реферати) з обраної ними наукової спеціальності;
- 4) медичну довідку про стан здоров'я за формою № 286-у;
- 5) копію диплома про закінчення вищого навчального закладу із зазначенням одержаної кваліфікації спеціаліста або магістра;
- 6) посвідчення про складання кандидатських іспитів (за наявності складених кандидатських іспитів).

Документи подавати до 1 вересня 2005 р. за адресою: 03039, м. Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Аспірантура (кімн. 330, 332). Тел.: 267-48-54, 524-93-47.

Розвиток науково-інформаційної діяльності НАН України: пріоритети і перспективи

У статті розглядається науково-інформаційна діяльність НАН України як один з пріоритетних напрямів зміцнення вітчизняного науково-технічного потенціалу та як одна з основних функцій бібліотечно-інформаційної системи НАН України в умовах інформатизації. Проаналізовано структурно-функціональні, технологічні, якісні зміни, які відбуваються в бібліотечно-інформаційній системі НАН України, пов'язані з переходом до інтенсивного накопичення і використання електронних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційна система НАН України, документно-інформаційні ресурси, електронні журнали, інформатизація, інформаційно-аналітичне забезпечення, інформаційні центри, науково-інформаційна діяльність.

На сучасному етапі історичного розвитку інформація і наукові знання виступають не лише як фундаментальні стратегічні ресурси, від умілого застосування яких залежить ефективність використання решти ресурсів – матеріальних, енергетичних, фінансових, але й як найпоширеніші у суспільстві предмети і результати праці [1, с. 248]. Оперативний доступ до інформаційних ресурсів та інтенсивний обмін інформацією між ученими забезпечується розвитком науково-інформаційної діяльності як складової науково-дослідної роботи й однієї з основних функцій бібліотечно-інформаційних установ.

У Національній академії наук України науково-інформаційну діяльність, спрямовану на збирання, упорядкування, аналітико-синтетичну переробку, збереження, пошук та поширення наукової інформації, визначено одним з пріоритетних напрямів зміцнення вітчизняного науково-технічного потенціалу, який сприяє створенню національних інформаційних ресурсів, досягненню якісно нового рівня задоволення потреб суспільства в інтересах розвитку науки, виробництва, управління, освіти, культури [2].

Науково-інформаційна діяльність НАН України, яку здійснюють Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ, Бібліотека), Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника

НАН України (ЛНБ ім. В. Стефаника), 96 бібліотек науково-дослідних установ (НДУ), 70 підрозділів наукової і науково-технічної інформації, видавництва «Наукова думка», «Академперіодика» та видавничі служби НДУ є неодмінною складовою вітчизняного наукового потенціалу. У зв'язку з переходом до інформаційного суспільства її роль незмірно зростає, а у розвитку чітко простежуються інноваційні напрями, пов'язані, зокрема, з реалізацією Національної програми інформатизації [3] та її складової – Програми інформатизації НАН України, започаткованої у 2004 р. [4; 5]. Основними напрямками останньої є комплекс завдань інформаційної підтримки наукової, експертно-аналітичної та організаційно-управлінської діяльності наукових установ. Концептуальна і стратегічна особливість цієї Програми полягає у тому, що пріоритетними проблемами в ній є як техніко-технологічна складова, тобто створення інформаційних мереж, систем, технологій, так і змістова – накопичення, аналітико-синтетичне опрацювання, введення в науковий обіг, зберігання наукової інформації, створення інформаційних ресурсів і продуктів.

Ці завдання можуть бути реалізовані, наприклад, шляхом розвитку науково-інформаційних систем (НІС) для доступу до наукової інформації. Зазначимо, що і в Україні, і за рубежом накопичено певний досвід створення НІС. Російські фахівці, зок-

рема, вважають, що інформаційними системами, які відповідають класу НІС, є, наприклад, ICIP РАН (Інформаційна система інформаційних ресурсів Російської академії наук), ІС Сибірського відділення РАН, сервер Державного науково-дослідного інституту інформаційних технологій і комунікацій Росії тощо. Ці НІС працюють з такими видами інформаційних ресурсів, як інформація про організації, проекти, звіти про результати НДР, описи патентів, технологій і унікального наукового обладнання; інформація про наукові фонди, електронні бібліотеки, БД і обчислювальні ресурси, а також нормативно-довідкова і бібліографічна інформація щодо наукової і науково-організаційної діяльності установ. Деякі фахівці підкреслюють важливу властивість НІС виступати в якості наукового порталу, яким є наприклад, науковий портал «Российская научная сеть» [6]. Аналогічні завдання реалізуються і в НАН України у рамках Програми інформатизації.

Розглянемо детальніше пріоритетні напрями і перспективи розвитку науково-інформаційного забезпечення діяльності НАН України. Слід зазначити, що головною організацією Академії наук України з науково-технічної інформації та інформації з суспільних наук, починаючи з 1991 р., визначено НБУВ (тоді – Центральну наукову бібліотеку ім. В. І. Вернадського АН УРСР), на яку цю функцію було покладено постановою Президії АН УРСР «Про впорядкування роботи з інформаційного забезпечення, організації виставочної діяльності та пропаганди науково-технічних досягнень Академії наук УРСР» № 48-Б від 14 лютого 1991 р. Діяльність Бібліотеки у цій сфері спрямовується на дослідження формування, взаємовикористання, зберігання національних інформаційних ресурсів в умовах інформатизації; змін, які відбуваються в їх типо-видовій структурі, пов'язаних з упровадженням інформаційних технологій у бібліотечно-інформаційну галузь, з поширенням нових джерел інформації; проблем удосконалення бібліотечно-бібліографічних класифікацій, каталогізації з метою забезпечення сумісності на загальнодержавному і міжнародному рівнях та інтеграції інформаційних ресурсів.

З початку 90-х років ХХ ст. результати діяльності наукових установ та бібліотечно-інформаційної системи НАН України щодо науково-інформаційного забезпечення потреб вітчизняної науки узагальнюються НБУВ в аналітичних матеріалах, зокрема у щорічних звітах про науково-інформаційну діяльність НАН України. Вони дають можливість прослідкувати технологічні, структурно-

функціональні, якісні зміни, які упродовж останнього десятиліття ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбулися у бібліотечно-інформаційній сфері НАН України, визначити характерні ознаки діяльності бібліотечно-інформаційної системи у нових соціально-економічних та технологічних умовах: розвиток їхніх інформаційної та інформаційно-аналітичної функцій, зміцнення позицій ряду бібліотек як інформаційних лідерів певних галузей науки, посилення взаємодії з іншими інформаційними підрозділами установ у інформаційному забезпеченні наукової діяльності, використання світових наукових інформаційних ресурсів, формування і створення власних інформаційних ресурсів і продуктів, трансформацію бібліотек НДУ у комплексні науково-інформаційні центри [7–11].

Науково-інформаційний розвиток вітчизняної науки забезпечують прийняті в останні роки державні програми, зокрема, «Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки» як головної науково-інформаційної установи держави, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1085 від 25 серпня 2004 р. [12]. Завдання бібліотечно-інформаційної сфери НАН України з цього напрямку діяльності конкретизовано у ряді постанов та розпоряджень Президії НАН України, зокрема: «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» (№ 186 від 09. 07. 2003 р.), «Про заходи з підвищення ефективності подальшої діяльності НАН України» (№ 122 від 02. 06. 2004 р.), «Про організацію передплати на іноземні наукові журнали та доступу до провідних світових баз даних наукової інформації» (№ 199 від 14. 07. 2004 р.), «Про затвердження переліку проектів Програми інформатизації НАН України на 2004 рік» (№ 234 від 29. 02. 2004 р.), «Про створення Київського фрагмента телекомунікаційної інфраструктури НАН України» (№ 568 від 06. 08. 2004 р.) та у рішеннях Інформаційно-бібліотечної ради НАН України щодо реалізації стратегії подальшого розвитку бібліотечно-інформаційної сфери НАН України.

Інноваційному розвитку науково-інформаційної діяльності НАН України сприяє розгортання роботи технологічного парку «Інтелектуальні інформаційні технології», організованого у 2003 р. на базі Кібернетичного центру НАН України, як загальнодержавного інформаційного комплексу. Оскільки пріоритетні напрями діяльності цього об'єднання значною мірою спрямовані на сприяння інтенсивному розвитку гуманітарної сфери, розвитку інтелектуального, духовного, освітнього потенціалу, актив-

ну участь у його діяльності беруть установи Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, зокрема, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та НБУВ. Пріоритетними напрямами діяльності технопарку є розробка та впровадження новітніх засобів і технологій отримання, зберігання й обробки інформації, створення інформаційно-аналітичних систем, розподілена переробка знань, підтримка складно структурованих баз знань, комп'ютерна лінгвістика, інтелектуальні комп'ютерні технології для соціальних досліджень, дистанційного навчання, підготовка кваліфікованих кадрів у галузі інноваційної діяльності тощо [13].

В умовах інформатизації магістральним напрямом розвитку документно-інформаційних фондів бібліотек НАН України як бази наукової та науково-інформаційної діяльності є формування їх електронної частини. Електронні наукові фахові видання доповнюють існуючу систему наукових комунікацій, а в перспективі стануть однією з її основних складових. Введенню в систему наукових комунікацій України електронних документальних ресурсів, оперативному представленню наукових електронних публікацій в українському сегменті інтернету сприяє затверджене Міністерством освіти і науки України, НАН України та ВАК України «Положення про електронні наукові фахові видання» та розпорядження Президії НАН України № 783 від 25. 11. 2004 р. щодо його виконання.

Електронні наукові фахові видання будуть представлені на сайтах НБУВ та Національної парламентської бібліотеки України, і це забезпечить їх загальнодоступність для всіх користувачів українського сегмента інтернету. Зі створенням у НБУВ відповідно до завдань Державної програми розвитку Бібліотеки Центру комплектування бібліотек обов'язковим платним примірником документів електронні публікації тиражуватимуться і поширюватимуться галузевими серіями (природничі, гуманітарні, медичні та аграрні науки) у вигляді упорядкованих кумулятивів цих публікацій [14]. Таким чином, Бібліотека бере на себе функції тиражування упорядкованих зібрань електронних публікацій, поширення документів на компакт-дисках і комп'ютерними мережами та як інформцентр – аналітико-синтетичне опрацювання документальної інформації зі створенням науково-інформаційної продукції.

Як уже зазначалося, одним з пріоритетних напрямів діяльності НДУ щодо удосконалення науково-інформаційного забезпечення вітчизняної науки є виконання завдань «Програми інформати-

зації НАН України». Так, лише упродовж 2004 р. (першого року виконання Програми) фахівцями науково-технічного центру «Українська академічна і дослідницька мережа» створено та введено в експлуатацію Київський фрагмент телекомунікаційної інфраструктури Академії, що дозволить у перспективі організувати доступ до світових джерел інформації через науково-інформаційний портал НБУВ. Проектні рішення для реалізації такого сервісу розроблено фахівцями Інституту програмних систем НАН України. Ними також запропоновано загальносистемні рішення щодо побудови інтегрованої автоматизованої інформаційної системи НАН України та визначено базові сервіси сайтів НДУ. Фахівцями Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України розроблено інтегровану систему електронного документообігу в НАН України. Центром практичної інформатики НАН України створено проект локальної комп'ютерної мережі будинку Президії НАН України і розпочато роботу з трансформації сайту Президії в інтернет-портал. У цілому ж Програма інформатизації НАН України є каталізатором для кардинального покращання науково-інформаційної діяльності.

Важливим напрямом цієї діяльності в установах НАН України є поповнення інтегрованого 30-мільйонного фонду бібліотечно-інформаційної мережі НАН України документами на всіх видах носіїв інформації, його взаємовикористання, збереження і модернізація. Упродовж останніх років важливими джерелами придбання актуальної зарубіжної наукової літератури залишаються централізована передплата наукових зарубіжних періодичних видань (друкованих та електронних), яку здійснює НБУВ шляхом проведення тендерних (конкурсних) торгів, міжнародний книгообмін і децентралізоване надходження іноземних видань, які становлять понад 60% усього обсягу надходжень документів до фондів бібліотек НДУ. НБУВ систематично надає установам НАН України інформацію про отримані бібліотечно-інформаційною системою зарубіжні наукові журнали, монографії, енциклопедичні видання шляхом підготовки науково-інформаційних видань, таких, зокрема, як систематичний показник «Зарубіжні періодичні видання у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотек науково-дослідних установ НАН України», черговий випуск якого вийшов у 2004 р.

Суттєвому поповненню документно-інформаційних ресурсів установ НАН України науковою інформацією сприяє діяльність НБУВ як базової

установи Ради директорів наукових бібліотек і інформаційних центрів академій наук – членів МААН щодо обміну на безоплатній основі виданнями національних академій наук країн СНД. Упродовж ряду років НБУВ утримує позицію лідера в цьому напрямі міжбібліотечної взаємодії. Кількість видань, які Бібліотека щорічно передає партнерам за обміном, удвічі перевищує кількість видань, які отримує. У 2004 р., наприклад, НБУВ направила 4594 прим. видань НАН України (663 прим. книг і 3931 прим. наукових журналів), отримала 2234 прим. (979 прим. книг і 1255 прим. журналів) [15].

Документно-інформаційні ресурси бібліотечно-інформаційної системи НАН України збагачуються за рахунок придбання кумулятивної інформації на компакт-дисках провідних бібліотечних та інформаційних центрів світу, видавництв, наукових установ, які з кінця 90-х років ХХ ст. увійшли до видової структури фонду практично кожної бібліотеки академічної мережі. У НБУВ, бібліотеках Радіоастрономічного інституту, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова, Інституту металофізики ім. Г. В. Курдюмова, Інституту фізики напівпровідників, Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Головної астрономічної обсерваторії (ГАО) використовуються записані на компакт-дисках БД Інституту наукової інформації США, ВІНІТІ, каталоги найбільших бібліотек світу, багатотомні енциклопедичні видання, повнотекстові БД наукових електронних журналів багатьох видавництв світу, бібліографічні, реферативні, повнотекстові політематичні та БД з певних наукових напрямів, які створюються провідними зарубіжними науковими установами і товариствами.

Варто зазначити, що упродовж останніх років бібліотечно-інформаційні підрозділи НДУ активно формують галузеві електронні бібліотеки. Зокрема, робота зі створення електронної бібліотеки з проблем морських наук здійснюється в Інституті біології південних морів. Бібліотека цієї установи є центром з організації доступу до інформаційних ресурсів інтернету та поширення електронних публікацій у галузі охорони навколишнього середовища і проблем екології та координатором проекту створення онлайн-корпоративної інформаційної бібліографічної системи з питань вивчення Чорного моря, яка об'єднуватиме електронні каталоги та повнотекстові БД бібліотек і інформаційних центрів країн причорноморського регіону (України, Росії, Грузії, Болгарії, Туреччини). Даний проект реалізується за підтримки IAMSILIC і

EURASILIC (Міжнародної та європейської асоціації бібліотек і інформаційних центрів у галузі водних наук) [16, с. 28].

Оперативне отримання установами НАН України новітньої зарубіжної інформації як необхідної складової наукових досліджень, обов'язкової умови підвищення їх інноваційності та ефективності забезпечує реалізація проекту INTAS (Міжнародної асоціації сприяння співробітництву з науковцями країн СНД) «Доступ до наукової літератури через електронну доставку для дослідників країн NIS». Проект забезпечує науковців України (через бібліотеки) оперативною науковою інформацією з електронних журналів європейських видавництв Springer (доступ до повних текстів 500 журналів з 1996 р.), Backwell Science (278 журналів з колекції STM – наука, техніка, медицина), Бібліотеки електронних журналів (4000 назв), БД з математики Zentralblatt Mathematik (1,8 млн анотацій з 2300 журналів та серійних видань) тощо. Координаторами проекту, який діє з 2002 р., є Технічна інформаційна бібліотека в Ганновері (Німеччина), Міжнародний інформаційний центр для бібліотек, видавництв та книжкової торгівлі (Берлін–Москва), від України – Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». У проєкті задіяні 300 учасників з 11 країн СНД, у тому числі 187 наукових установ і організацій України [17; 18]. У рамках цього проекту бібліотеки-учасниці, використовуючи такі можливості сервісу, як електронна доставка документів, замовляють і отримують повнотекстові копії необхідних наукових публікацій (статей, патентів, матеріалів конференцій) з Технічної бібліотеки Ганноверу.

Бібліотечно-інформаційні підрозділи НАН України мають також безоплатний доступ до БД різних наукових центрів, зокрема ГАО – до довідкової інформації БД NASA Astrophysics Data System (ADS), Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна – до електронних довідково-енциклопедичних видань Reference Works. Користувачі бібліотеки Інституту фізики напівпровідників, на базі якого функціонують українські відділення міжнародних товариств з оптичної та дисплейної техніки користуються електронними бібліотеками цих організацій – зібранням наукових праць та матеріалів конференцій, періодичними виданнями на традиційних та електронних носіях, БД електронних журналів та отримують копії необхідних статей. Цікавим є досвід роботи бібліотеки Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського НАН України. Як представник нашої країни в міжнародній інформаційній системі з вод-

них наук і рибного господарства АСФІС при ФАО (Організації з питань продовольства та сільського господарства ООН) бібліотека бере участь у формуванні світової бібліографічної БД з вищеназаних проблем та надає користувачам безоплатний доступ до цієї інформації.

З метою забезпечення належного представлення в глобальних інформаційних мережах національних інформаційних ресурсів, сприяння формуванню позитивного іміджу української науки в світовому науковому співтоваристві на веб-сайтах більшості установ НАН України розміщується не лише інформація про установу та основні напрями наукової діяльності, а й інформаційні ресурси – інформаційно-аналітичні матеріали, публікації співробітників, виконані науково-дослідні розробки, зміст наукових журналів з анотаціями та повні тексти статей, БД, зокрема електронні каталоги бібліотек.

Це, наприклад, інформація про результати соціологічного моніторингу стану українського суспільства (з 1992 р.), загальноукраїнського соціологічного моніторингу громадської думки (з 2002 р.), аналітичні огляди і звіти з багатьох соціологічних проблем, підготовлені Інститутом соціології; електронні версії наукових видань Інституту історії України та Інституту економічного прогнозування; повнотекстова БД журналу «Археологія» Інституту археології; електронний каталог інноваційних проектів – БД «Депозитарій інновацій» та банк комп'ютерної інформації Інституту проблем реєстрації інформації НАН України (ІПРІ).

Онлайнову версію інтегрованої лексикографічної системи «Словники України», загальний реєстр якої – понад 186 тис. слів, електронну версію журналу «Мовознавство» (з 2002 р.) розміщено на «Українському лінгвістичному порталі» – онлайновій інформаційній системі Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, який є головним виконавцем робіт зі створення української лінгвістичної системи в мережі інтернет. У рамках міжвідомчої науково-технічної програми «Інформація. Мова. Інтелект» ця установа працює над створенням інтелектуальних інформаційних систем, нових технологій інтелектуалізації та систем інтегрованого знання.

Ряд бібліотек НДУ мають свої веб-сторінки на сайтах установ, на яких демонструються їхні інформаційні електронні ресурси та організовано доступ до світових галузевих інформаційних ресурсів. Зокрема, на веб-сторінці бібліотеки ГАО (www.mao.kiev.ua/library.html) до послуг користувачів онлайновий доступ до електронного катало-

гу бібліотеки, БД публікацій співробітників установи; інформація про нові надходження наукових видань до фондів бібліотеки (оновлюється щотижня), а також інформація про вільний доступ до БД електронних астрономічних журналів видавництва University of Chicago Press, до повнотекстової БД австралійського астрономічного журналу PASA; про порядок доступу до БД та електронних журналів за проектом INTAS. Цікавою є веб-сторінка бібліотеки на сайті Інституту зоології, на якій представлено детальну інформацію про історію книгозбірні, її фонд та послуги, електронний каталог і БД праць видатних учених-зоологів І. І. Шмальгаузена та О. В. Конюшина, а також посилання на сайти бібліотеки Каліфорнійської академії наук (БД з систематики та аксонометрії), проект AGORA, організований за підтримки ФАО, і безоплатний онлайновий доступ до повнотекстових БД десяти найбільших видавництв світу; електронної екологічної бібліотеки (Росія); видавництва Springer. Сьогодні доводиться констатувати, що на більшості сайтів установ не представлено бібліотечно-інформаційні ресурси, а інформацію про бібліотеку та її можливості щодо інформаційного забезпечення потреб науковців подано у вигляді короткої довідки. У цьому напрямі бібліотечно-інформаційним підрозділам НДУ необхідно ще багато працювати спільно з НБУВ.

Наявні інформаційно-бібліотечні ресурси установ НАН України представлені також на науково-інформаційному порталі НБУВ [19]. Згідно з Державною програмою розвитку Бібліотекою проводиться робота зі створення Українського науково-інформаційного порталу з системами пошуку та архівування розміщеної в глобальних інформаційних мережах наукової та суспільно значущої інформації. Портал забезпечуватиме інтерактивну навігацію по науково-інформаційних ресурсах глобальних мереж. Створено систему електронних довідників по бібліотеках та інформаційних центрах, науково-дослідних установах, університетах України і світу. Оперативно поповнюються ресурси наукової електронної бібліотеки України, фонд якої на кінець 2004 р. налічував близько 30 тис. документів. Встановлені на сайті НБУВ онлайнові інформаційні ресурси – це 50 тис. файлів обсягом 6 GB. Варто зазначити, що порівняно, наприклад, з 2002 р. ці показники збільшилися відповідно удвічі й утрічі [20, с. 47]. Загальна кількість відвідувань сайту Бібліотеки щорічно зростає майже удвічі і у 2004 р. становила 480 тис., а обсяг видачі – 6,8 млн файлів.

Активному використанню інформаційних ре-

сурсів сприяє і суттєве розширення телекомунікаційної бази НБУВ. Зокрема, упродовж 2004 р. крім наявного радіоканалу було введено в експлуатацію оптоволоконний канал з пропускною спроможністю 100 MBit/сек. у межах українського сегмента інтернету. У рамках створення корпоративної комп'ютерної мережі НАН України організовано телекомунікаційні канали зв'язку на основі виділених телефонних ліній з Президією НАН України, Інститутом фізики, Інститутом експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. Кавецького. Організовано підключення до мережі наукових і науково-освітніх установ інтернет-2.

НБУВ як головний науково-інформаційний центр держави спільно з державними книгозбірнями, бібліотеками вищих навчальних закладів, наукових установ працює над реалізацією ряду корпоративних проектів. Зокрема, завершується розробка національного формату представлення бібліографічних даних, що забезпечить сумісність бібліографічних записів, які створюються в бібліотеках України, на національному і міжнародному рівнях, дозволить створити інтегровану довідково-пошукову систему розкриття змісту сукупних фондів вітчизняних наукових бібліотек та системи корпоративної каталогізації і реферування поточних надходжень.

У рамках проекту «Система наукових електронних видань «Бібліотека – суспільству» готується п'ять галузевих серій наукових електронних видань: «Природничі науки», «Технічні науки», «Суспільні та гуманітарні науки», «Медицина. Медичні науки», «Аграрні науки». Кожна з них містить 300–400 тис. бібліографічних записів, а також фонд повних текстів авторефератів дисертацій обсягом 5 тис. документів. На компакт-диски користувачів (переважно співробітників НАН України та представників наукових бібліотек з усіх регіонів України, країн СНД) лише упродовж 2004 р. було записано близько тисячі наукових електронних видань.

Реалізуючи проект створення корпоративної системи реферування української наукової літератури, НБУВ та ІПРІ формують загальнодержавну реферативну БД і видають галузеві серії Українського реферативного журналу «Джерело». Щорічно виходить 24 номери УРЖ і компакт-диск, на якому кумульовано всю інформацію за рік.

З огляду на важливість процесів гуманізації науки і освіти вагоме місце у діяльності установ та бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України посідають заходи, спрямовані на збереження духовного надбання нації. Надзвичайно важливи-

ми у цьому контексті є роботи зі створення електронного інформаційного ресурсу рукописної, архівної та книжкової спадщини «Пам'ять України» як реалізація низки національних програм, у тому числі «Архівна та рукописна Україніка», «Археографічна Україніка», «Документальні ресурси української науки», які згодом складатимуть національний сегмент всесвітньої програми «Пам'ять світу», що з 90-х років ХХ ст. розробляється під егідою ЮНЕСКО.

НБУВ спільно з Національною парламентською бібліотекою України та рядом бібліотек, які мають історико-культурні фонди, у рамках реалізації державної «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр.» формують БД Державного реєстру «Книжкові пам'ятки України», яка демонструється на сайті Бібліотеки (<http://194.44.105.98/db/kpu.html>).

Поповнюються інформацією БД національної бібліографії у НБУВ та ЛНБ ім. В. Стефаника. Формуються БД українського нотографічного репертуару з фондів НБУВ, видань зарубіжної українки, біографічної та біобібліографічної інформації, БД Архівного фонду НАН України. На основі цих БД НБУВ видає, зокрема, матеріали до репертуару української книги, археографічний щорічник; ЛНБ ім. В. Стефаника – випуски повного видання бібліографії української періодики ХІХ–ХХ ст.

Пріоритетним напрямом науково-інформаційної діяльності в НАН України є інформаційно-аналітичне забезпечення органів державної влади і управління, управлінських структур усіх рівнів, наукових установ НАН України з питань політичного і соціально-економічного життя в Україні. Інформаційна та аналітична робота Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ (СІАЗ) тісно пов'язана з задоволенням інформаційних запитів підрозділів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю, Державної служби зайнятості, Держтелерадіо та ін. і відображає найактуальніші події життя: економічні перетворення, хід реалізації програми уряду, політичну проблематику, зокрема перебіг виборчої кампанії, міжнародне співробітництво (за цією тематикою готуються аналітичні матеріали). Значно розширилося коло віддалених користувачів інформацією. До їх числа входять керівники обласних, міських і районних держадміністрацій усіх регіонів країни, а також значна кількість регіональних ЗМІ.

Спільно з Управлінням зв'язків із громадські-

стю Кабінету Міністрів України на сайтах державних органів та в інформаційно-аналітичному журналі «Україна: події, факти, коментарі» Служба веде правовий семінар, виходячи зі звернень громадян до органів державної влади за роз'ясненням практики застосування чинного законодавства України. Варто зазначити, що лише упродовж 2004 р. СІАЗ видав 225 випусків щоденного огляду оперативної інформації з областей України «Регіони сьогодні», 130 оглядів оперативної інформації електронних видань «Резонанс», 6 випусків огляду «Политические технологии и технологии», 22 випуски «Експертно-аналітичного висновку за результатами моніторингу висвітлення в центральних газетах питань зайнятості населення, ринку праці та діяльності Державної служби зайнятості».

У творчій співдружності з Інститутом програмних систем НАН України спеціалісти Служби працюють над створенням спеціалізованого програмного забезпечення для автоматичного відбору і сортування нової інтернет-інформації. СІАЗ співпрацює також і з Центром політичної кон'юнктури Росії, що дає можливість не лише оперативного обміну інформацією, а й методиками інформаційного менеджменту, підготовки інформаційної продукції.

На основі моніторингу політичного, соціального, економічного, культурного розвитку українського суспільства, його соціальної і політичної структуризації, громадської думки в Україні аналітичні матеріали для органів державної влади і управління, НДУ НАН України готують установи Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України (Інститут соціології, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут економічного прогнозування, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, Об'єднаний інститут економіки тощо), які протягом останніх років брали активну участь у розробці концепцій державотворення, інноваційного, гуманітарного розвитку, інформаційної політики України.

Вагомим внеском у збагачення інформаційних ресурсів НАН України, у розвиток науково-інформаційного забезпечення її діяльності є видання наукових журналів і збірників – оперативної та ефективної форми поширення наукових здобутків: словників, довідкових і енциклопедичних видань, статистичних збірників, серій монографій, аналітичних матеріалів, підручників, бібліографічних і біобібліографічних посібників. Серед яких, наприклад, напрацювання у 2004 р. учених установ Секції суспільних та гуманітарних наук НАН України:

багатотомні видання «Енциклопедія Сучасної України», енциклопедії «Звід пам'яток історії та культури України», «Антології української юридичної думки», випуски збірника «Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика», видання «Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції», щорічна науково-аналітична доповідь «Людський розвиток в Україні: 2003 р.», підручники «Геополітика», «Адміністративне право України. Академічний курс», «Політологічний енциклопедичний словник», «Українсько-російський словник наукової термінології», ряд словників, які вийшли у серії «Словники України», зокрема «Словник-довідник з релігієзнавства».

НБУВ підготовлені, зокрема: довідник «Наукові бібліотеки України» та «Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології», довідкове видання «Таблиці територіальних типових поділів» до рубрикатора (робочих таблиць класифікації) Бібліотеки, який використовується в традиційній та комп'ютерній технології бібліотечного опрацювання документів, для інформаційного пошуку та виконання інформаційних запитів користувачів.

Бібліотеки спільно з інформаційними підрозділами НДУ, іншими установами та організаціями видають бібліографічні, біобібліографічні покажчики, списки нових надходжень документів до фондів бібліотек, які регулярно друкуються у наукових виданнях установ та представлені на їх веб-сайтах, як наприклад, електронна версія біобібліографічного покажчика, присвяченого відомому історичному, члену-кореспонденту НАН України О. П. Реєнту, яка демонструється на веб-сайті Інституту історії України.

Варто зазначити, що вже нині ряд бібліотек НДУ виконує функції центрів з науково-інформаційного забезпечення відповідних галузей науки, зокрема, бібліотеки Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона, ГАО; науково-інформаційні відділи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституту соціології, Інституту історії України. У 2004 р. на виконання рішень Президії НАН України щодо оперативного і якісного забезпечення установ НАН України науковою інформацією у НДУ розпочалося створення підрозділів на основі об'єднання бібліотек, інформаційних, перекладацьких служб, які здійснюють науково-інформаційну діяльність, з наданням їхнім працівникам статусу наукових співробітників.

Як вважають фахівці бібліотечно-інформацій-

ної галузі України, в інформаційному суспільстві технологічно обумовленим буде виділення в бібліотечному середовищі центрів-генераторів інформації, які крім формування поточних і ретроспективних колекцій електронних видань будуть виконувати також функції аналітико-синтетичного опрацювання документальних потоків з формуванням широкого спектра взаємопов'язаних науково-інформаційних продуктів. Тобто зміст бібліотечної роботи невпинно зміщується в галузь аналітичної діяльності, переробки та аналізу значних масивів інформації, у т. ч. електронної. Аналітичне спрямування діяльності робить бібліотеку конкурентоспроможною на ринку виробництва інформаційних продуктів і послуг [21; 22]. Саме в такому напрямі розвивається науково-інформаційна діяльність бібліотечно-інформаційної системи НАН України.

Підсумовуючи вище викладене, слід наголосити, що у подальшому пріоритетними і перспективними напрямками розвитку науково-інформаційної діяльності НАН України є створення на базі НБУВ – головного науково-інформаційного центру держави – з залученням ресурсів бібліотечно-інформаційної системи НАН України, державних наукових бібліотек, наукових установ і організацій:

- інформаційного технологічного парку «Національні інформаційні ресурси», де будуть зосереджуватися, оброблятися, надаватися у користування наукова інформація, готуватися інформаційні продукти для владних структур, науки, освіти, культури;
- інтегрованої довідково-пошукової системи розкриття змісту сукупних фондів вітчизняних наукових бібліотек і засобів пошуку відповідної інформації в глобальних інформаційних мережах;
- системи доставки документів в електронному вигляді, у т. ч. служби розповсюдження електронних документів;
- інформаційної телекомунікаційної інфраструктури системи науково-інформаційного забезпечення інноваційної діяльності та підтримка її функціонування шляхом моніторингу інноваційної діяльності, формування баз даних з пріоритетних напрямів цієї діяльності в Україні;
- розвиток бібліотечно-бібліографічних класифікацій, засобів україномовної комп'ютерної лінгвістики, національного формату представлення бібліографічних даних тощо.

Реалізації вище окресленого кола проблем певною мірою сприятиме зміцнення матеріально-технічної і програмно-технологічної бази розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України

та організація відповідної системи безпервної освіти і підвищення кваліфікації науково-інформаційних та бібліотечних фахівців.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / НАН України. Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
2. Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи: постанова Президії НАН України № 186 від 09 липня 2003 р. // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 5. – С. 9–10.
3. Закон України «Про національну програму інформатизації» № 74/98-ВР від 4 лютого 1998 р. [Електрон. ресурс]. – http://194.44.105.98/law/98_inf.html.
4. Концепція Програми інформатизації НАН України: Затверджено розпорядженням Президії НАН України від 27. 02. 2004 № 146. [Електрон. ресурс]. – <http://www.nas.gov.ua/ua/mainold.html>.
5. Завдання програми «Інформатизації НАН України» на 2004–2008 роки: Затверджено розпорядженням Президії НАН України від 27. 02. 2004 № 146. [Електрон. ресурс]. – <http://www.nas.gov.ua/i/040227/zavd.htm>.
6. Вдовицын В. Т., Сорокин А. Д. Вопросы формирования и использования электронных научных информационных ресурсов // Информационные ресурсы России. – 2004. – № 4. – С. 7–12.
7. Науково-інформаційна діяльність // Звіт про діяльність Академії наук України у 1991 році: Затверджено Загальними зборами АН України 20 березня 1992 року. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 56–58.
8. Науково-інформаційна діяльність установ НАН України // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 1999 р.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 2000. – С. 63–69.
9. Науково-інформаційна діяльність // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2001 р.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 2002. – С. 71–79.
10. Науково-інформаційна діяльність НАН України // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2002 р.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 2003. – С. 66–73.
11. Науково-інформаційна діяльність НАН України // Звіт про діяльність Національної академії наук України у 2003 р.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 2004. – С. 68–77.
12. Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 1085 від 25 серпня 2004 р. [Електрон. ресурс]. – http://194.44.105.98/law/04_dprnb.html.
13. Курас І. Наука та інформація в системі джерел інноваційного розвитку // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 6. – С. 43–47.
14. Костенко Л. Й. Презентація Державної програми розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2004–2010 рр. [Електрон. ресурс]. – http://194.44.105.98/new/04_kiev/kostenko.html.
15. Отчет о деятельности Совета директоров научных библиотек и информационных центров академий

наук – членів МААН в 2004 г. [Електрон. ресурс]. – http://194.44.105.98/library/sov_dir.html.

16. Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України: Інформаційно-аналітичний огляд / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 9. – 145 с.

17. Чепурна Т. ИНТАС – доступ к электронным ресурсам для ученых стран СНГ // Тр. междунар. научн. конф. «Крым-2004» [Електрон. ресурс]. – <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2004/>.

18. Ярошенко Т. О. Електронні журнали: можливості ХХІ століття для науки та освіти України // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 70–75.

19. Корнілова Є. Практика та перспективи представ-

лення інформаційних ресурсів академічного інституту на корпоративних сайтах // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 1. – С. 29–31.

20. Кулаковська Т. Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України (2002 р.) // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 3. – С. 45–50.

21. Костенко Л. И., Сорока М. Б. Функции и статус библиотеки информационного общества // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тр. 9-й междунар. конф. «Крым-2002». – М.: ГПНТБ России, 2002. – С. 743–746.

22. Давидова І. О. Бібліотечно-інформаційне виробництво: технології інтелектуалізації і гуманізації // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 2. – С. 38–45.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НБУВ

Організація та проведення виставок живопису, декоративно-ужиткового мистецтва та фотовиставок стали одним з провідних напрямів діяльності культурно-просвітницького центру НБУВ, який помітно розвинувся завдяки набутому нами практичному досвіду і посів чільне місце серед різноманітних масових заходів протягом останніх років.

Зразки образотворчого мистецтва є тим пластом культури, який несе у собі інформацію про складові частини національної картини світу, про дух народу, його уявлення про істину, добро і красу. Втрата цієї глибинної криниці натхнення, творчої енергії, любові веде до зникнення самого етносу як цілості. Таке розуміння значимості образотворчого мистецтва спонукає до необхідності вважати його поряд з мовою і книгою фундаментом національної культури. Мистецтво завжди було важливим чинником культурно-художнього процесу, активними чи пасивними учасниками якого ми є.

Виставки образотворчого мистецтва стали звичними і улюбленими для широкого глядацького загалу Бібліотеки. Вони виконують, передовсім, просвітницьку функцію: знайомлять наших відвідувачів з новими авторами та кращими зразками образотворчого мистецтва, виконаними в різних техніках. Зокрема, станковий живопис, графіка, акварель, темпера, батик, дереворити, декоративний розпис, паперопластика, олівець та ін. Виставки художніх творів дають нашій аудиторії уявлення про стан сучасного образотворчого мистецтва, про процеси, які відбуваються в ньому, сприяють формуванню художнього смаку. Експозиції виставок надають ошатного вигляду залам, декорують інтер'єри Бібліотеки, сприяють психологічному розвантаженню людей, тим самим створюють атмосферу святковості і доброзичливості.

Протягом 2004 року читачі та співробітники НБУВ мали можливість відвідати 14 різноманітних виставок образотворчих мистецтв, на яких експонувалось 485 робіт та 268 фоторобіт. Крім того, вдале поєднання художньої виставки з будь-яким масовим заходом позитивно впливає на присутніх, слугує тим тлом, який емоційно і інформативно сприяє кращому сприйняттю заявленої теми конкретного заходу. Наприклад, фотовиставка Національної спілки фотохудожників України (далі НСФХУ) у поєднанні з книжковою виставкою «Ми з України» та презентацією книги Михайла Слабошпицького «Незагублена українська людина», які проходили в рамках наукової конференції «Проблеми розвитку української державності на сучасному етапі» з нагоди Дня незалежності України. Або: виставка фоторобіт НСФХУ «Україно, моя Україно...» та пересувна виставка Британської Ради в Україні «Наука і культура», які експонувалися в рамках роботи міжнародної наукової конференції «Бібліотеки та інформаційні центри в системі наукового супроводу суспільних реформ». Фотовиставка з нагоди 55-річчя Китайської Народної Республіки «Китай сьогодні» у поєднанні з книжковою виставкою «КНР – 55» користувались неабияким успіхом, про що свідчать численні записи у книзі відгуків.

*Антоніна ШЕРЕМЕТ,
зав. науково-просвітницького сектору КПЦ НБУВ*

ДОКУМЕНТНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК: 024(477):004

Денис СОЛОВ'ЯНЕНКО,

молодший науковий співробітник НБУВ

Структурний аналіз українського бібліотечного веб-сегмента мережі інтернет

Визначено стан впровадження інтернет-технологій у практику роботи вітчизняних бібліотек, проведено паспортизацію всіх веб-сайтів українських бібліотек, які доступні сьогодні користувачам, аналітично оброблено отриманий масив даних, виявлено переваги та недоліки деяких бібліотечних веб-проектів та типові недоліки українських проєктів у цілому, виділено форми ОБС, які є сьогодні достатньо поширеними при створенні інтернет-проектів, розглянуто потенційно цікаві для бібліотек, але поки недостатньо поширені форми ОБС, зроблено висновки щодо якості бібліотечно-бібліографічного обслуговування користувачів через інтернет.

Ключові слова: бібліотеки України, бібліотечне обслуговування, веб-програмування, веб-дизайн, інтернет, онлайн-вий бібліотечний сервіс.

Останнє десятиліття було відмічене появою та стрімким розповсюдженням інтернет-технологій. Процес цей набув таких обертів, що сучасне суспільство вже не уявляється без всесвітньої мережі. Західні бібліотеки були чи не першими, хто вловивши цей «свіжий вітер змін», почав переосмислювати парадигму своєї діяльності. Такі «інформаційні монстри», як Бібліотека Конгресу США чи Британська бібліотека вже давно не новачки в інтернеті. Поступово інтернетизація охопила й менші бібліотеки, і сьогодні мало хто візьметься сперечатись, що саме бібліотечний сегмент інтернету є одним із найбільш інформаційно насичених у мережі. Бібліотеки формують змістовну основу інтернету.

Вітчизняні бібліотеки дещо відстали від західних у своєму інтернет-розвитку. Причинами є економічні, технологічні, психологічні та інші проблеми. Тим не менше, останніми роками наявний прогрес в інтернетизації бібліотек України. Аналіз чинників, які впливають на темпи впровадження інтернет-технологій – тема для окремого дослідження. Тут потрібно лише сказати про те, що так чи інакше, але інтернетизація стає все помітнішою у бібліотечній справі. Сьогодні вже можна починати поступово вживати термін «український бібліотечний сегмент інтернету», не боячись бути голослівним. Збільшується кількість сайтів, розширюються існуючі проєкти. Отже, сукупність сайтів бібліотек України набуває системних рис, а тому потребує відповідного ґрунтового аналізу в рамках системного підходу, визначення основної па-

радигми розвитку українського бібліотечного сегмента інтернету, виявлення можливих недоробок в існуючих сьогодні проєктах та відзначення цікавих та оригінальних інтернет-рішень.

Поки публікацій, у яких би проводився системний аналіз веб-сайтів українських бібліотек, не було. Є окремі публікації оглядового характеру, у яких кількісно окреслено стан інтернетизації у бібліотечній справі України. Є праці, у яких ґрунтовно аналізується один окремий інтернет-проект. А от системного (кількісного та якісного) аналізу існуючих бібліотечних інтернет-проектів, наскільки відомо автору цієї статті, не проводилося.

Дана робота є спробою системного аналізу українського бібліотечного сегмента інтернету на основі паспортизації всіх інтернет-проектів українських бібліотек, які доступні сьогодні пересічним користувачам та аналітичної обробки отриманої інформації. Звісно, оскільки українські бібліотеки зосереджують свою увагу лише на можливості електронної пошти та «всесвітнього павутиння», дане дослідження буде обмежене лише аналізом веб-проектів. Аналізуватись будуть лише веб-сайти українських бібліотек.

Отже, у ході аналізу було знайдено інформацію про веб-сайти 115 українських бібліотечних організацій, проєкти 10 організацій виявилися такими, що з тих чи інших обставин не працюють належним чином і не доступні для аналізу, отже проаналізувати вдалося проєкти 105 організацій¹.

¹ Перелік проаналізованих веб-сайтів див. у додатку до статті.

Базовий аналіз

Переважна частина сайтів українських бібліотек існують уже не перший рік. Достатньо сказати, що більше 15% сайтів² мають більш ніж п'ятирічну історію, в тому числі 4% існують вже більше 7 років. Перші бібліотечні сайти в Україні почали з'являтися ще у 1996 р., популярності цей процес набув у 2000–2002 рр. Сьогодні процеси інтернетизації мають тенденцію до постійного зростання і не має підстав припускати, що в найближчі роки активізація цих процесів знизиться. Отже, для нас важливим є той факт, що в українських бібліотек уже є достатній досвід представлення своїх установ в інтернеті, тобто можемо пред'являти до існуючих проектів досить високі вимоги.

У процесі аналізу сайтів українських бібліотек за обсягом виявилось, що 76% існуючих проектів нараховують менше 100 змістовних сторінок, у тому числі 48% не забезпечують своїм відвідувачам навіть 50 сторінок змісту. При підведенні цієї статистики не враховувалися повнотекстові матеріали, подані у вигляді документів у doc та pdf форматах, а також архіви, доступні для скачування. Проте повнотекстові матеріали, оформлені у форматі html, було вирішено враховувати, оскільки іноді досить важко відрізнити їх від бібліотечного змісту. Методичні рекомендації, наприклад, можна віднести до повнотекстових матеріалів, як і документи іншої спорідненої тематики. Межу провести дуже важко, тому було вирішено вважати всі повнотекстові матеріали, оформлені у вигляді веб-сторінок, повноцінними змістовними сторінками сайта. Отже, якщо виключити з приведеної статистики повнотекстові документи, то і без того незначний відсоток об'ємних сайтів стане ще меншим.

Проводився аналіз бібліотечних сайтів за мовною ознакою. Як і очікувалося, лівова частка українських сайтів (більше 75%) функціонує державною мовою, але, слід зазначити, що далеко не всі з них повністю україномовні. Іноді доводиться бачити україномовні сайти, окремі сторінки яких написані російською мовою або російськомовні сайти з окремими сторінками українською мовою. Вибір мови реалізований на багатьох українських сайтах (29%), проте реалізований теж не завжди добре. Тут, перш за все, даються взнаки ті ж проблеми – посилання «не в мову». Тобто користувач може обрати зручну для себе мову інтерфейсу, але не завжди посилання виводять користувача на сто-

рінки, написані мовою, яку він обрав. Цілі серії російськомовних посилань на україномовні сторінки та україномовних посилань на російськомовні сторінки є на сайтах Державної бібліотеки України для юнацтва, Дніпропетровської ОУНБ, Луганської обласної бібліотеки для юнацтва та багатьох інших. Помилка зрозуміла: створюючи варіант сторінки однією мовою, розробники використовують варіант цієї ж сторінки іншою мовою як «козу», текст вони змінюють, а от адреси посилань у тегах забувають, у результаті маємо справжню «мовну кашу» на сайтах. Щоб стало зрозуміло, наскільки поширеними є сьогодні подібні помилки, достатньо сказати, що мовні проблеми були виявлені майже на кожному п'ятому з проаналізованих проектів.

В основному, якщо вибір мови пропонується, то пропонується він між двома або трьома мовами: українська, російська та англійська (крім того, на двох сайтах представлена німецька і на одному французька, іспанська, чеська та польська мови). Основною мовою більшості сайтів є українська. Проте наявність на сайті функції вибору мови інтерфейсу у переважній більшості випадків означає доступність кількома мовами не всього сайту, а лише деяких його сторінок. Особливо скупі англійськомовні варіанти сайтів. Лише деякі окремі сайти мають змістовні аналоги англійською. Взагалі, аналізуючи український бібліотечний сегмент інтернету за мовною ознакою, варто відзначити лише сайти Національної бібліотеки України для дітей та Публічної бібліотеки ім. Л. Українки. З деякими зауваженнями до цього списку можна додати ще сайт Луганської ОУНБ ім. О. М. Горького. На всіх трьох проектах пропонується вибір між українською, російською та англійською мовами інтерфейсу, причому зміст сайтів мало залежить від вибору мови. Було б не справедливо не назвати тут ще двох проектів: сайтів наукових бібліотек Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного університету «Києво-Могилянська академія» – ці проекти двомовні, вони не мають російськомовних версій, проте якість англійських версій дозволяє віднести їх до списку взірцевих за мовною ознакою.

Аналіз БнД та БД,

доступних в онлайн-режимі

Найкориснішим для пересічних користувачів сервісом на бібліотечному веб-сайті є електронний каталог бібліотеки. Від бібліотечного сайта очікується насамперед можливість пошуку потрібної літератури з фонду бібліотеки. Більшість бібліо-

² Тут і далі відсотки округлюються до цілочислових значень.

тек це розуміють, переважна кількість сайтів містить у своєму складі форми для пошуку в електронних каталогах або в даний час розробляють їх. 52% проаналізованих веб-сайтів вже мають електронні каталоги, у тому числі 15% сайтів пропонують декілька (від двох до п'яти) каталогів та додаткові картотеки. На 34% сайтів крім можливостей простого пошуку в електронному каталозі є й можливість розширеного пошуку. Безумовним лідером по кількості та якості електронних каталогів і картотек є проект Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Не можна не згадати і сайт Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ці сайти містять найбільші та найпотужніші пошукові засоби, пропонують найбільші можливості пошуку у найбільших БД. Проте аналіз електронних каталогів на предмет повноти та потужності пошукових механізмів, як і аналіз самих БД цих каталогів – це дуже широка тема, варта окремого огляду, тому тут хотілося б зупинитись дещо на іншому. У ході аналізу було виявлено, що форми для доступу до електронних каталогів мають 52% сайтів, а от роз'яснення щодо правил пошуку тільки 30%.

Для одних сайтів відсутність електронного каталогу є критичною, для інших – не дуже. Так, на сайті наукової бібліотеки наявність електронного каталогу набагато важливіша, ніж, скажімо, на сайті дитячої бібліотеки. Дитину набагато легше привабити яскравим дизайном, цікавими книжками з кольоровими ілюстраціями та великою кількістю сервісів, які доступні «тут і зараз», ніж широкими можливостями пошуку і великою кількістю каталогів. Тому варто дещо деталізувати статистику щодо наявності каталогів. Серед проектів наукових бібліотек показник наявності електронного каталогу становить 63%. А якщо порівнювати мережі, то лише 30% проектів, створених бібліотеками для дітей та юнацтва, мають форми для пошуку в електронному каталозі, у той час, як серед проектів бібліотек вищих навчальних закладів цей показник сягає 69% (а серед проектів наукових бібліотек ВНЗ навіть 78%).

У процесі аналізу було виявлено, що більшість бібліотечних сайтів небагаті на повнотекстові БД. Повні тексти на бібліотечних сайтах є, але їх дуже мало, до того ж вони дуже розпорошені. Якщо виключити документи, які презентують діяльність бібліотеки, котрій належить сайт, то більшість із проаналізованих проектів не містить повнотекстових видань зовсім (таких 55%). На інших сайтах є певна кількість повнотекстових видань, подана у

виділі списків із посиланнями (45%). Пропонуються переважно законодавчі акти, періодика, методичні матеріали для бібліотек, художня та, іноді, наукова література. Крім того, подаються матеріали краєзнавчого характеру, але на цьому ще зупинимось нижче. Звісно, із тих 55% проектів, які були названі як ті, що не мають повнотекстових видань, є такі, котрі подають посилання на зовнішні ресурси. Але якщо, наприклад, сайт вишівської бібліотеки пропонує колекцію посилань на сайт свого ж ВНЗ, з якого доступні праці викладачів, то це можна вважати веббібліографічним списком, але ніяк не власною повнотекстовою колекцією.

Виділяється на цьому фоні сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, на якому містяться потужні повнотекстові БД загальним обсягом 27,5 тис. записів. Як відомо, серед бібліотечних інституцій саме НБУВ приділяє найбільшу увагу питанням створення електронних бібліотек¹, тому наявність на її сайті значних повнотекстових колекцій є цілком логічною. Іншим проектом, який варто тут відзначити, є сайт Українського інституту науково-технічної та економічної інформації, який теж багатий своїми БД.

Аналіз наявності різних форм ОБС

Щодо форм ОБС, сайти бібліотек України дуже різноманітні: деякі доволі скупі й обмежуються лише найпростішими сервісами, але одночасно є і деякі цікаві проекти.

Найпопулярнішими сервісами на українських бібліотечних сайтах є різновиди бібліографічних та веббібліографічних оглядів. Абсолютна більшість проаналізованих проектів (83%) включає сторінки з тематичними списками літератури з того чи іншого питання. Варто відзначити тематичні списки, які пропонуються на сайті Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тут користувачі можуть не лише переглядати вже створені списки, а й створювати та адмініструвати власні. Викладачі можуть створити списки предметів, які вони викладають, студенти або будь-які інші зареєстро-

¹ Див. наприклад: Проект створення Національної електронної бібліотеки України // Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Засіб доступу: URL: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Загол. з екрана; Положення про Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Там само; Про створення на базі Веб-сайта Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Інтернет-портала з соціогуманітарних наук: Рішення Бюро Відділення історії, філософії та права НАН України від 20 лютого 2003 р. (протокол № 1) // Там само.

вані на сайті користувачі теж можуть створювати списки з тематики, у якій вони поінформовані. Користувачі сервісу можуть бачити не лише списки, а й те, наскільки кваліфікована людина їх створювала. Як результат – у виграші й бібліотекарі, і ті, хто допомагає їм створювати бібліографічний продукт, і кінцеві користувачі інформації. Це – прекрасний, хоча поки унікальний для українського бібліотечного сегмента інтернету, приклад вдало розробленого зворотного зв'язку з користувачами.

Незважаючи на популярність на українських сайтах оглядів, у меншій кількості представлений інший вид навігаційних сервісів – бібліографічні та веббіографічні рейтинги. Рейтинги могли б зайняти провідне місце у бібліографічному обслуговуванні користувачів інтернету. Для користувачів давно стало звичним шукати потрібний ресурс не лише за допомогою пошукових серверів, а й за допомогою рейтингів найпопулярніших ресурсів із певної тематики. Проте на сайтах українських бібліотек поки ці можливості використовуються мало. Рейтингові системи широко використовуються лише на одному з проаналізованих проектів – на сайті Білоцерківської ЦБС.

Наочною формою ОБС є віртуальні книжкові виставки. Для кінцевих користувачів сервіс стає набагато цікавішим, якщо розробниками додано до бібліографічного списку фотографії обкладинок та анотації до представлених книжок. Віртуальні книжкові виставки мають у своєму складі 22% проаналізованих сайтів. Звісно, книжкові виставки – не єдиний варіант віртуальних виставок, який можна представити на бібліотечному сайті. Виставки образотворчих робіт, витворів декоративно-прикладного мистецтва, віртуальні фотогалереї – все це цілком доречно на сайті бібліотеки. Загалом різні варіанти виставок були виявлені на 39% проаналізованих сайтів. Можна по-різному оцінювати цей відсоток, але закономірне зауваження виникає навіть не до популярності на сайтах цього виду сервісу, а до його односторонності, відсутності зворотного зв'язку. В інтернеті бувають різні форми зворотного зв'язку (надання можливостей коментування експонатів та/або голосування за той чи інший експонат), але поки жодна з проаналізованих віртуальних виставок не має ніякого зворотного зв'язку.

Менш активно, ніж виставки, бібліотеки використовують ще одну форму навігаційних сервісів – віртуальні тури. Умовно віртуальні тури, котрі наявні на українських бібліотечних сайтах, можна розділити на тури по бібліотеці та оглядові тури по місцевості (області або місту), яку представляє

бібліотека. Перший різновид турів був виявлений на 6% сайтів, другий – на 2%.

Поряд із навігаційними сервісами в арсеналі бібліотечних сайтів провідне місце займають пошукові сервіси. Найпоширенішою формою пошукового сервісу є пошуковий сервер. Вище вже зазначалося, що більшість українських бібліотечних сайтів мають електронні каталоги, оформлені як пошукові сервери. Але поняття «пошуковий сервер» значно ширше, ніж поняття «електронний каталог». Якщо сайт великий, то навіть для пошуку потрібної інформації у структурі сайту необхідний пошуковий сервер. Крім того, користувачам потрібний і пошук в інтернеті, який бібліотека також може пропонувати зі сторінки власного сайту. З наявністю цих двох видів пошуку стан гірший, ніж із наявністю електронних каталогів. Про пошук по сайту ще буде сказано нижче, а поки зупинимось на можливостях пошуку в інтернеті. Лише 8% проаналізованих сайтів пропонують пошук інформації в інтернеті безпосередньо зі своїх сторінок, ще на 23% сайтів подаються посилання на спеціалізовані ресурси (зазвичай у розділі «корисні посилання»), інші сайти (69%) не подають навіть посилань на найвідоміші пошукові сервери. Що ж стосується серверів метапошуку, то їх на сайтах бібліотек України немає зовсім (навіть у вигляді посилань на зовнішні ресурси). Найближчими аналогами є форми, запропоновані на сайтах Наукової бібліотеки Донецького національного університету та Публічної бібліотеки ім. Л. Українки, але їхні пошукові інструменти все ж не можна назвати повноцінними серверами метапошуку. Метапошук – це сервіс, який розсилає запит користувача одразу багатьом пошуковим системам і після виконання ними пошуку надає користувачеві відповідь від цих серверів у повній, спрощеній або «усередненій» формі. На сайтах означених бібліотек пропонуються форми, у яких користувач може обрати будь-який один сервер зі списку запропонованих і за його допомогою провести пошук. Користувач може надсилати свій запит на всі запропоновані сервери, але зможе він це зробити лише *послідовно*, а не *паралельно*, тому форми, запропоновані на цих сайтах, є чудовими сервісами звичайного пошуку, але серверами метапошуку не є.

Пошукові сервери не є єдиною формою пошукових сервісів, які представлені на сайтах українських бібліотек. Поширенішим є використання каталогів як особливої форми пошукових сервісів. Тут маються на увазі великі за обсягом списки літератури, наявної у бібліотеці у традиційному та/або

електронному вигляді з посиланнями на місце збереження документа (за допомогою гіперпосилання на повний текст або зазначення каталожних шифрів документа). Тобто каталоги – це БД без СУБД, масив записів без інструмента для пошуку у ньому. В тому чи іншому вигляді каталоги наявні на 43% із проаналізованих проєктів. Звичайно цю форму сервісу використовують замість пошукового сервера, відсутнього в арсеналі сайту, а ось каталоги повнотекстових видань складають майже всі бібліотеки, які взагалі пропонують на своїх сайтах повнотекстові колекції. Складений в алфавітному або систематичному порядку список гіперпосилань на документи, якщо він є більш-менш об'ємним, по суті й являє собою каталог. Іноді каталоги використовують не замість пошукових серверів, а додатково до них. Так, наприклад, на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського крім повнотекстової БД з СУБД для пошуку існують також і тематичні каталоги для вибраних колекцій електронних документів, а на сайті Бібліотеки Верховної Ради України крім електронного каталогу Бібліотеки у вигляді пошукового серверу, для вибраних видів документів є й електронні варіанти друкованого каталогу.

Отже сайти українських книгозбірень можна назвати багатими на пошукові й навігаційні сервіси. Це цілком зрозуміло, адже сьогодні користувачі, заходячи до бібліотечних сайтів, перш за все, сподіваються отримати можливості пошуку потрібних їм документів. Але пошукова функція – не єдина функція бібліотек взагалі і бібліотечних сайтів зокрема. Щодо інших груп сервісів, то ситуація гірша.

Група сервісів по роботі з текстом взагалі майже відсутня на українських бібліотечних сайтах. На сайті Центральної публічної бібліотеки м. Комсомольська на одній зі сторінок наявна форма «Yndex.Lingvo», в яку можна вписати слово і миттєво отримати його переклад. Це єдиний випадок використання подібного роду сервісів. Жоден інший з проаналізованих сайтів не пропонує ніяких текстових процесорів (перекладачів, конверторів, програм перевірки правопису і таке інше). Крім того, ще на 4% проєктів були виявлені посилання на спеціалізовані лінгвістичні ресурси.

Не набагато краща ситуація з довідковими сервісами. У вигляді посилань на спеціалізовані сайти вони наявні на 10% проєктів. Було виявлено 17 власних довідкових ресурсів: 3 словники, 6 довідників та 8 атласів. Більшість із наявних проєктів розробляються в рамках проєктів регіональних порталів,

отже і присвячені, переважно, регіональній тематичній.

Навчальні та ігрові сервіси на українських бібліотечних сайтах представлені наступним чином. На 15% із проаналізованих сайтів бібліотек для дітей та юнацтва є онлайн-вікторини. Інтерактивні ігри наявні на одному сайті – Кіровоградської обласної бібліотеки для юнацтва. Ще на трьох сайтах для дітей та юнацтва (15%) є посилання на спеціалізовані ресурси. Віртуальні навчальні курси мають 3 сайти (3% від загальної кількості проаналізованих сайтів та 5% від кількості сайтів для дітей та юнацтва). Два з цих курсів є програмами дистанційного навчання (у текстовому форматі), третій проєкт – це віртуальний мультимедійний курс англійської мови, представлений на сайті Тернопільської обласної дитячої бібліотеки. Крім того, є окремі спроби представлення бібліотечнознавчих лекцій (про це ще буде сказано далі), але на рівень навчального курсу, а ні по формі, а ні по змісту жодна з цих спроб претендувати не може. Ще 7% сайтів пропонують посилання на зовнішні навчальні ресурси.

Інтерактивних магазинів та, тим більше, аукціонів у традиційному для цієї форми сервісу вигляді на веб-сайтах бібліотек України поки немає. Варто відзначити проєкт Міжнародного бібліотечно-інформаційного центру МАУП, але купити книж-

в рамках цього проєкту не можна, можна лише подивитись, які книги наявні у продажу в цій організації. Саме інтерактивні магазини займають одне з провідних місць на сайтах західних бібліотек. Але тут проблема, на нашу думку, не в українських бібліотеках, а у специфіці українського сегмента інтернету взагалі. На жаль, е-комерція в Україні тільки починає зароджуватись, дуже складно сьогодні створити в українській частині інтернету такий проєкт, який не стане збитковим. Тут і проблеми українського менталітету, і мала довіра пересічних людей до інтернет-технологій, і недостатня купівельна спроможність громадян, і нерішучість українських банків щодо подібних проєктів, і ще дуже багато факторів. Створення в Україні потужного ринку е-комерції потребує значних фінансових вкладень, а отже, вітчизняним бібліотекам ще занадто рано думати про створення власних інтернет-магазинів. Лишається сподіватись, що ситуація скоро зміниться, й українські бібліотеки зможуть заробляти на власних сайтах так, як це роблять їхні західні колеги. Вітчизняні бібліотеки вже почали робити перші кроки у цьому напрямку. Спостерігається, наприклад, тенденція щодо популяризації створення проєктів з електронної достав-

ки документів (ЕДД), коли користувач може через Інтернет зробити замовлення, звичайним способом (через відділення банку) оплатити виконання цього замовлення й отримати необхідний йому документ знов-таки через Інтернет. Звісно, ЕДД – це ще не е-торгівля, але саме такі проекти здатні змінити ставлення і користувачів, і бібліотек до Інтернету як каналу торгівлі. Сьогодні реклама проектів ЕДД наявна на сайтах 6 бібліотек.

Телеконференцій на сайтах українських бібліотек також не було знайдено. На жаль, наукова комунікація в Інтернеті ще не є популярною в Україні. На сайтах західних бібліотек і навіть у Росії ця форма сервісу вже давно відома й активно використовується, Україна поки в цьому плані відстає.

Серед проаналізованих проектів було знайдено два таких, які мають у своєму арсеналі чати – це сайти Білоцерківської ЦБС та Центральної бібліотеки для дітей м. Миколаєва. Зрозуміло, що в обох випадках використовуються зовнішні розробки, адже бібліотеці створити чат не так легко. Віддача від використання чата може бути досить великою. Бібліотеки могли б використовувати чати як в індивідуальному обслуговуванні, так і у масовій роботі. Онлайнові консультації, віртуальне навчання, бесіди з відомими особистостями, «гарячі лінії», бібліотечні наради по обміну досвідом – ось лише декілька прикладів можливого використання чатів бібліотеками. Дуже цікаво використовує форму чата Бібліотека Конгресу США. За допомогою створеного проєкту «Chat with a Librarian» (<http://www.loc.gov/rr/askalib/>) зареєстровані користувачі мають змогу в певний виділений для цього час спілкуватись з директором Бібліотеки Конгресу та задавати йому питання, які їх цікавлять, – така собі «гаряча лінія», яка регулярно проводиться адміністрацією Бібліотеки для користувачів. Створювати та адмініструвати чати не дуже легко, але справді варто.

І щодо форумів. Саме за допомогою форумів бібліотеки можуть якнайкраще налагодити зворотній зв'язок із відвідувачами своїх сайтів. Було б помилкою вважати, що українські бібліотеки зовсім не користуються цією формою ОБС, але сказати, що на українських бібліотечних сайтах добре налагоджений зворотній зв'язок із відвідувачами теж не можна. Більшість проаналізованих сайтів не мають навіть гостьових книг, де користувач зміг би залишити свої побажання, скарги та пропозиції. Гостьові книги і віртуальні довідкові служби проаналізуємо нижче, а поки наведемо статистику щодо класичних реалізацій цієї форми сервісу. Майже 7% проаналізованих сайтів мають у

своєму складі класичний вид форуму, де користувачі мають змогу обговорювати між собою та з адміністраторами сервісу питання, які їх цікавлять, можуть висловлювати свої думки з того чи іншого питання, ініціювати нові теми для обговорення, запитувати й відповідати на запитання інших.

Дієвий зворотній зв'язок із користувачами можна реалізувати не лише за допомогою форумів. Не менш цікаві можливості надають інтерактивні опитування. Опитування проводяться сьогодні менш ніж на 6% сайтів українських бібліотек. Зазвичай роблять розгорнуті системи опитувань по різних питаннях. Наприклад, у проаналізованих проєктах це були питання про дизайн сайта, про зручність режиму роботи бібліотеки, про відношення до популярних творів друку, кіно тощо. Результати опитувань доступні для перегляду всіма користувачами сайта, що додатково підвищує інформаційне наповнення проєктів та розширює тематику представленої інформації.

Аналіз сервісних ресурсів бібліотечних веб-сайтів

Проаналізуємо тепер сервісні ресурси українських сайтів, тобто ті, які створюються для допомоги користувачам у їхній бібліотечній роботі. Це й інформація про бібліотеку та бібліотечну інфраструктуру, й відомості про сайт, споріднені сайти та Інтернет в цілому, й красномовна інформація. Дуже важливо розробити на сайті дієвий інструментарій для допомоги користувачам, це значно полегшить їхню роботу і вкрай позитивно вплине на їхнє ставлення як до конкретного проєкту, так і до бібліотеки в цілому. Для розробки сервісних ресурсів дуже важливо чітко усвідомити, для кого і для чого створюється проєкт, хто буде його потенційними користувачами, які завдання ставить перед собою бібліотека, створюючи конкретний Інтернет-проєкт.

На що всі бібліотечні сайти багаті, так це на інформацію про себе. Бібліотеки люблять і вміють розповідати про свої установи. У тому чи іншому вигляді інформація про бібліотеку, її основні послуги, режим роботи, адресу і таке інше наявна на 96% проаналізованих сайтах.

Інша ситуація з поданням інформації про історію бібліотеки. Якщо про свою діяльність розповідають майже всі бібліотеки, то історичні дані щодо власних установ подають не всі. Питання про те, кому потрібна така інформація та чи потрібна вона на сайті взагалі, досить неоднозначне. Коли мова йде про установу з багаторічною і тим більш багатовіковою історією, історичні довідки, звісно, потрібні, але існує багато бібліотек, які працюють

лише десяток-другий років і не зможуть розповісти про своє минуле чогось особливо цікавого для користувачів, може їм і не варто перевантажувати сайти малоцікавими історичними подробицями. Залишимо це питання відкритим і наведемо лише цифри: 65% проаналізованих сайтів містять сторінки з історією бібліотеки, ще 5% подають історичні відомості разом із загальною інформацією про бібліотеку, інші бібліотеки не висвітлюють власну історію на своїх сайтах взагалі.

Відсутність історичних даних на сайтах, можливо, і не є недоліком, але відсутність новин бібліотеки – це вже явний мінус. Не останньою функцією офіційного сайту установи, і зокрема, сайту бібліотеки, є оперативне інформування користувачів про все те нове, що в цій установі відбувається. Починаючи від програм заходів і цікавих книжкових надходжень і закінчуючи елементарними попередженнями про відсутність у бібліотечних приміщеннях опалення у холодну пору року, – все, що так чи інакше може стати у нагоді людині, яка планує прийти до бібліотеки, має бути відображене на бібліотечному сайті. Цей, здавалося б, дуже простий сервіс на практиці виявляється одним із найкорисніших. На сайтах українських бібліотек розробка цього сервісу є поширеною, а ось підтримка іноді страждає. Повноцінні канали новин розроблені на 50% проєктів, ще на 12% новини подаються, але приховані десь далеко в ієрархії, там, де відвідувач навряд буде їх шукати. З метою виявлення позитивної або негативної динаміки у розвитку українського бібліотечного сегмента інтернету дане дослідження проводилось у два етапи з інтервалом у півроку (відповідно у квітні та вересні 2004 р.): на першому етапі робився «зліпок» сайту, а на другому він сканувався спеціальними програмними засобами на наявність нових файлів або нових версій старих файлів. Щодо електронних каталогів, одразу було зроблено припущення, що принаймні їх бібліотеки регулярно поповнюють, тому динаміка зростання БД не відстежувалася. Оновлюваність бібліотечних проєктів виявилася гіршою, ніж очікувалося. По-перше, 28% сайтів не оновлюються вже більше року і для того, щоб виявити це, не потрібно навіть спеціальних програмних засобів, оскільки на сторінках вказані дати останнього оновлення (які іноді сягають 1999 року). Ще 17% не відновлювалися принаймні півроку, що було встановлено спеціальними програмними засобами. Інші 11% сайтів за ці півроку встигли докорінним чином змінити свій дизайн, оновити велику частку свого змісту або навіть переїхати на

нову адресу. До них же відносимо і ті проєкти, які були створені за ці півроку, маючи сподівання, що принаймні одразу після створення у розробників є натхнення оновлювати їх. Решту 44% проєктів оновлюються більш-менш регулярно, живуть порівняно активним життям, але об'єктивно не можуть бути віднесені до категорії тих, які тримають своїх відвідувачів на «інформаційному вістрі».

Проаналізуємо використання ще одного виду відомостей про бібліотеку – сторінок відділів бібліотеки. Для бібліотечного сайту розділ цей дуже корисний, адже користувачеві не стільки цікава навіть загальна інформація про бібліотеку, скільки інформація про окремі її відділи. Звісно, мається на увазі не просто список номерів телефонів і прізвищ завідувачів відділів, а змістовна розповідь про призначення кожного окремого відділу, його місце у загальній системі обслуговування та корисність для кінцевого користувача. У процесі аналізу було виявлено, що сторінки відділів створені на 50% сайтів. На 33% сайтів інформація про відділи подається у форматі «відділ – сторінка», ще на 17% – у форматі «всі відділи на одній сторінці», 6% сайтів містять віртуальні тури та екскурсії по бібліотеці (причому сторінки відділів і тури розробляються частіше всього незалежно одне від одного). Відповідно, інша частина проаналізованих сайтів не містить детальної інформації про бібліотечні відділи взагалі.

Ще рідше створюються сторінки співробітників бібліотеки, які б включали окрім списків з телефонами описову інформацію. Реклами потребує не лише фонд, а й співробітники, саме це має змінити відношення пересічних платників податків до бібліотечних фахівців і відповідно позитивно вплинути на рівень їх фінансування. Сторінки з інформацією про співробітників створені на 13% проаналізованих сайтів, у тому числі на 8% сайтів подається інформація лише про директорів бібліотек та (у кращому випадку) їхніх заступників. Кількість проєктів, у яких такі сторінки виділені окремо, але крім прізвищ та номерів телефонів вони не містять ніякої корисної інформації, близько третини.

Українські бібліотеки сьогодні не розглядають власні сайти як джерело залучення кадрів. На сайті Національної бібліотеки України для дітей є сторінка «Запрошуємо на роботу», проте, крім слів «запрошуємо на роботу бібліотекарів з вищою освітою та керівників дитячих студій» та контактних телефонів, ця сторінка не містить ніякої інформації. Всі інші бібліотеки не надають на своїх сайтах ніякої інформації з цього питання взагалі.

Зупинимось тепер на тій групі сервісних ресурсів, які створені на допомогу у користуванні сайтом.

Кожен більш-менш об'ємний сайт повинен мати сторінку-карту, тобто сервіс, який би пропонував користувачам повний перелік (бажано з короткими анотаціями) всіх розділів та підрозділів проекту. Відсоток проаналізованих сайтів, які містять у своєму складі карти, дорівнює 25, але не можна сказати, що це мало. Вже говорилося, що серед проаналізованих проектів відсоток великих не дуже значний. Маленькому сайту карта не потрібна, орієнтуватись у 10–20 сторінках користувач цілком може і без неї. Тому висновок тут варто робити, лише аналізуючи необхідність цього сервісу (кількість та змістовну наповненість сторінок, розподіленість проекту, асортимент сервісів та ін.). Має значення тут і інший фактор – дизайнерське рішення сайту. Є такі проекти, які не мають карт, не зважаючи на те, що загальний обсяг проектів достатньо великий. Розробники пішли шляхом якомога більшого розширення основного меню, що дало змогу структурувати його так, що жоден елемент не сягає глибше третього рівня ієрархії. Оскільки основне меню доступне з будь-якої сторінки сайту, а всі його елементи оформлені у вигляді спливаючих меню, фактично виявляється, що відвідувач може перейти з однієї сторінки сайту на будь-яку іншу, тобто карта такому сайту не потрібна.

Тут же потрібно сказати і про функцію пошуку по сайту. Цей невеличкий сервіс може значно полегшити користувачам навігацію по складноструктурованому сайту. Функцію пошуку по сайту пропонують 16% проаналізованих бібліотечних сайтів. Розглядати доцільність такого сервісу тут потрібно в залежності від загального обсягу проекту, тобто діють ті ж правила, що й у описі доцільності створення карт сайтів.

Дуже важливим для успішної навігації по сайту є канал новин сайту. Повноцінні канали новин сайтів були знайдені на 6% проектів, ще 4% проектів подають ці новини разом із новинами установи.

Важливо налагодити дієвий зворотній зв'язок із тими, для кого сайт створено. Найпростішим та найефективнішим методом є створення гостьових книг сайтів, у яких відвідувачі могли б залишити власні пропозиції, скарги, побажання та подяки. Гостьові книги мають сьогодні 25% із проаналізованих сайтів, у декількох бібліотек гостьові книги в стадії розробки. Але навіть наявні гостьові книги не завжди використовуються за призначенням.

Так, наприклад, на декількох сайтах була виявлена практика звернення користувачів за довідками через гостьову книгу. Але якщо бібліотека бажає надавати довідки відвідувачам свого сайту, напевно, краще було б створити для цього окремий сервіс. Технічно це зробити не важко, просто розділити один сервіс на два, один із них назвати віртуальною довідковою службою і надавати там довідки, а інший залишити гостьовою книгою і використовувати за призначенням, вказавши, що в рамках даного сервісу довідки не надаються (як це зроблено, наприклад, на сайті Рівненської державної обласної бібліотеки). Якщо ж бібліотека не бажає надавати віртуальні довідки (наприклад, якщо довідково-бібліографічний відділ не справляється з напливом віртуальних запитів), тому краще було б вивісити попередження для користувачів, щоб вони не чекали марно відповідей на свої запити.

Віртуальні довідкові служби, які б задовільно функціонували, були наочними та містили фонд виконаних довідок, виявлені на 8% сайтів, ще 2% сайтів надають довідки електронною поштою. Цікавим вважаємо проект наукової бібліотеки Донецького національного університету, де довідкова служба функціонує по ICQ. Тобто користувач може миттєво зв'язатись з бібліотекою й у режимі реального часу отримати відповідь на свій запит.

Такі сервіси, як електронний каталог бібліотеки, віртуальна довідкова служба, форуми і таке інше, мають супроводжуватись пояснювальною інформацією щодо правил їх використання, що значно спрощує для користувачів роботу із сайтом. Вище вже говорилося, наскільки поширеним є надання пояснювальної інформації щодо використання електронних каталогів – 29% сайтів містять електронні каталоги, які супроводжуються інструкціями по використанню. Звісно, потребують інструкцій й деякі інші сервіси сайту. 31% сайтів містить роз'яснення по роботі принаймні з якимось сервісом.

Незайвим було б розміщення на бібліотечних сайтах сторінок на допомогу недосвідченим користувачам інтернету. Відзначити тут можна два приклади із сайтів обласних дитячих бібліотек: тернопільської та херсонської. У першому випадку пропонується інтерактивна система для навчання роботі з веб-браузером, у другому – серія оглядових лекцій по роботі з інтернетом для початківців різного віку. Звісно, особливо потрібні такі ресурси на сайтах дитячих та юнацьких бібліотек, проте є деяка інформація, яку б не завадило опублікувати і на сайтах бібліотек для дорослих. Прикладом можуть бути правила безпеки в інтернеті, тобто де-

які основні принципи, за допомогою яких користувач інтернету може убезпечити, свій комп'ютер від можливих проблем. Де, як і кому можна залишати свої координати, які найбільш типові неприємності можуть очікувати користувачів, які профілактичні заходи потрібно вживати, та що робити у випадку виникнення проблем, як розпочинати роботу в інтернеті, щоб проблема окремого користувача не стала загальною проблемою, до кого чи до чого звертатись та кому скаржитись – все це могло б бути дуже корисним для користувачів, чий досвід роботи в інтернеті не є великим. Подібна інформація була зафіксована лише на сайті Національної бібліотеки України для дітей.

Українські сайти небагаті також і на навчальні матеріали з бібліотечно-бібліографічної тематики. Цілком логічним було б розмістити на бібліотечному сайті базову інформацію, яка б допомогла недосвідченим користувачам та заощадила робочий час бібліотечних консультантів. Результати аналізу свідчать про недостатню увагу бібліотек України до такої форми бібліотечного навчання. Короткі навчальні матеріали були знайдені на 5% сайтів.

Сайт бібліотеки потрібен не лише читачам, а й колегам-бібліотекарям. Причому це дві абсолютно різні категорії відвідувачів із різними інформаційними потребами, тому потрібно чітко розмежовувати розділи для читачів та для фахівців. Основний зміст сайту створюється для обох цих категорій, але деяку інформацію краще приховати за посиланням «Для фахівців». Спеціалізовані розділи для бібліотекарів у тому чи іншому вигляді були виявлені на 17% проаналізованих проектів, у тому числі на 12% проектів у ці розділи була виділена саме та інформація, яка там повинна бути (тобто не було спеціальної фахової інформації поза межами створеного розділу, та створений розділ не містив інформації, яка може стати у нагоді звичайному користувачеві).

Треба згадати про ті проекти, які підтримуються бібліотеками. У переважній більшості це краєзнавчі проекти – «регіональні портали», як називають їх самі бібліотеки. Відомості про регіон (район, місто, область), який представляє бібліотека, подаються на 29% із проаналізованих проектів, у тому числі на 23% краєзнавча інформація групується в межах окремих розділів.

Аналіз дизайну та графічного оформлення проектів

У проаналізованому сегменті були знайдені приклади всіх рівнів дизайнерської майстерності: від найпростіших веб-сторінок, створених за допомо-

гою програми Microsoft Word до зразків професійного веб-дизайну комерційного рівня. Деякі сайти (приблизно 5%) підписані спеціалізованими дизайн-агенціями, деякі створюють організації, яким підпорядковані бібліотеки, є розроблені студентами, знайомими з основами веб-дизайну, інші створюються самими бібліотеками. Різний рівень досвіду – різний рівень якості. Але навіть недосвідченість у веб-дизайні не виправдовує деяких грубих помилок. Можна приймати різні рішення щодо дизайну, але слід пам'ятати, що сайт має бути доступним всім, незалежно від апаратної платформи. Була виявлена характерна помилка для сайтів бібліотек України – непристосованість до відображення на моніторах з іншою розділовою здатністю, ніж та, яка стоїть на моніторі комп'ютера, на якому проект розроблявся. В основному, це стосується непристосованості до розділової здатності 800x600 пік., хоча є і протилежні випадки – коли сайт виглядає набагато гірше, якщо встановити здатність 1024x768 пік. Відсоток користувачів, які виставляють на своїх моніторах інші рівні здатності досить невеликий, тому вигляд сайтів на здатностях 640x480, 1280x1024 та ін. хоча і розглядався, але не приймався за обов'язкову вимогу. Серйозні проблеми (недоступність для перегляду певної частини змісту сайту: пунктів основного меню, рядків повних текстів тощо) при перегляді сайту на розділовій здатності 800x600 пік. були виявлені на 5% сайтів. Необачність, яка відсікає велику частку користувачів не припустима, особливо коли мова йде про бібліотеку, ресурси якої повинні бути доступні всім.

Якщо дизайни сайтів українських бібліотек можна оцінювати по-різному, то якість графічного змісту більшості проектів об'єктивно не можуть бути оцінені високо. Більше ніж половина проектів подають фото, на яких ледь-ледь вдається щось розгледіти. І справа тут не у марці сканера, на якому оцифровувалися фотографії, а у тому, що саме знімалося. Якщо є фотографія, яка має нормальну якість у паперовому вигляді, це далеко не завжди означає, що в інтернеті її можна експонувати. Відомо, що для фотографій, які експонуються в інтернеті, має докорінне значення, що саме на них зображено. Чим дрібніші деталі присутні на фото, тим важче її пристосувати до експонування в інтернеті. Це правило діє не лише по відношенню до паперових фото, які скануються (хоча тут це має подвійне значення, оскільки сканери теж погіршують якість відображення дрібних деталей). Розміри оригінальних цифрових фотографій теж мають значення. Тому ілюструвати сайти потрібно лише тими фото,

які для цього підходять якнайкраще. Не потрібно вибирати між тим, якісне фото розмістити на сайті чи маленьке за розміром, потрібно відбирати фото, сортуючи їх за показником придатності для експонування. Це перша масова помилка щодо фото, яка властива проаналізованим сайтам. Другою є відсутність прогресивної компресії фото. Для фотографій, які людина дивиться просто з диска свого комп'ютера, це не має суттєвого значення, але для фото, які завантажуються через інтернет – значення велике. І третє. Тексти завантажуються швидко, основний час завантаження у більшості випадків забирає саме графіка. Тому при публікації графічних даних в інтернеті не можна примушувати нікого дивитись ті графічні матеріали, які вони не замовляли. Якщо є фото великого розміру, і було прийнято рішення про те, що його варто експонувати на сайті, то краще зробити так зване «прев'ю» цього фото, тобто копію фото, зменшену до такого розміру, щоб воно миттєво завантажувалося через інтернет. По цьому «прев'ю» користувач завжди може визначитись, чи хоче він дивитись це у нормальному розмірі і нормальній якості. Це три типові помилки, які були виявлені при аналізі фото-матеріалів на бібліотечних сайтах.

Висновки

Було проведено прискіпливий і вимогливий аналіз 105 сайтів українських бібліотечних організацій. Якщо узагальнювати все сказане вище, потрібно вказати, що по кожному пункту ці проекти сьогодні є за що критикувати. Було виявлено багато позитивного, є окремі проблеми. Так, наприклад, варто відмітити загально низьку інтерактивність проаналізованих ресурсів, недостатню увагу до питань оновлення та підтримки сайтів, «розмазаність» цільової аудиторії проектів, низький рівень графічного оформлення інформації. Слід зауважити, що дане дослідження – це аналіз сайтів «золотої сотні» українських бібліотек, які намагаються йти шляхом інновацій, тому їх є за що критикувати і є за що поважати. До того ж, чим більший проект, тим більше в ньому можна знайти недоліків. Розмістити в інтернеті одну «вилізану» сторінку легше, ніж щоденною копівкою працею підтримувати громіздкий проект. Тому виділені у рамках даного дослідження недоліки – незначні вишукані на фоні великої кількості загальних переваг.

Додаток

Список проаналізованих проектів

1	Бібліотека Верховної Ради України (Київ)	http://www.rada.kiev.ua
2	Бібліотека Дніпропетровського державного університету	http://comsci.dsu.dp.ua/DSU/libraries/
3	«Бібліотека Дружби народів» – філіал № 14 ЦБС для дітей м. Севастополя	http://www.friendlib.iuf.net
4	Бібліотека Запорізького національного технічного університету	http://www.zntu.edu.ua/base/Lib/
5	Бібліотека Запорізької державної інженерної академії	http://library.zgia.zp.ua
6	Бібліотека Київського національного торгівельно-економічного університету	http://www.knteu.kiev.ua/libr/library/
7	Бібліотека Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка	http://lib.lgpu.lg.ua
8	Бібліотека Львівської богословської академії	http://library.ucu.edu.ua
9	Бібліотека Національного університету кораблебудування ім. Адмірала Макарова	http://www.usmtu.edu.ua/divisions/library/
10	Бібліотека Національного фармацевтичного університету	http://www.ukrfa.kharkov.ua/cyr/library.htm
11	Бібліотека Національної академії державного управління при Президентові України	http://www.academy.kiev.ua/library/
12	Бібліотека Сумського державного університету	http://www.sumdu.edu.ua/pages/library/
13	Бібліотека Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка	http://www.tspu.edu.ua/php/labrary/
14	Бібліотека Української інженерно-педагогічної академії	http://www.uipa-kharkov.nm.ru/bibl/
15	Білоцерківська міська централізована бібліотечна система	http://www.biblioteka.com.ua
16	Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва	http://www.library.vinnitsa.com
17	Волинська обласна бібліотека для юнацтва	http://www.vollibr.iatp.org.ua
18	Волинська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки	http://libr.fk.lutsk.ua
19	Володимирецька ЦБС публічно-шкільних бібліотек	http://libr.rv.ua/volodymirec/
20	Державна бібліотека України для юнацтва	http://www.4uth.gov.ua
21	Державна наукова медична бібліотека	http://www.library.gov.ua

- 22 Державна науково-педагогічна бібліотека
ім. В. О. Сухомлинського <http://www.library.edu-ua.net>
- 23 Державна науково-технічна бібліотека України <http://www.gntb.n-t.org>
- 24 Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека <http://www.lib.dp.ua>
- 25 Дніпропетровська центральна міська бібліотека <http://www.library.dp.ua>
- 26 Донецька обласна універсальна наукова бібліотека
ім. Н. К. Крупської <http://www.library.donetsk.ua>
- 27 Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва <http://zodub.iatp.org.ua>
- 28 Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека <http://www.biblioteka.uz.ua>
- 29 Заліщанська ЦБС <http://zal-library.narod.ru>
- 30 Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека
ім. І. Франка <http://www.iflib.iatp.org.ua>
- 31 Інформаційно-бібліотечний центр Харківської державної
зооветеринарної академії <http://zoovet.kharkov.ua/rus/ilc/libr/>
- 32 Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва
ім. О. М. Бойченка <http://lib.kr.ua>
- 33 Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека
ім. Д. І. Чижевського <http://www.library.kr.ua>
- 34 Книжкова палата України <http://www.ukrbook.net>
- 35 Краматорська міська бібліотека ім. М. Горького <http://www.lib-krm.org>
- 36 Кримська республіканська універсальна наукова бібліотека
ім. І. Я. Франка <http://www.franko.crimea.ua>
- 37 Луганська обласна бібліотека для юнацтва <http://www.lyl.iatp.org.ua>
- 38 Луганська обласна універсальна наукова бібліотека
ім. О. М. Горького <http://www.library.lg.ua>
- 39 Луганська обласна дитяча бібліотека <http://lep.lg.ua/~lodb/>
- 40 Львівська державна обласна бібліотека для дітей <http://lodb.org.ua>
- 41 Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України <http://www.lsl.lviv.ua>
- 42 Міжнародний бібліотечно-інформаційний центр МАУП <http://library.hl.ru>
- 43 Миколаївська науково-педагогічна бібліотека <http://www.library.mk.ua>
- 44 Наукова бібліотека Донецького національного університету <http://library.dongu.donetsk.ua>
- 45 Наукова бібліотека Запорізького державного університету <http://library.zsu.zp.ua>
- 46 Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського
національного університету імені Тараса Шевченка <http://lib-gw.univ.kiev.ua>
- 47 Наукова бібліотека Інституту біології
південних морів НАН України <http://www.ibss.iuf.net/biblio/biblio.html>
- 48 Наукова бібліотека Львівського національного університету
ім. Івана Франка <http://www.franko.lviv.ua/library/>
- 49 Наукова бібліотека Національного аграрного університету <http://library.nauu.kiev.ua:8080/>
- 50 Наукова бібліотека Національного університету
«Києво-Могилянська академія» <http://www.library.ukma.kiev.ua>
- 51 Наукова бібліотека Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова <http://libonu.od.ua>
- 52 Наукова бібліотека Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля <http://www.library.snu.edu.ua>
- 53 Наукова бібліотека Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського <http://abris.crimea.ua>
- 54 Наукова бібліотека Фізико-технічного інституту
низьких температур НАН України http://www.ilt.kharkov.ua/bvi/structure/library_r/libr.html
- 55 Науково-бібліотечний центр Інституту експериментальної
та клінічної ветеринарної медицини <http://vet.kharkov.ua>
- 56 Науково-технічна бібліотека Вінницького національного
технічного університету <http://lib.vstu.vinnica.ua>
- 57 Науково-технічна бібліотека Головної астрономічної
обсерваторії НАН України <http://www.mao.kiev.ua/library.html>
- 58 Науково-технічна бібліотека Донецького національного
технічного університету <http://donntu.edu.ua/library-web/>
- 59 Науково-технічна бібліотека ім. Г. І. Денисенка Національного
технічного університету України «Київський політехнічний
університет» <http://library.ntu-kpi.kiev.ua>
- 60 Науково-технічна бібліотека Національного університету
харчових технологій <http://library.nuft.kiev.ua>

- 61 Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет» <http://www.kpi.kharkov.ua/library/>
- 62 Наукова бібліотека Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя <http://library.tu.edu.te.ua>
- 63 Науково-технічна бібліотека Харківського національного автомобільно-дорожнього університету <http://www.khadi.kharkov.ua/library/>
- 64 Національна бібліотека України для дітей <http://www.chl.kiev.ua>
- 65 Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <http://www.nbu.gov.ua>
- 66 Національна парламентська бібліотека України <http://www.nplu.kiev.ua>
- 67 Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького <http://www.ognb.odessa.ua>
- 68 Публічна бібліотека ім. Лесі Українки <http://lucl.lucl.kiev.ua>
- 69 Радивілівська централізована система публічно-шкільних бібліотек <http://rad.rv.ua>
- 70 Рівненська державна обласна бібліотека <http://libr.rv.ua>
- 71 Рівненська обласна бібліотека для юнацтва <http://www.molody.ukrwest.net>
- 72 Севастопольська центральна бібліотека ім. Л. М. Толстого <http://www.sevtolib.iuf.net>
- 73 Сільська бібліотека с. Антонівка Володимирецького району <http://libr.rv.ua/volodymirec/antonivka/>
- 74 Сільська бібліотека с. Городець Володимирецького району <http://libr.rv.ua/volodymirec/gorodec/>
- 75 Сільська бібліотека с. Каноничі Володимирецького району <http://libr.rv.ua/volodymirec/kanonichi/>
- 76 Система бібліотек для дітей м. Дніпропетровська <http://www.childlib.dp.ua>
- 77 Сумська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської <http://sumylib.iatp.org.ua>
- 78 Тернопільська обласна бібліотека для дітей <http://www.chbibl.iatp.org.ua>
- 79 Тернопільська обласна бібліотека для молоді <http://www.yl.edu.te.ua>
- 80 Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека <http://www.library.te.ua>
- 81 Український інститут науково-технічної та економічної інформації <http://www.uintei.kiev.ua>
- 82 Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка <http://korolenko.kharkov.com>
- 83 Харківська обласна універсальна наукова бібліотека <http://www.library.kharkov.ua>
- 84 Херсонська обласна бібліотека для дітей <http://www.library.kherson.ua>
- 85 Херсонська обласна наукова медична бібліотека <http://khersonml.ukrbiz.net>
- 86 Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гончара <http://www.lib.kherson.ua>
- 87 Хмельницька обласна бібліотека для юнацтва <http://oub.iatp.org.ua>
- 88 Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського <http://www.ounb.km.ua>
- 89 Центральна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка м. Києва <http://www.kyivlibs.org.ua/SHEV/800.html>
- 90 Центральна бібліотека для дітей м. Миколаєва <http://www.kinder.mksat.net>
- 91 Центральна бібліотека ім. В. Г. Короленка для дорослих ЦБС м. Маріуполя <http://home.mariupol.net/~library>
- 92 Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва <http://www.niklib.com>
- 93 Центральна бібліотека ім. М. О. Некрасова ЦБС Голосіївського району м. Києва <http://www.gcls.iatp.org.ua>
- 94 ЦБС для дітей м. Севастополя <http://www.childlib.iuf.net>
- 95 ЦБС м. Харцизька <http://hc.dn.ukrtelecom.ua/~biblio/>
- 96 Центральна державна науково-технічна бібліотека гірничо-металургійного комплексу України <http://cgntb.h1.ru>
- 97 Центральна наукова бібліотека Ужгородського національного університету <http://www.uzhgorod.ua/~library/>
- 98 Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна <http://www-library.univer.kharkov.ua>
- 99 Центральна публічна бібліотека м. Комсомольська <http://library-public.narod.ru>
- 100 Черкаська обласна бібліотека для дітей <http://chodb-ck.iatp.org.ua>
- 101 Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Т. Шевченка <http://library.ck.ua>
- 102 Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Івасюка <http://hosted.sacura.net/library/>
- 103 Чернігівська обласна бібліотека для дітей <http://www.ok.net.ua/ostrovskogo/>
- 104 Чернігівська обласна науково-медична бібліотека <http://www.medlibrary.cn.relc.com>
- 105 Чернігівська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка <http://libkor.cg.ukrtel.net>

БІБЛІОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК

УДК 002.2:351.751.5(09)

Тетяна АСТАПЕНКО,

заступник директора Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова

Бібліографічна діяльність Миколаївської громадської бібліотеки (кінець XIX – початок XX ст.)

Стаття присвячена основним напрямкам розвитку бібліографічної діяльності Миколаївської громадської бібліотеки наприкінці XIX – на початку XX ст. Особлива увага приділяється історії створення та використання друкованих каталогів бібліотеки. Усі наведені відомості ґрунтуються на архівних документах та історичних джерелах.

Ключові слова: бібліотека, бібліографічна діяльність, каталог, бібліографія, фонд.

Миколаївська громадська бібліотека була відкрита у 1881 р. як загальнодоступний заклад. Бібліографічна діяльність посідала важливе місце в її становленні та розвитку. У працях дослідників, які вивчали історію бібліотеки у XIX – на початку XX ст.¹, бібліографічний напрямок роботи розкривався лише фрагментарно, оскільки названа тема не була предметом їхніх наукових розвідок.

Для розробки означеної теми ми докладно вивчали документи Державного архіву Миколаївської області (далі ДАМО) з фонду 142 «Миколаївська громадська бібліотека» та фонду 229 «Канцелярія Миколаївського градоначальника». Серед цих документів – Статут бібліотеки², книги протоколів

за 1881–1922 рр.³, звіти⁴, списки книг та періодичних видань⁵, клопотання та листування бібліотеки⁶, листування Миколаївського градоначальника з департаментом поліції та Миколаївським поліцмейстером⁷ та ін. Окрім того, достовірну інформацію одержано на основі перегляду та аналізу історичних джерел з фондів Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки (далі ОУНБ) ім. О. Гмирьова: звітів Миколаївської громадської бібліотеки за 1900–1915 рр., її друкованих каталогів, які виходили впродовж 1887–1912 рр. та ін.

Робота з вище означеними джерелами дозволила виділити декілька напрямків бібліографічної діяльності, серед яких: *по-перше*, підготовка та видання друкованих каталогів; *по-друге*, ведення карткових каталогів бібліотеки та створення рекомендаційних списків літератури; *по-третє*, робота бібліографічної комісії. Розглянемо детальніше кожний з цих напрямів.

I. Створення друкованих каталогів було одним з найважливіших завдань бібліотеки, що визначено в її Статуті⁸. Потреба у виданні першого каталогу з'явилася невдовзі після заснування бібліотеки. У протоколі засідання Дирекції 12 листопада 1882 р. вказувалося, що «бібліотека не має свого каталогу унаслідок браку часу бібліотекаря для того, щоб скласти його». Після цього приймається

¹ Бородіна Г. Г. Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 18 с.; Історія бібліотеки: 36. ст. до 120-річчя Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ки ім. О. Гмирьова / Миколаїв. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. О. Гмирьова; Ред. кол.: Н. Ф. Богза (голова), Л. М. Голубенко, Н. Л. Малиновська. – Миколаїв: Ганна Гінкул, 2001. – 64 с.; Караульна О. Бібліотечні установи як осередок становлення ідей національної культури на Миколаївщині кінця XIX – початку XX ст. // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 4. – С. 31–33; Ковалева О. Ф., Чистов В. П. Очерки истории культуры Южного Прибужья: От истоков до начала XX в. В 3 кн. Кн. 1. – Николаев: Тетра, 2002. – 235 с.; Малиновська Н. Л. Українська книга другої половини XIX – першої чверті XX століття на Півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

² ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

³ Там само, спр. 2, 9, 18, 25, 42а, 49, 67, 70.

⁴ Там само, спр. 21.

⁵ Там само, спр. 19, 27, 36, 43.

⁶ Там само, спр. 1, 19, 28, 30, 36, 38, 42, 54, 69, 77, 82.

⁷ ДАМО, ф. 229, оп. 4, спр. 383.

⁸ Там само, ф. 142, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

рішення просити члена Дирекції С. І. Березіна «взяти на себе складання каталогу»⁹. З невідомих причин робота не була закінчена впродовж найближчого часу.

Перший каталог Миколаївської громадської бібліотеки вийшов друком у 1887 р.¹⁰, мав обсяг у 80 сторінок та складався з 13 галузевих розділів. Загалом каталог включав інформацію про 2203 видання, з яких краєзнавчі (тобто ті, які стосуються Херсонської губернії, зокрема м. Миколаєва) склали менше 2%. В описі на книгу вказувався її автор, назва, місце та рік видання, кількість томів. Розташування в межах кожного розділу – алфавітне, нумерація книг – окрема в кожному розділі. Каталог мав і ряд недоліків: не завжди вказувалися ініціали до прізвищ авторів, вихідні дані на книги, зустрічалися граматичні помилки. Проте вказані недоліки не впливали на використання каталогу в бібліотеці.

Через декілька років питання про видання каталогу постало знову, враховуючи те, що бібліотека розвивалася, збільшувала свої фонди. З 1891 р. над новим виданням каталогу працював член Дирекції П. Ф. Кузьмін¹¹. Вказаний каталог вийшов у 1892 р. накладом у 400 прим. та мав удвічі більший обсяг, ніж перший каталог. Про появу нового каталогу та умови передплати на нього було оголошено в миколаївській газеті «Южанин»¹². Початкова ціна на каталог складала 60 коп.¹³, але через те, що відвідувачі вважали цю ціну високою і не купували каталоги, була знижена до 40 коп.¹⁴

Каталог, який вийшов у 1892 р.¹⁵, мав більше переваг на відміну від попереднього, що робило його зручним у використанні. Приміром, каталог мав зміст, кожен розділ починався з нової сторінки, збережено алфавітне розміщення матеріалу, а прізвище автора або перше слово назви книги (у разі відсутності автора) виділялися жирним шрифтом. В описах на книги додатково вказувалися відомості про перевидання, а також інвентарні номери; у багатотомних виданнях окремо розписувався кожний том, розкривався зміст збірників статей. Відбулися зміни в структурі каталогу: змінився порядок деяких розділів та з'явилися нові – «Іно-

земні книги», «Довідкові книги. Різне», «Періодичні видання» (де вперше згадувалася миколаївська газета «Южная Россия» за 1886 р.). Серед основних недоліків слід назвати наступні: невідповідність назв розділів, вказаних у змісті та основному тексту, відсутність нумерації книг та колонтитулів.

Позитивною рисою цього каталогу є те, що в ньому вперше згадувалася книга, видана французькою мовою в Одесі в 1834 р.¹⁶, на сторінках якої з'явився перший краєзнавчий бібліографічний покажчик Херсонської губернії¹⁷. Також містилася інформація про інші краєзнавчі бібліографічні джерела, які вийшли значно пізніше, – каталоги Херсонської громадської бібліотеки за 1890 та 1892 рр.

Наступна інформація щодо видання каталогів датується в матеріалах ДАМО 1896 роком. Дирекція Миколаївської громадської бібліотеки прийняла рішення надрукувати поновлений каталог накладом 200 прим., визначивши видатки на його видання в розмірі 40–50 крб.¹⁸ Каталог¹⁹ з'явився у бібліотеці у 1897 р. і мав ту ж саму структуру, що й каталог 1892 р. видання. Єдиною зміною в новому каталозі було те, що інформація про книги іноземними мовами містилася як в галузевих розділах, так і в окремому розділі «Іноземні книги». Всього до каталогу було включено інформацію про 4678 назв книг, з яких трохи більше 2% – краєзнавчі видання (більшість з них видана в Одесі); крім того, згадувалися місцеві газети («Одесский листок», «Одесский вестник», «Южанин», «Херсонские Епархиальные ведомости»). У ДАМО збереглися відомості про укладача вказаного каталогу – бібліотекаря О. Л. Пухальську. Рішенням засідання Дирекції від 18 грудня 1896 р. їй було видано винагородження у розмірі 25 крб. за складання і підготовку до друку каталогу²⁰.

Миколаївська громадська бібліотека окрім видання основних каталогів випустила і декілька доповнень до них. Так, 18 січня 1899 р. Дирекція бібліотеки надіслала до Одеського цензурного комітету рукопис першого доповнення до каталогу книг Миколаївської громадської бібліотеки з вка-

⁹ Там само, спр. 2, арк. 20.

¹⁰ Каталог русских книг Николаевской общественной библиотеки. – Николаев: Рус. типо-литогр., 1887. – 80 с.

¹¹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 2, арк. 61.

¹² Там само, арк. 73.

¹³ Там само, арк. 74.

¹⁴ Там само, спр. 9, арк. 2.

¹⁵ Каталог Николаевской общественной библиотеки. – Николаев: Рус. типо-литогр., 1892. – 160 с.

¹⁶ Montandon C. H. Guide du Voyageur en Crimée. – Odessa, 1834.

¹⁷ Catalogue des ouvrages les plus connus qui font mention de la Crimée // Ibid. – P. 364–367.

¹⁸ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 2, арк. 38.

¹⁹ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. – Николаев: Тип. А. Г. Шнейдера, 1897. – 176 с.

²⁰ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 18, арк. 16.

зівкою, що каталог буде надрукований накладом у 800 пр.²¹ Дозвіл на друк був отриманий майже одразу (28 січня). Перше доповнення до каталогу²² містило дані про видання, які надійшли до бібліотеки в 1898–1899 рр. Для зручності користування каталог 1897 р. та перше доповнення до нього були об'єднані в конвolut.

Серед особливих ознак першого доповнення до каталогу є те, що в ньому вперше представлено аналітичний опис драматичних творів, надрукованих у періодичних виданнях. Також у розділі «Дитячі книги» вперше застосовані умовні позначки для виділення книг для різного дитячого віку – молодшого («мл. в.»), середнього («ср. в.») і старшого («ст. в.»), про що є пояснення в тексті каталогу.

Найвні у каталозі недоліки стосувалися розділу «Белетристика» (не вказані вихідні дані на більшість видань), а в підрозділі «Драматичні твори» прізвище автора вміщувалося після назви твору, що ускладнювало користування каталогом.

Для читачів і працівників бібліотеки випуску доповнення до каталогу виявилось недостатньо. Отже, влітку 1899 р. Дирекція розглянула можливість створення поновленого і доповненого основного каталогу і затвердила його наклад – 1000 прим.²³ Миколаївська типолітографія Ю. О. Якубовича завершила роботу над каталогом до кінця 1899 р.

Вказаний каталог²⁴ не містив особливих змін у порівнянні з попередніми каталогами бібліотеки. За даними, наведеними в ньому, збільшилася питома вага краєзнавчих книг від загального складу фондів бібліотеки і становила у 1899 р. 3%. Серед краєзнавчих видань у каталозі вказані Статут та звіт Дирекції Херсонської громадської бібліотеки, звіт про діяльність комітету народних читань у м. Миколаєві та ін.

Але даний каталог містив ряд недоліків, «завдяки яким не завжди зручно і легко відшукати необхідну книгу». Члени Дирекції пропонували видати у вигляді доповнення до каталогу алфавітний покажчик книг з позначенням номерів шаф. Контраргументом на вказані зауваження була відповідь членів Дирекції В. Д. Шехавцова і Д. Г. Амосова

про те, що «видання додаткового покажчика потягне за собою видатки, які не окупяться; нумерація шаф незручна, оскільки книги доводиться переміщати з однієї шафи до іншої». Після розгляду всіх аргументів на зборах Дирекції від 13 лютого 1900 р. прийнято наступну резолюцію: «Дирекція бере до відома зауваження і при виданні наступного доповнення до каталогу забезпечить його алфавітним покажчиком книг»²⁵.

Упродовж 1901 р. Дирекція Миколаївської громадської бібліотеки працювала над складанням другого доповнення до каталогу, а питання підготовки до друку останнього стало предметом розгляду декількох засідань Дирекції²⁶. Наклад другого доповнення, що вийшло у 1902 р., склав 500 прим.²⁷ Ціна дорівнювала 35 коп., основний каталог і два доповнення продавалися по 60 коп., про що читачі дізнавалися з оголошення в приміщенні бібліотеки²⁸.

Друге доповнення до каталогу²⁹ включало описи на літературу, одержану бібліотекою у 1900–1902 рр. У каталозі містилась інформація про 2930 назв книг та періодичних видань, з яких 136 (майже 5%) – краєзнавчі. Найбільша кількість краєзнавчих книг з різних галузей знань згадувалася в розділі «Довідкові видання. Різне» (більше десяти каталогів бібліотек Херсонської губернії).

Серед незначних зауважень до каталогу можна назвати те, що до розділу «Періодичні видання» були включені крім газет і журналів продовжувані видання («Записки Императорского Одесского общества истории и древностей», статистичний збірник «Сведения о врачебно-санитарной организации и эпидемических заболеваниях г. Одессы 1900–1902 гг.» та ін.), місце яких, на нашу думку, – у галузевих розділах. Кількість розділів каталогу та їхні найменування залишилися незмінними, але деякі з розділів мали складнішу структуру (у розділі «Белетристика» з'явилися такі частини, як «Збірники повістей, оповідань і статей», «Драматичні твори»).

Восени 1902 р. вийшло ще одне, третє доповнення до каталогу³⁰ накладом 300 прим., на видан-

²⁵ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 18, арк. 66–67.

²⁶ Там само, арк. 102, 128–130.

²⁷ Там само, арк. 138.

²⁸ Там само, арк. 144.

²⁹ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. Второе дополнение (1899–1902). – Николаев: Рус. типо-литогр., 1902. – 149 с.

³⁰ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. Третье дополнение. – Николаев: Рус. типо-литогр., 1902. – 38 с.

²¹ Там само, арк. 47.

²² Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. Первое дополнение. – Николаев: Типо-литогр. Ю. О. Якубовича, 1899. – 94 с.

²³ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 18, арк. 52.

²⁴ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. – Николаев: Типо-литогр. Ю. О. Якубовича, 1899. – 162 с.

ня якого було асигновано 28 крб.³¹ Каталог включав інформацію про видання, одержані бібліотекою у 1902 р., мав невеликий обсяг у 38 сторінок і коштував 10 коп.³² Питома вага краєзнавчих книг, згаданих у третьому доповненні, сягала 6,5%.

У 1903 р. Дирекція вирішила знизити плату за каталоги: основного – з 30 до 20 коп., першого доповнення – з 20 до 15 коп., другого доповнення – з 35 до 30 коп., третє доповнення залишило свою попередню вартість у 10 коп., а всі каталоги разом продавалися бібліотекою за 50 коп.³³

Четверте доповнення до каталогу, яке повинно було вийти друком у квітні 1904 р.³⁴, випустити окремою книжкою не вдалося³⁵. Було вирішено видати третє і четверте доповнення разом у кількості 400 прим., враховуючи те, що на той час третє доповнення до каталогу було майже розпродане³⁶.

Третє і четверте доповнення до каталогу³⁷ інформували про видання, одержані Миколаївською громадською бібліотекою в 1902–1904 рр. У цьому каталозі наповнення всіх розділів відбувалося у логічній послідовності: спочатку йшов алфавітний перелік російсько- та україномовних книг за прізвищами авторів, потім – перелік книг за назвами, таким же чином були розташовані й видання іноземними мовами. У каталозі розширилися розділи «Правознавство, політичні та соціальні науки. Статистика», «Природничі науки. Медицина та гігієна», «Сільське господарство, технологія, математика, військова і морська справа», «Белетристика», «Дитячі і народні книги». Найбільша кількість краєзнавчої інформації в каталозі присвячена питанням історії, медицини, сільського господарства, морської справи, губернського управління. За допомогою каталогу можна було дізнатися, що у 1904 р. Миколаївська громадська бібліотека мала в своїх фондах 14 назв періодичних видань Херсонської губернії, серед яких «Известия Одесской городской Думы», «Сборник Херсонского земства», «Записки Николаевского отделения Им-

ператорского русского технического общества», «Керамическое обозрение» та ін.

У процесі підготовки до друку третього і четвертого доповнень до каталогу бібліотека отримувала нові книги, назви яких були внесені у кінці каталогу в окремому розділі за дозволом Одеського цензурного комітету³⁸.

Наступний і останній друкований каталог Миколаївської громадської бібліотеки вийшов друком у 1912 р. Він був найоб'ємнішим і найзмістовнішим серед усіх каталогів бібліотеки, а його виходу передувала значна багаторічна праця.

З 1 листопада 1908 р. роботу над новим каталогом розпочала О. П. Мартин, яка працювала у читальні бібліотеки по 5 годин щоденно з оплатою 15 крб. на місяць³⁹. Новий каталог передбачалося перетворити на рекомендаційний, згідно принципам, викладеним М. О. Рубакіним у виданні «Среди книг»⁴⁰. Для вироблення основних засад, на основі яких повинен складатися рекомендаційний каталог, була обрана спеціальна комісія⁴¹. Керівництво по складанню каталогу доручено члену Дирекції Р. І. Коху і кандидату в члени Дирекції І. Б. Мандельштаму⁴².

На початку 1910 р. Дирекцією обговорювалися організаційні питання щодо друку каталогу. Було визначено наклад каталогу (1000–1300 прим.), а ведення переговорів з типографіями доручено членам Дирекції М. І. Карташову і П. М. Байкалову⁴³.

Робота над підготовкою каталогу вплинула і на деякі внутрішні процеси бібліотеки. Приміром, при перегляді книг для включення їх до каталогу були виявлені видання, які ніколи не запитувалися читачами. Ці книги в подальшому було вилучено з фондів бібліотеки.

Значні обсяги роботи над каталогом вимагали залучення додаткових професійних сил. У зв'язку з цим для редакційної обробки каталогу були призначені відповідальні за кожний його розділ з числа членів Дирекції бібліотеки⁴⁴. Ще ніколи робота над створенням і виданням каталогу не була такою серйозною, тривалою, із залученням значної кількості осіб.

³¹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 25, арк. 1.

³² Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1902 год. – Николаев: Рус. типо-литогр., 1903. – С. 5.

³³ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1903 год. – Николаев: Рус. типо-литогр., 1904. – С. 3.

³⁴ Там же. – С. 9.

³⁵ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 25, арк. 58.

³⁶ Там само, арк. 66.

³⁷ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. Третье и четвертое дополнения (1902–1904). – Николаев: Рус. типо-литогр., 1904. – 245, 9 с.

³⁸ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 38, арк. 193.

³⁹ Там само, спр. 42а, арк. 43.

⁴⁰ Рубакин Н. А. Среди книг. В 3 т. – М., 1911–1915. – Т. 1–3.

⁴¹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 42а, арк. 93–94.

⁴² Там само, арк. 60.

⁴³ Там само, арк. 76.

⁴⁴ Там само, арк. 81.

26 квітня 1910 р. на засіданні Дирекції бібліотеки було обрано редакційну комісію, до функцій якої входили наступні: звіряння рукописного каталогу з картками, перевірка правильності розподілу видань за розділами. Також були затверджені члени господарської комісії – відповідальні за друкування каталогу⁴⁵. А рішенням Дирекції від 20 грудня цього ж року бібліотекарці О. Л. Пухальській доручено керівництво перепискою, друкуванням каталогу та його коректурою за особливу винагороду⁴⁶.

Укладачі каталогу намагалися зробити його якомога зручнішим у користуванні. З цією метою член ревізійної комісії бібліотеки О. М. Скворцов запропонував видати розділи каталогу окремими томами⁴⁷. Після вивчення досвіду щодо друкування каталогів іншими бібліотеками Дирекція Миколаївської громадської бібліотеки визначила, що «каталог у вигляді окремої книги, яка містить в собі всі розділи, розташовані в загальноприйнятому порядку, найкраще відповідає потребам передплатників»⁴⁸.

Видання нового каталогу вимагало значних фінансових витрат, які Миколаївська громадська бібліотека собі не могла дозволити. Тому 22 грудня 1910 р. бібліотека надіслала листа до фінансової комісії Миколаївської міської Думи з клопотанням про збільшення субсидії бібліотеці з 1000 до 1500 крб. Серед найголовніших причин для збільшення фінансування бібліотека називала видання нового повного каталогу книг, витрати на друкування якого складають 800–900 крб.»⁴⁹. Проте розмір субсидії від міської Думи для бібліотеки залишився незмінним⁵⁰. Документи ДАМО підтверджують, що бібліотека зверталася з клопотанням про субсидію і до Миколаївського біржового комітету, про що свідчить лист від 12 лютого 1911 р. На видання каталогу бібліотека просила виділити субсидію в розмірі 500 крб.⁵¹, але, як вказано у фінансовому звіті бібліотеки за 1911 р., отримала лише 150 крб.⁵²

⁴⁵ Там само, арк. 92.

⁴⁶ Там само, арк. 115.

⁴⁷ Там само, арк. 91.

⁴⁸ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1910 год. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1911. – С. 4.

⁴⁹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 54, арк. 181–183.

⁵⁰ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1911 год. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1912. – С. 32.

⁵¹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 54, арк. 212–213.

⁵² Отчет Николаевской общественной библиотеки за

Протягом 1911 р. Дирекція бібліотеки доопрацьовувала і доповнювала каталог. Усі його розділи були структуровані на численні підрозділи для вичерпного висвітлення тієї чи іншої науки. Крім того, «кожний підрозділ розглядався з точки зору його повноти, при чому складалися списки книг, яких не вистачало з даного питання, і за цими списками книги терміново купувалися, щоб їхні назви змогли потрапити до каталогу, який вже почав друкуватися»⁵³.

Особливим завданням під час створення каталогу було розширення розділу, присвяченого м. Миколаєву та Півдню Росії. Члени Дирекції Миколаївської громадської бібліотеки зв'язувалися з місцевими установами і приватними особами з метою поповнення фондів і каталогу бібліотеки краєзнавчими виданнями⁵⁴.

Робота над змістом та наповненням каталогу продовжувалася. Зокрема, кожний з розділів був доповнений галузевою бібліографією та створено окремий розділ загальної бібліографії⁵⁵. Членом Дирекції К. Р. Кровопусковим написана передмова до каталогу⁵⁶. Якість видання нового каталогу залежала не тільки від наповнення його розділів, але й від відсутності помилок, зокрема граматичних. Тому коректурі всього змісту каталогу приділялася значна увага. Цю роботу здійснювали особи, відповідальні за підготовку окремих розділів⁵⁷.

Каталог, робота над підготовкою якого велася ретельно та послідовно, вийшов друком у 1912 р. і мав значний наклад – 2000 прим.⁵⁸ Багаторічна підготовча діяльність наклала свій позитивний відбиток на якість наповнення каталогу. Він складався з 12 комплексних розділів:

- I. Богослов'я. Філософія. Педагогіка.
- II. Суспільні науки.
- III. Історичні науки.
- IV. Географія.
- V. Природничі науки.
- VI. Прикладні науки.
- VII. Белетристика.
- VIII. Книги для дітей та юнацтва.
- IX. Словесність і мистецтво.

1911 год. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1912. – С. 32.

⁵³ Там же. – С. 4.

⁵⁴ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 42а, арк. 125.

⁵⁵ Там само, арк. 131.

⁵⁶ Там само, арк. 148.

⁵⁷ Там само, арк. 81, 124.

⁵⁸ Каталог книг Николаевской общественной библиотеки. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1912. – VIII, 509 с.

X. Довідкові книги. Місцеві довідники. Різне.

XI. Єврейський відділ.

XII. Періодичні видання.

Кожний розділ поділявся на численні складові. Інформація про літературу розміщувалася в алфавітному порядку в такій послідовності: книги з вказівкою прізвищ авторів, книги без авторів, збірники, книги іноземними мовами, бібліографія, періодичні видання. Окрім того, у розділі «Довідкові книги» була особлива рубрика «Бібліографія і покажчики книг для читання», до якої увійшли всі книги, які не згадувалися в галузевих розділах. Існувала також і система відображення інформації про книги в декількох розділах (якщо того вимагав зміст книги). Відомості про літературу, одержану бібліотекою під час друкування каталогу, виділені в окремий додаток наприкінці видання. Для книг, які не видавалися додому, у каталозі були використані певні позначки:

+ – вилучені з обігу з цензурних причин;

* – книги-раритети.

Вся ця інформація була представлена читачам у передмові до каталогу⁵⁹.

Загалом до каталогу включено інформацію про 19 340 назв книг та періодичних видань, з яких 566 (3%) – краєзнавчі. Найбільше відомостей про краєзнавчу літературу містилося в таких розділах: «Природничі науки», «Прикладні науки» та «Довідкові книги. Місцеві довідники. Різне». У розділі «Довідкові книги...» перелік краєзнавчих видань складав чверть усіх описів на книги, а його підрозділ «Місцеві довідники» вміщував перелік історичних матеріалів про м. Миколаїв, міське господарство, каталоги миколаївських бібліотек, статуту та звіти навчальних закладів, товариств і установ тощо.

До каталогу були включені бібліографічні описи на книги, періодичні видання, статті з журналів і збірників тощо. Система науково-допоміжного апарату каталогу складалася з чотирьох покажчиків: авторів, творів без зазначення імені автора, іноземних авторів, іноземних творів без зазначення імені автора.

Одразу після свого виходу каталог коштував 75 коп.⁶⁰, а з березня 1916 р. продавався вже за 50 коп.⁶¹ Рівно через рік ціна на каталог знову зросла до початкової – 75 коп.⁶²

⁵⁹ Там же. – С. III.

⁶⁰ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 42а, арк. 150.

⁶¹ Там само, спр. 70, арк. 77.

⁶² Там само, арк. 159.

У 1914 р. Дирекція Миколаївської громадської бібліотеки порушує питання про створення каталогу відділення бібліотеки (відкрито у 1900 р.)⁶³. Упродовж 1915 р. робота над його підготовкою велася членами Дирекції⁶⁴. 22 грудня 1915 р. член Дирекції С. М. Фадєєва доповіла про хід робіт: закінчено друкування всіх його розділів, ведеться робота над друком алфавітного покажчика, списку книг, які вийшли за час друкування каталогу, та переліку помилок. Закінчення робіт очікувалося до кінця січня 1916 р.⁶⁵ За даними звіту Миколаївської громадської бібліотеки каталог відділення бібліотеки вийшов друком у 1916 р. накладом 200 прим.⁶⁶

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що Миколаївська громадська бібліотека турбувалася не тільки про поповнення своїх фондів, а й про їхнє максимальне розкриття, випускаючи друковані каталоги та доповнення до них. Особлива увага зверталася на зручність у користуванні каталогами, у зв'язку з чим удосконалювалась їхня структура та способи логічного розташування інформації.

II. Дирекція бібліотеки приділяла також багато часу складанню та веденню карткових каталогів, які використовувалися паралельно з друкованими.

У ДАМО знаходимо відомості про обговорення Дирекцією бібліотеки питання щодо необхідності складання систематичного каталогу журнальних статей у картковому вигляді, які датуються травнем 1901 р. Цю роботу було доручено бібліотекарці О. Л. Пухальській. На купівлю паперу для карток асигновано 2 крб.⁶⁷ Після цього питання карткового каталогу тривалий час не порушувалося через відсутність коштів у бібліотеки для оплати цієї праці⁶⁸.

Тільки наприкінці 1906 р. Миколаївська громадська бібліотека змогла асигнувати 175 крб. для створення каталогу журнальних статей у двох примірниках. На цю роботу був запрошений Л. Г. Дібнер, діяльність якого контролювала комісія з членів Дирекції⁶⁹. У січні 1908 р. Дирекція, приймаючи від Л. Г. Дібнера виконану роботу, визнала її заган

⁶³ Там само, спр. 42а, арк. 211.

⁶⁴ Там само, спр. 70, арк. 25–26.

⁶⁵ Там само, спр. 64.

⁶⁶ Отчет Николаевской общественной библиотеки и ее отделения за 1915 год. – Николаев: Электр. типо-литогр. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1916. – С. 5.

⁶⁷ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 18, арк. 99.

⁶⁸ Там само, спр. 42а, арк. 11.

⁶⁹ Там само, арк. 13.

лом задовільною, але такою, що не в повному обсязі відповідає умовам, які були поставлені бібліотекою. Тому складачу каталогу була оплачена частина домовленої суми у розмірі 150 крб. і запропоновано закінчити роботу у термін до трьох місяців. Л. Г. Дібнер не погодився з претензіями Дирекції та вважав, що вона незаконно привласнила частину його винагородження, і рішуче відмовився закінчити роботу⁷⁰. Складання карткового каталогу завершила О. Л. Пухальська з оплатою праці в 25 крб.⁷¹

Копітка робота щодо організації карткового каталогу мала значні обсяги – більше 40 тис. карток, які складали по суті зміст усіх періодичних і продовжуваних видань бібліотеки на той час⁷².

Займаючись бібліографічною діяльністю, Миколаївська громадська бібліотека приділяла певну увагу створенню рекомендаційних списків для читачів і списків для організації власної внутрішньої діяльності. Так, у 1903 р. член Дирекції Г. Я. Вейнберг представив на розгляд складений ним систематичний список книг з хімії, ботаніки, геології і мінералогії, наявних у бібліотеці. Вирішено скласти подібні переліки за усіма науками і розмістити для ознайомлення читачам⁷³. Цю роботу було продовжено лише у 1913 р. і підготовлено декілька рекомендаційних списків книг з різних галузей знань.

На запит Миколаївської громадської бібліотеки список з природознавства складено Миколаївським товариством любителів природи, яке популяризувало саме ці знання та випускало власний журнал «Природа»⁷⁴.

У 1906 р. Миколаївською громадською бібліотекою було підготовлено «Список указателей книг для чтения»⁷⁵. Це практично єдиний приклад створення даною бібліотекою бібліографії другого ступеня, який зберігся в ДАМО. На жаль, не відомо, хто і з якою метою створив цей список, а також як він використовувався в обслуговуванні читачів. У списку наведені основні відомості про бібліо-

графічні покажчики: інвентарний номер книги, автор, назва, місце і рік видання.

Списки також складалися і для внутрішніх потреб бібліотеки. Так, Г. Я. Вейнберг на основі зібраних ним бібліографічних даних та відгуків професорів Новоросійського університету склав список творів (700 назв) для систематичного поповнення наукових розділів каталогу книгозбірні. Дирекція прийняла рішення використати вказаний список при замовленні видань для бібліотеки⁷⁶.

З певною періодичністю бібліотека складала списки книг, які не могли видаватися додому абонентам, звертаючи особливу увагу на коштовні та рідкісні видання⁷⁷.

У 1911 р. членом Дирекції Б. С. Кузнецовим був підготовлений список книг, які втратили цінність для бібліотеки (застарілі підручники, розрізнені томи, «бульварна» література). Список був розміщений у бібліотеці з такою метою: якщо з боку читачів протягом місяця не буде жодного заперечення, книги будуть вилучені з фондів⁷⁸.

Хоча діяльність по складанню списків, зокрема рекомендаційних, і велася бібліотекою, але цю роботу не можемо вважати систематичною. Історичні джерела зберегли відомості лише про поодинокі приклади цієї діяльності.

III. До третього важливого напрямку бібліографічної роботи Миколаївської громадської бібліотеки відноситься діяльність бібліографічної комісії.

Бібліографічну комісію було створено, а також обрано її перших членів на засіданні Дирекції бібліотеки 14 серпня 1907 р.⁷⁹ До складу комісії зазвичай входили члени Дирекції. Щорічно склад комісії поновлювався і затверджувався.

Основною функцією бібліографічної комісії була підготовка списків книг, необхідних для придбання. Вказані списки передавалися на розгляд Дирекції та Президії бібліотеки, після чого приймалося остаточне рішення. За окремими членами комісії були закріплені певні журнали та газети для виявлення бібліографії, яка містилася на сторінках періодичних видань⁸⁰.

⁷⁰ Там само, спр. 49, арк. 5–6.

⁷¹ Там само, спр. 42а, арк. 31.

⁷² Отчет Николаевской общественной библиотеки и ее отделения за 1906 год. – Николаев: Типогр. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1907 – С. 5.

⁷³ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 25, арк. 22.

⁷⁴ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1912 год. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1913. – С. 5.

⁷⁵ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 42, арк. 22.

⁷⁶ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1903 год. – Николаев: Рус. типо-литограф., 1904. – С. 5.

⁷⁷ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 25, арк. 23; спр. 70, арк. 262.

⁷⁸ Отчет Николаевской общественной библиотеки за 1910 год. – Николаев: Электр. типо-литограф. бр.[атьев] Л. и И. Белолипских, 1911. – С. 3.

⁷⁹ ДАМО, ф. 142, оп. 1, спр. 42а, арк. 14.

⁸⁰ Там само, спр. 67, арк. 16.

Окрім складання списків книг для придбання бібліотекою бібліографічна комісія виявляла за друкованими каталогами ті видання, які підлягали дублюванню в бібліотеці. Отже, у 1916 р. членами комісії було підготовлено список дитячих книг для замовлення додаткових примірників ⁸¹.

Рішенням засідання бібліографічної комісії від 10 січня 1917 р. була визначена необхідність утворення відділу книг малоросійською мовою, згідно письмового звернення постійних читачів бібліотеки, до якого додавався список рекомендованих книг для відділу ⁸².

Численні списки, які готувалися членами бібліографічної комісії для придбання бібліотекою, збереглися в ДАМО ⁸³.

Бібліографічна комісія підтримувала зв'язки з різними установами з метою безкоштовного отримання книг для бібліотеки, звертаючись навіть до Імператорської публічної бібліотеки ⁸⁴; вела листування з книжковими магазинами та вживала інші заходи щодо придбання літератури до фондів книгозбірні ⁸⁵.

За діяльністю бібліографічної комісії наглядала Президія бібліотеки, яка була створена рішенням Дирекції від 16 листопада 1915 р. та організовувала свою роботу на основі окремої інструкції ⁸⁶. Виконуючи функції дорадчого органу, Президія розглядала всі питання до винесення їх на обговорення Дирекції бібліотеки. Одержуючи списки книг від бібліографічної комісії, члени Президії переглядали включені до них видання, визначаючи необхідність придбання кожної книги. Прийняті

рішення пропонувалися Дирекції для остаточного затвердження ⁸⁷.

Дирекція бібліотеки, яка вирішувала багато адміністративних питань, завдяки діяльності бібліографічної комісії та Президії була звільнена від організації та реалізації суто технологічних процесів.

Докладне вивчення напрямів бібліографічної діяльності Миколаївської громадської бібліотеки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. дозволяє зробити певні висновки:

- ▲ бібліографічна діяльність розвивалась як окремий комплексний напрям роботи, взаємопов'язаний з іншими процесами бібліотеки;
- ▲ складання, друкування та використання каталогів було базовою функцією бібліографічної діяльності, реалізація якої вимагала залучення значних ресурсів (матеріальних, людських, часових);
- ▲ бібліографічна діяльність здійснювалася в основному членами Дирекції бібліотеки із залученням інших осіб та організацій;
- ▲ результати бібліографічної роботи (друковані каталоги, рекомендаційні списки) використовувалися як читачами бібліотеки для пошуку книг та засвоєння нових знань, так і бібліотечними працівниками для внутрішніх процесів (замовлення книг, вилучення непотрібної літератури тощо);
- ▲ більша частина бібліографічної продукції Миколаївської громадської бібліотеки у вигляді каталогів і списків літератури зберігається і досі в ДАМО та Миколаївській ОУНБ ім. О. Гмирьова та є цінним джерелом для вивчення історії бібліотечної, книжкової справи, соціокультурних процесів Півдня України.

⁸¹ Там само, арк. 27–28.

⁸² Там само, арк. 32.

⁸³ Там само, арк. 23–24, 35–36, 39, 47.

⁸⁴ Там само, арк. 32.

⁸⁵ Там само, арк. 40–41.

⁸⁶ Там само, арк. 1.

⁸⁷ Там само, арк. 14.

З ІСТОРІЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ

УДК 002.2:351.751.5(09)

Володимир КОВАЛЬЧУК,

заступник директора Київського фінансово-економічного коледжу
Національної академії ДПС України

Микола Петрович Баллін (1829-1904) - бібліотечний діяч, видавець, книготорговець та просвітник (друга половина XIX - початок XX ст.)

На маловідомих архівних джерелах висвітлюється життєвий і творчий шлях Миколи Петровича Балліна – видатного бібліотечного діяча і видавця, просвітителя і книготорговця кінця XIX – початку XX ст. У дослідженні аналізується значний внесок М. П. Балліна у заснування Харківського Товариства грамотності та створення публічних бібліотек і читалень у Східній Україні.

Ключові слова: публічна бібліотека, читальня, товариство грамотності, кооперативний рух, бібліотекар.

Відомий український громадський діяч Микола Петрович Баллін народився 6 вересня 1829 р. у Петербурзі, у сім'ї дійсного статського радника. Юрист за освітою, Баллін служить на різних посадах, але справою всього його життя стає кооперація, – він розумів її як пошук ідеалу людських відносин, які базуються на засадах рівності, добра та справедливості. Його, безсумнівно, можна вважати одним із яскравих представників просвітницького руху в Україні. М. Баллін був не лише піонером кооперації, але й засновником перших громадських та публічних бібліотек у Костромі, Харкові та Катеринославі. «Це перша важлива справа», – говорив Баллін, про створення бібліотек¹.

У 1860 р. Баллін разом з товаришем їде до Одеси, з метою організації катеринославського журналу «Новоросійський літопис», але, звинувачений в українофільстві, він не отримав дозволу на відкриття часопису. Незабаром Миколу Петровича Балліна переводять у Кострому Товаришем Голови цивільної палати, куди він переїхав у 1860 р.², і одразу розпочав активну літературну і освітню діяльність. Серед загальних планів він розробляє проекти заснування Товариства грамотності³. Се-

ред інших проектів, розробкою та втіленням яких займався Микола Петрович, були проект заснування костромських бібліотек та проект заснування Костромського приватного університету. У Костромі не було громадської бібліотеки, але була бібліотека чиновника казенної палати – Львова. Він видавав свої книги читачам з умовою поповнення його бібліотеки яким-небудь журналом, виписаними хоча б, у складчину. «Вигода Львова, – говорив Баллін, – полягала в тім, що він безкоштовно здобував бібліотеку. Ми, зрозуміло, підписалися в бібліотеку Львова, крім того ми самі виписували собі журнали, і більше десятка знайомих, по домовленості, теж виписували собі по журналу». Баллін з товаришами за його прикладом вирішили відкрити бібліотеку. Врешті, М. П. Баллін здійснює проект відкриття Костромської громадської бібліотеки, яка стає першою «книгозбірнею» у Костромі⁴. «У Жохових (друзів Балліна. – Н. К.) – набралось кілька сотень старих книг, у мене було пуда два, у різних знайомих ми понабирали книг, виклопотали приміщення для бібліотеки у проводиря дворянства Миронова і 13 січня улаштували обід у Дворянському Зібранні»⁵. Про цю подію була надрукована стаття в «Московских Ведомостях».

Незабаром Балліну довелося виїхати з Костро-

¹ ІР НБУВ, ф. 326, № 1, арк. 78.

² Там само, № 6, арк. 4.

³ Там само, № 4, арк. 12.

⁴ Там само, № 12, арк. 2.

⁵ Там само, № 3, арк. 15.

ми до Харкова, але він продовжував цікавитися долею Костромської бібліотеки. Через деякий час: бібліотека у Костромі «...існує, знаходиться там же і дуже велика»⁶.

Микола Петрович приїхав до Харкова у 1861 р.⁷, (хоча у деяких документах, мова йде про 1860-й⁸). Там він познайомився з професором харківського університету – Миколою Миколайовичем Бекетовим, спільні справи і спільні захоплення зблизили їх. У своєму листі від 28 травня 1885 р. Бекетову, він пише: «Я не беруся оцінювати Ваше професорство, хоча із вдячністю згадую, що Ваші уроки хімії усвідомили мені не одну хімію»⁹. У цьому листі Баллін вітає Бекетова з ювілеєм і згадує минуле – створення недільних шкіл, заснування Першого товариства грамотності та Харківської громадської бібліотеки.

У цей час Баллін випишував, як він казав, по старій звичці, кілька газет і журналів, і йому трапилося оголошення про відкриття книгарні М. О. Серно-Соловйовича у Санкт-Петербурзі. Це наштотувало Миколу Петровича на думку запропонувати співучасть у відкритті книгарні, у яку передавати газети і журнали як прочитані, так і нові, виписані зі столиці.

Баллін та Серно-Соловйович зійшлися дуже близько.

«Вирішено було, що я даю Серно-Соловйовичу 7500 карбованців. Він мені висилає книги за своєю ціною, я йому – по своїй. Він керує петербурзьким магазином, а я харківським, вони складають нашу спільну власність – 1/3 належить мені»¹⁰, – писав Баллін.

Від цього починається новий період громадської діяльності М. П. Балліна.

«Правда, я книжкової справи тоді не знав як потрібно, я розраховував улаштувати при своєму магазині склади столичних видань для провінційних книгопродавців і склад провінційних видань»¹¹. Збираючись продавати книги за номінальною ціною, Баллін прагнув збільшити продаж книг у Харкові. Отже разом з Серно-Соловйовичем, вони відкрили книгарню у Харкові.

Дружина Миколи Балліна – Олена, розпочала справу відкриття нотного і музичного магазину. Задля цього, подружжя разом відправилося у Санкт-Петербург та Москву за покупками для його об-

лаштування. У той же час Микола Петрович познайомився з Сенковським, який прагнув асоціювати книгопродавців і, з цією метою, видавав «Книжковий Вісник».

У Харкові Балліни найняли для книжкового і музичного магазину середній поверх будинку. Коли через кілька місяців після відкриття книжкового магазину Микола Петрович отримав звістку, що його переводять Товаришем Голови в Пензу, він, захоплений просвітницькою діяльністю, відмовився і написав у Пензу, що не їде і виходить у відставку.

Через деякий час Баллін відкрив книжковий магазин у Херсоні, а керував двома прикажчиками, які там працювали, з Харкова.

За дорученням Курського губернатора Ізвольського інженер-полковник просив допомогти з відкриттям книгарні і в їхньому місті. Губернатор надав приміщення, а Баллін прислав прикажчика та книги, крім того сам їздив у Курськ, на відкриття магазину. Правда, через деякий час, Баллін отримав звістку, що курський магазин закритий, і трапилося це тому, що дружина прикажчика Залюбовського – Маланья Іванівна – носила малоруський костюм, і влада в цьому вбачала, очевидно, якусь загрозу цілісності Російської Імперії. Після дворічного існування петербурзький магазин довелося закрити. Балліна викликав губернатор Дурново і наказав закрити і харківський магазин, мотивуючи це шкідливим впливом його на громадськість. Баллін змушений був оголосити про продаж магазину і бібліотеки. Музичний магазин його дружина перевела на вулицю Московську. Микола Петрович хоч і переймався втратою своєї книгарні, але говорив, що книжкова справа в Харкові розвинулася, принаймні, одержала значний поштовх до розвитку.

Микола Петрович разом зі своєю дружиною Оленою друкує у 1863 р. книжку у кількості 200 екземплярів «Українські пісні, видані коштом Балліної», у яку включено 63 пісні. До речі, це було перше видання Балліна, і надрукував він його у Санкт-Петербурзі¹².

У Харкові він згуртував прогресивних діячів, і створив літературний клуб, який вони стали називати «Клубом чесних і шляхетних людей», що сприяло просвітництву. Однак цей клуб проіснував недовго.

Одним із напрямків гуманістичної діяльності Миколи Балліна була освіта. Залишивши свою роботу у «цивільній палаті», він бере активну участь

⁶ Там само, № 4, арк. 12.

⁷ Там само, № 12, арк. 2.

⁸ Там само, № 8, арк. 2.

⁹ Там само, № 1818, арк. 1.

¹⁰ Там само, № 3, арк. 135.

¹¹ Там само, № 3, арк. 57.

¹² Там само, № 12, арк. 3.

у заснуванні недільних шкіл. Через деякий час з'явилися перші позитивні результати, недільні школи виникали в багатьох регіонах, і процес цей мав перспективу. Баллін згадував про свою участь у засіданні вчителів недільних шкіл. Завдання депутатських зборів, згадував Микола Баллін, полягало у представництві недільних шкіл перед начальством, щоб клопотатися про нестатки шкіл і грамотності, сприяти здешевленню книжок та рекомендувати прогресивні методи навчання. Микола Петрович був депутатом від Харківської недільної школи, і його повідомлення про улаштування недільних шкіл у Харкові і число тих, які навчаються і котрі навчають, було прийнято з задоволенням.

Баллін був переконаний у необхідності надати населенню Харкова можливість читати книги, де книжкова торгівля не була розвинутою, і що необхідно подбати про розвиток провінційної літератури, а отже і провінційної книжкової торгівлі. Клубу чесних і шляхетних людей уже не було, влітку закрилась недільна школа за розпорядженням начальства. «Усім ясно було, що освітній рух не може бути припинено, що можливо тільки ускладнити ті чи інші форми руху» – писав Микола Баллін¹³. Він став шукати нові форми «освітнього руху»¹⁴. За його ініціативою було вирішено організувати у Харкові Товариство грамотності. Статут підписали 150 вчителів колишніх недільних шкіл, правда затверджений він не був. Статут Першого товариства грамотності був досконалішим від Статуту згодом створеного Другого товариства грамотності, який був затверджений у 1869 р. Головна різниця полягала в тому, що межі діяльності 2-го Товариства грамотності обмежили межами Харківської губернії. Члени Товариства грамотності до затвердження його Статуту вибрали депутатів, які повинні були виконувати роль Правління: Бекетов, Баллін, Каченовський, Тимошенко, Ладовський, Беліков. «Ми звернулися до всіх співчуваючих, внести у касу по 6 карбованців, набралось 800 крб.»¹⁵.

Через деякий час Баллін із своїми однодумцями вирішили заснувати учительську школу грамотності, учнів брати із селян навколишніх сіл. Заснована Першим товариством грамотності, учительська школа, відома під ім'ям Бекетовської, була інтернатом. Вона продовжувала існувати, поки не перетворилася в урядову учительську школу. Фактич-

но діяльність Першого Харківського товариства грамотності обмежилася заснуванням Бекетовської учительської школи, говорив Баллін.

Микола Петрович зі своїми однодумцями використовували всі можливості для розвитку народної освіти.

У 1868 р. тривала активна робота зі створення Другого товариства грамотності, і Баллін брав у цій справі активну участь. Корисною зміною Статуту Товариства грамотності варто вважати надання Товариству права відкривати відділення в містах. Членів Другого товариства грамотності нараховувалося 200 чоловік. Було обране Правління, але воно, на жаль, працювало незадовільно, і Баллін критикував його діяльність. Після цього була обрана ревізійна комісія, членом якої став Микола Петрович. Ревізійна комісія мала значний вплив на долю Товариства грамотності. Вона була причиною зосередження його діяльності в школах Харкова і привела до заснування недільних шкіл, ряду читалень, книжкового складу. Крім того, Балліним багато було зроблено для поліпшення педагогічної частини в початкових школах, а також він був серед ініціаторів з'їзду вчителів. Необхідно відзначити, що у Другому Товаристві грамотності Микола Петрович був членом Правління. Головною справою Товариства, на думку Балліна, крім сприяння недільним школам, було заснування при бібліотеці книжкового складу Товариства грамотності. В 1873 р. Баллін був змушений вийти з Правління Товариства, тому що губернатор був не задоволений його перебуванням серед членів, і це, значною мірою, відобразилося на діяльності Товариства¹⁶.

Баллін і Бриллиантов улаштували I-й з'їзд учителів Харківської губернії. На ньому були присутні 30 делегатів, як згадував Микола Петрович – цей з'їзд чомусь вважався небезпечним для існування Товариства грамотності.

1870 рік був багатий для Миколи Балліна на події, він активізує свою видавничу діяльність. В одному з документів, які стосуються життєдіяльності М. Балліна, згадуються три книжки, у підготовці та виданні яких Микола Петрович брав безпосередню участь:

1. «Перша пам'ятна книжка російських споживчих товариств», Санкт-Петербург, 1870 р.
2. «Кооперація на Заході. Робітничі союзи в Англії графа Парижського», Санкт-Петербург, 1871 р.
3. «Нове господарство. Кооперативне землеробство», Санкт-Петербург, 1871 р.¹⁷

¹⁶ Там само, № 3, арк. 161.

¹⁷ Там само, № 12, арк. 3.

¹³ Там само, № 4, арк. 22.

¹⁴ Баренбаум И. Е. Штурманы грядущей бури: Н. А. Серно-Соловьевич, Н. П. Баллин, А. А. Черкесов. – М.: Книга, 1987. – С. 140.

¹⁵ ІР НБУВ, ф. № 326, № 4, арк. 27.

Сам Микола Петрович у своїй «Програмі видання пам'ятних книжок, або календарів споживчих товариств» пише про свій намір видавати пам'ятні книжки та календарі споживчих товариств російською, французькою та англійською мовами. Вихід видання намічався на 1 червня 1871 р. В одному з документів, які зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України М. Баллін дає перелік видрукованої ним літератури і говорить про перспективи у видавничій справі ¹⁸.

Створення бібліотек та читалень, як осередків культури і прогресу, Баллін вважав основою просвітницької діяльності. Зокрема, питання про роботу Установчого комітету четвертої читальні Харківського Товариства грамотності обговорювалося у приміщенні Другої школи Харківського товариства грамотності ¹⁹. Говорячи про цілі і завдання Кооперативної бібліотеки, Микола Петрович акцентував увагу на найголовнішому – популяризації теорії та практики кооперативного руху, а також сприянню закладам, союзам і ідеям, які мають безпосереднє відношення до кооперативного руху взагалі ²⁰.

Усвідомлюючи важливе суспільне значення бібліотеки та бажаючи сприяти покращанню їх функціонування, Баллін, на початку 80-х років, влаштовується на посаду помічника бібліотекаря у бібліотеку Харківського Імператорського Університету, але всі його спроби організувати там роботу належним чином не мали позитивного результату.

У своєму листі до В. С. Козлова, Микола Баллін розповідає про відкриття Четвертої читальні в Харкові та про вже діючі Другу і Третю, а також, він переймається проблемами розвитку освітніх закладів у місті і турбується про реформу позашкільної освіти. У найближчих планах важливе місце посідає кооперативний магазин і палітурна майстерня, яка повинна бути заснована на безкоштовній вільній праці для бібліотек і читалень.

Але головним завданням, над реалізацією якого Баллін працює більше двадцяти років, він визнає заснування Харківського Кооперативного університету, яке, на його думку, було можливо здійснити у 1900 р. ²¹

Вже у 70-х роках ХХ ст. Микола Петрович ста-

вив собі за мету створення, у перспективі, міжнародного кооперативного університету ²².

У своєму листі з Харкова до редакції «Катеринославського Ювілейного Листка» Баллін пропонує свою допомогу в створенні Катеринославської міської публічної бібліотеки (відкрита восени 1886 р.) і додає, що перший кооперативний конгрес «Великобританського союзу» збирається 30-го травня 1887 р.: «Зрозуміло, приватне питання про сприяння Катеринославській бібліотеці не буде, ні в якому разі, на ньому розглядатися, але мені приємно було б, якби відомості, опубліковані редакцією «Ювілейного Листка», дали б мені можливість вказати в числі проявів кооперативного руху в Україні і на заснування Катеринославської публічної бібліотеки, яка вимагає підтримки Міжнародного Кооперативного Союзу» ²³, – пише Баллін.

Микола Петрович робив неодноразові спроби щодо заснування видавничої та книгопродавчої контори, яка, на його думку, повинна була сприяти розвитку видавництва та книжкової торгівлі, полегшувати створення публічних бібліотек та організовувати постачання книжок мешканцям, а також сприяти здешевленню і поширенню книг та журналів у провінції ²⁴. «Засновую Товариство споживачів, Товариство взаємодопомоги приватній праці, виховне Товариство – для поліпшення положення учнів, Богодухівське сільське відділення Товариства Грамотності і намагаюся влаштувати нашу публічну бібліотеку. Крім того хотів заснувати економічний клуб...» – пише Баллін у своєму листі до свого товариша Віктора Козлова ²⁵.

Для розвитку народної освіти в Україні Микола Баллін уже свого часу, пропонував створити Лігу народної освіти ²⁶. Членами цієї Ліги могли б бути усі бажаючі, які б сплачували внески грошима та книгами. Ліга могла б, у міру потреби, засновувати відділення і різні товариства для друкування і поширення своїх видань та для відкриття нових шкіл.

Микола Петрович постійно наголошував на необхідності збільшення коштів на народну освіту, необхідності поліпшення шкіл, відкриття музеїв, що на його думку, сприяло б якості освіти ²⁷.

²² Баренбаум И. Е. Штурманы грядущей бури... – С. 150.

²³ ІР НБУВ, ф. 326, № 12, арк. 21.

²⁴ Там само, № 823, арк. 1.

²⁵ Там само, № 1863, арк. 1.

²⁶ Там само, № 400, арк. 1.

²⁷ Там само, № 1923, арк. 1.

¹⁸ Там само, № 799, арк. 1.

¹⁹ Там само, № 1901, арк. 1.

²⁰ Там само, № 465, арк. 1.

²¹ Там само, № 1862, арк. 1.

В одному зі своїх листів за кордон Микола Петрович писав про те, що працював на користь кооперації зі всіх сил, працював на користь публічних бібліотек, кооперативних товариств і артілей, писав і друкував книги, був за книготорговця і бібліотекаря, організовував публічні лекції, працював на користь недільних та інших шкіл, заснував бібліотеки та книжні крамниці, робив декілька спроб заснувати журнал та виставку-агентство. «Багато з моїх починань зазнали невдачі, але виникають нові організації, у нових формах. 30 років тому у нас не було публічних бібліотек, тепер ми маємо публічну бібліотеку на 2500 абонентів і 4000 відвідувачів. Тепер ми робимо спробу збудувати приміщення для неї й для інших освітніх установ. Ми маємо крім того, ще й багато фахових

бібліотек, я зазначу тільки бібліотеку нашого народного освітнього товариства»²⁸.

Задумуючи видання ряду книг і брошур під загальним заголовком «Кооперативна бібліотека Миколи Балліна», Микола Петрович вказував на те, що у Російській імперії занадто мало знають і розуміють, що може зробити Кооперація – як ідеал загальнолюдських відносин.

Отже, М. П. Баллін був видатним діячем-просвітником, який розглядав бібліотечну та видавничу діяльність як органічну складову розвитку народної освіти, національної культури, багато і самовіддано працював в цій галузі. Хоча багато його планів і проектів не було здійснено, його діяльність залишила помітний слід в історії просвітницького руху.

²⁸ Там само, № 1602, арк. 1.

УДК 002.2(477)(09)

Людмила САЄНКО,

завідувачка краєзнавчого відділу «Одесика» Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, лауреат премії ім. Дмитра Нитченка

Дмитро Нитченко – письменник, видавець

У статті досліджується життя і творчість Дмитра Нитченка – відомого українського прозаїка, поета, вченого, публіциста, редактора і педагога. Розповідається, як склалася його доля в еміграції, про плідну працю як представника української діаспори в Австралії. Висвітлюються такі важливі аспекти діяльності Дмитра Нитченка, як видавнича справа, популяризація знань про українську культуру, численні публікації з проблем педагогіки і науки тощо. Наголошується на значенні для історії вітчизняної літератури цього видатного українського письменника з Австралії.

Ключові слова: письменник, видавець, еміграція, Австралія, українська діаспора, видавнича справа.

Завершення ХХ століття й народження третього тисячоліття спонукає до роздумів про минуле, про глобальні проблеми цивілізації, здобутки християнської духовності й культури, про місце українського народу у всесвітній та європейській історії. Природно, що місце і роль українців у всесвітній історії неможливо оцінити без урахування внеску в неї мільйонів зарубіжних українців.

Із здобуттям Україною незалежності, утвердженням її у світовому співтоваристві як суверенної демократичної держави зростає інтерес громадськості до української діаспори – тієї частини українського етносу, яка в різні часи із різних причин опинилася за межами України.

Українська спільнота в Австралії займає особливе місце в українській діаспорі. Причини над-

звичайних успіхів українців Австралії криються в утриманні національної самобутності в громадській та культурній галузях, в особливостях історичного становлення спільноти.

Культурне та суспільне життя української діаспори є дуже активним, незважаючи на кількість українців, але інформація про події, на жаль, залишається поза увагою засобів інформаційного простору в Україні, оскільки у свідомості пересічного громадянина, як правило, українці за межами України асоціюються з такими державами, як США чи Канада.

«В Україні добре знають про українську діаспору в Сполучених Штатах Америки й Канади, в країнах Європи, менше – в Австралії. Тому існує ряд причин, і не лише відстань, яка розділяє ці дві країни. Тому нині дуже важливо як для України,

так і українців та їхніх нащадків в Австралії краще пізнати один одного. Нині для цього є всі можливості, особливо з отриманням Незалежності України, 10-ту річницю якої відзначали в серпні 2001 року не лише в Україні, але й діаспори, які розкидані по усьому світу» [4].

Літературу української діаспори Австралії сьогодні важко уявити без праць авторитетного, талановитого і невтомного прозаїка, поета, вченого, публіциста, літературознавця, критика, редактора і педагога Дмитра Нитченка.

Дмитро Нитченко належить до тих людей, які пройшли через горнило революції, найстрашнішої у світі війни, дорогами поневірянь в Європі, але вистояли і піднесли українську літературу на нові висоти. Доля привела його на п'ятий континент (після короткого перебування в таборах переміщених осіб у Німеччині, разом із багатьма іншими втікачами прибув до Австралії у 1949 р.).

Народився Дмитро Нитченко (Ніценко) (псевдонім Чуб та Остап Зірчастий) на мальовничій Полтавщині, у селі Зінькові 21 лютого 1905 р. у сім'ї заможних селян.

Після двох років початкової школи продовжив навчання у Зіньківській гімназії. У Зінькові Дмитро закінчив трудову школу і у 1921 р. вступив до індустріально-технічної школи, яка тільки починала функціонувати. Навчання тут проводилося з виробничою практикою у шкільних майстернях. Звиклому до праці юнакові давалася легко і наука, і практичні заняття, а тому залишалося багато вільного часу для улюбленого заняття – написання віршів та відвідування філії літературного угруповання «Плуг».

Профшколу Д. Нитченко закінчив у 1924 р. і ще рік відробляв практику на електростанції м. Зінькова. Потім переїхав з матір'ю до П'ятигорська, де працював ремонтником залізничних шляхів, а потім свердлильником на заводі «Ельмехтрест». У вільний час брав активну участь у драматичному та танцювальному гуртках, співав у хорі. Багато читав улюблених авторів – Дж. Лондона, Ф. Купера, Дж. Свіфта, Г. Мопассана, Е. Хемінгуей, Л. Толстого, С. Цвейга, Дж. Голсуорсі; слідкував за літературними новинками.

На Кубані в цей час відкриваються навчальні заклади для українців і, прагнучи здобути вищу освіту, Дмитро Нитченко переїжджає до Краснодару. Юнака не приймали до робітфаку, мотивуючи тим, що він вже закінчив дворічну технічну школу. На робітфак йому допомагає вступити А. В. Луначарський, який відпочивав у той час на Кавказі. У Краснодарі Д. Нитченко успішно на-

вчається, бере активну участь у громадському житті, друкує свої перші поетичні твори. Але за доносом свого односельчанина Моті Бродського був виключений з робітфаку за приховування свого соціального походження. Переїхав до столиці України – Харкова. Спочатку працював на гудзиковій фабриці, а потім у Державному видавництві. Дмитро Нитченко там познайомився та заприятелював з багатьма відомими українськими діячами культури та літератури – Юрієм Вухналем, Миколою Кулішем, Пилипом Капельгородським, Юрієм Борзенком, Іваном Багряним. Ця дружба мала великий вплив на формування Дмитра Нитченка як письменника.

У цей час на Україну наступають голод і репресії. Гине на заслання багато письменників та родичів Д. Нитченка. Сам він залишається без роботи та перебивається випадковими заробітками у видавництвах, на фабриці короткометражних фільмів. У цей час виходить його перша збірка «Поезії індустрії» (1931), переклад книжки «Горький о Леніне», збірник для шкіл, складений з творів Т. Шевченка. Після прийняття до «Політфронту», молодий письменник постійно подає до журналу матеріал. У 1933 р. вийшла друком збірка віршів «Склепіння», а у 1937 р. – «На прикордонні». Поезія була однією з граней молодого поета, але не стала щоденним хлібом.

У цей період Дмитро Нитченко вступає на вечірній факультет для вчителів, який закінчує лише в 1940 р.

На початку другої світової війни Дмитро Нитченко був на Західному фронті морзистом-телефоністом. Після прориву фронту потрапив у полон. З полону втікає і прямує до Харкова.

У Харкові в цей час виходила газета «Нова Україна», в якій письменник друкував гострі антирадянські статті про голодомор, арешти письменників, русифікацію.

Професор Ю. Бойко писав: «Дмитра Нитченка пам'ятаю ще з жорстоких харківських років – 1942–43. Він був одним з тих, що серед харківських руїн і згарищ, в голоді й холоді, творили національний зміст щоденника «Нова Україна». Як редактор відділу літератури, науки й мистецтва, я часто мав нагоду говорити з Дмитром Нитченком, людиною, в якій мене вражали окриленість і та патетична любов до українського слова, яку відродили українські поети-шестидесятники. Скільки душевних розмов про Антоненка-Давидовича, про Сосюру, Свідзінського, про варварства, вдіяні Москвою над українською культурою...» [13, с. 7].

Тому з наближенням Червоної армії письмен-

ник не міг залишатися в Харкові. Д. Нитченко з родиною опинився у Львові, потім Кракові і зрештою в Німеччині – в Штудгарті. Там, у таборі Ді-Пі (1945–1949 рр.), письменник вчителював, працював в газеті «Українські вісті», викладав у Новому Ульмі в українській гімназії. У 1947 р. вийшла у світ його брошура «Шевченко в житті». Д. Нитченко проводив літературно-мистецькі вечори, читав доповіді, друкував нові твори в україномовних газетах, працював ультрареферентом в управі табору.

У 1949 р. почалася масова еміграція українців за океан. Порадившись з І. Багряним, Д. Нитченко записується до Австралії. Ось що радить Багрянний: «Їхати, пане Дмитре! Нема чого тут гнити і розкладатися. А зберегти себе під оглядом національним і духовним можна прекрасно і Австралії, – мавши добру матеріальну базу і людські умови миттєві. Якщо ж судилося повернутися додому, то при теперішній техніці й з кінця світу можна дістатися до Зінькова. Адже так?» [6, с. 7].

Звичайно, у перші роки перебування на чужій землі було не до творчої праці і громадської діяльності. Недарма Мартин Задека (І. Антипенко) у листі до Д. Нитченка писав: «Переглядаючи українську періодику з усього світу, а надто з Австралії, я проте, не можу надібати Вашого сліду. Де Ви там запропастилися?» [6, с. 72].

«Але Д. Нитченко не був би Нитченком, якби в найстисліші строки знову не повернувся до активної громадської роботи і плідної творчої діяльності», – пише П. Сорока в книзі «Дмитро Нитченко-Чуб: Літературний портрет». «Поселившись у Мельборні, Дмитро Нитченко повністю посвятив себе роботі в українській діаспорі. Незважаючи на фізичну працю аж до пенсії, він керував школою в Ньюпорті, викладав у Школах українознавства, працював у шкільній Раді Вікторії, на протязі довгих років очолював Українську Шкільну Раду Австралії. Надзвичайно багато вчителів українських шкіл – його учні. На замовлення Ради пише книгу «Елементи теорії літератури і стилістики», вона двічі видавалася (Мельбурн, 1975; друге видання – 1979)» [12, с. 17].

З листів Д. Нитченка до Ігоря Качуровського ми бачимо, що не тільки потрібно написати книгу, але і достойно захистити її від нападів: «Недавно п. Онуфрієнко прислав до голови Укр. Центр. Шкільної ради приватного листа, в якому гостро накинувся на «Елементи теорії літератури», закидаючи багато гріхів й обіцяючи написати Вам, бо мовляв п. Нитченко лише прикривається Качуровським. П. Онуфрієнко пропонує припинити розпо-

всюджувати книжку, а віддати Нитченкові, хай мовляв, що хоче, те й робить з нею» [7, с. 100]. У другому листі Д. Нитченка до І. Качуровського говориться: «Тим часом Канада вже замовила 100 прим. моєї книжки, хочать прийняти по лінії шкіл, як додатковий підручник, тоді візьмусь ще більше. Маю добрі відгуки від проф. Костюка, Кубійовича, Олександрова, Воропая та багатьох інших» [7, с. 104]. Таким чином, ми бачимо, як нелегко було написати і розповсюдити вищезазначену книгу.

Для шкіл українознавства Д. Нитченко видав «Український правописний словник» (1968, 1985). Яр Славутич у статті «Літературна діяльність Дмитра Нитченка» про ці книги пише: «Тут немає ні соцреалістичних тлумачень, ані росіянізмів, насильно насаджуваних в українську мову. Уміщено цінні праці довголітнього педагога, викладача української літератури в діаспорі» [11, с. 333].

Важливим аспектом діяльності Д. Нитченка була видавнича справа. У 1949 р. в Австралії видано першу українську книжку. З того часу книг вийшло більше двохсот, тематика яких була різнопланова. Це видання з історії України, художня проза і поезія, літературознавча і критична література, книги з життя українських австралійських та новозеландських громад, словники, підручники для шкіл, наукові праці. У видання цих книг закладена праця багатьох людей, але найбільша заслуга в цьому Д. Нитченка, бо саме він започаткував видавництво «Ластівка», Мистецький клуб імені Василя Симоненка (1954), Товариство української мови. Степан Радіон у статті «Духовні сліди україністики Австралії» відзначає: «Обширний нарис Дмитра Нитченка «Українська книжка в Австралії, 1949–1983», в якому досить детально просліджуються видані еміграційними авторами різні твори: художня проза, поезії, нариси та репортажі, спогади, література для дітей та молоді; альманахи, пропам'ятні книги та ювілейні видання; літературознавчі та історичні праці; бібліографію; видання релігійного змісту, англomовні видання» [10, с. 870].

Видавництво Дмитра Нитченка «Ластівка» розпочало свою діяльність у Мельбурні в 1953 р. Першою книгою стала книга для дітей: «На гадючому острові» Д. Чуба. Одна за одною виходять книги для дітей «Це трапилося в Австралії», «В лісах під Вязмою», «Вовчєня», «Стежками пригод», «З новогвінейських вражень», «Слідами Миклухи-Маклая», які відкривають читачам незвичайний світ дивної і прекрасної країни Австралії.

З 1953–1989 рр. у видавництві «Ластівка» вийшло 26 видань, загальний тираж яких – 35 тис. примірників [1, с. 108].

Дмитро Нитченко не обмежувався власною творчою діяльністю, а зоорганізував ціле літературне середовище. У 1945 р. у Мельбурні він створив і постійно очолював Літературно-мистецький клуб ім. Василя Симоненка, члени якого читали і обговорювали свої твори, влаштовували літературні вечори, популяризуючи місцеву українську творчість.

Завдяки наполегливості Дмитра Нитченка в 1966 р. клуб відновив свою діяльність, згуртувавши найактивніших українських письменників Австралії, які щомісяця збиралися, щоб почитати свої нові твори, послухати критику товаришів по перу. Але основним завданням клубу було поширення в суспільстві знань про українську літературу та мистецтво. Члени клубу були також членами Об'єднання Українських Письменників «Слово», філію якого в Австралії очолює також Дмитро Нитченко. У 1982 р. відбувся XI з'їзд ОУП «Слово» в Торонто (Канада), делегатами з Австралії були Дмитро Нитченко й Божена Коваленко.

Протягом півстоліття письменники та культурно-громадські діячі-учасники літературних клубів багато зробили для української спільноти Австралії у культурно-мистецькій царині. Д. Нитченко згадував про діяльність мистецького клубу: «Протягом 30-літнього існування лише наш літературно-мистецький клуб ім. Василя Симоненка в Мельбурні влаштував 102 літературні вечори. Протягом цього періоду було видано 190 книжок, у тому числі й деяку частину творів авторів з України, зокрема тих, чий твори були заборонені на Україні, а часто й самі автори репресовані: Остап Вишня, Борис Антоненко-Давидович, Володимир Гжицький, Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара та інші» [8, с. 306].

Багато уваги Літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка приділяє і роботі з літературною молоддю. «Від 1977 року щороку клуб проголошує літературний конкурс молодечої творчості. Дотепер проголошено 21 конкурс та влаштовано 18 виступів молоді, учасників конкурсів, на літературних вечорах» [3, с. 27].

Для широкого розповсюдження української книжки Дмитро Нитченко влаштовував «Двомісячники української книжки і преси», для яких здобував підтримку українських громадських організацій, церков і шкіл. Він щедро допомагав авторам, редагуючи їхні книжки і пишучи до них передмови [12; 13].

За редакцією та часто і з передмовою Д. Чуба вийшло тут понад 20 окремих видань інших авторів, зокрема, М. Лазорського «Світлотіні», П. Вакуленка

«В джунглях Нової Гвінеї», Іванни Сірко «Голос крові», Б. Антоненка-Давидовича «Печатка» (Передмова Д. Чуба), Л. Далекої «Легіт і бризи», П. Филиповича «Література» (технічна редакція), І. Багряного «Скелька», збірник гумору та сатири Я. Масляка «Дар Любови», Б. Сібо «Літаючі самоцвіти», альманахи «Новий обрій».

Всі видання Літературно-мистецького клубу імені Василя Симоненка в Україні користуються популярністю, а українських письменників з Австралії – Зою Когут, Божену Коваленко, Дмитра Нитченка, Лесю Богуславець (Ткач) та Григорія Вишневого прийняли до Співки письменників України.

Окремої уваги заслуговує робота Літературно-мистецького клубу імені Василя Симоненка у виданні альманаху «Новий обрій», який охоплює всіх авторів, котрі живуть в Австралії. Упорядковував та редагував альманах Дмитро Чуб. Олекса Кобець так відгукнувся про видання альманаху «Новий обрій»: «Насамперед, про Ваш «Обрій» № 2. ... Мало сказати «чудовий». Він – неперевершений в еміграційних умовах. Здається мені, що Ви перестрибнули ним навіть славетні Ваплярські та Літературно-ярмарківські збірники. Все, що складає зміст альманаху – на місці, все серйозне, літературно-вартісне й історично безмірно цінне» [6, с. 169]. Продовжуючи свою думку, Олекса Кобець пише: «Рішуче мені не подобається, що Ви вживаєте в «Обрії» назву танців танками. Це дуже ріже моє вухо, і коли читаєш речення: а потім виступили з танками, так і дере мороз по шкірі; кого ж це гатити ними будуть?» [6, с. 170].

Підготовка цього альманаху до друку проводилася без будь-якої фінансової підтримки. Видано 11 чисел альманаху «Новий обрій», який здобув прихильність не тільки в Австралії, а і в Америці та Канаді. До речі, своїми альманахами українці в Австралії випередили Америку й Канаду. Перший альманах Дмитро Нитченко, нині покійний, самостійно видав ще в 1954 р., а збірник «Слово» вперше вийшов в Америці лише в 1962 р.

Крім альманаху, мета якого забезпечити духовні потреби української спільноти Австралії та підтримати творчість українських авторів, Літературно-мистецький клуб видав своєрідну антологію української поезії «З-під евкаліптів», яка включає твори 15 авторів.

Окрім того, майже у кожному номері часопису «Вільна думка» з'являлися статті Д. Нитченка, зокрема з проблем педагогіки і науки, рецензії на театральні вистави і відгуки на книги побратимів по перу.

Відомий прозаїк, учений, публіцист, культурний діяч і подвижник, Дмитро Нитченко вражав своєю працездатністю, багатством задумів.

Дмитро Нитченко багато років присвятив вивченню життєвого і творчого шляху Великого Кобзаря, зібрав чимало невідомих фактів з його життя. У нього є книжка «Живий Шевченко», особливо популярна серед читачів Австралії, Канади, Німеччини і США. Книжку складає мозаїка епізодів біографії Т. Шевченка від дня народження й до смерті поета. Кожен розділ подано як самостійну документальну новелу, де розповідається про оточення поета, близьких і дорогих йому людей, про радісні й сумні дні Кобзаря. «Д. Чуб перечитав і використав не лише праці українських шевченкознавців, а й спогади сучасників Кобзаря: українців, поляків, узбеків, москалів...» [14].

Заслужене визнання і популярність приносять письменнику публікації епістолярної спадщини І. Багряного, В. Винниченка, У. Самчука, А. Гака (Мартина Задеки); «Двісті листів Антоненка-Давидовича», розвідок «Люди великого серця», «У дзеркалі життя й літератури».

Гасло Івана Франка «Людина доти щаслива, доки може допомогти, зробити добро іншій людині» було для Д. Нитченка девізом на все життя «Людина з великої літери» називає його українська діаспора за доброзичливістю, за готовністю допомогти людям. І ще одна унікальна риса Д. Нитченка – любов до листування. У часи мобільного радіо- та телезв'язку він радів кожному, хто звертався до нього листовно, і відповідав кожному листом. Епістолярій його – багатющий. Він видав «200 листів Б. Антоненка-Давидовича», три томи «Листів письменників». Видані листи допомагають зрозуміти і душу письменника, і людей, з якими листувався Д. Нитченко. Адже в листах Д. Нитченко торкався і творчого доробку кожного письменника, кожного нового твору, давав поради, як краще написати ту чи іншу книгу, навіть продати її.

Особливо щедрою і, здається, невичерпною є епістолярна спадщина Дмитра Васильовича. У листуванні він був чуйним, акуратним, оперативним, підтримував стосунки із багатьма адресатами, інколи, як сам зізнавався, отримував по 60–70 листів на день. Писав листи Дмитро Васильович майже до останнього дня свого життя.

Для пересічного українського громадянина найдоступніше джерело інформації – це література. За цей час видано низку праць, у яких розповідається про життя і діяльність одного із найпотужніших генераторів творчості української атмосфери не

лише в діаспорі, а й на Україні – Дмитра Нитченка.

Ось лише декілька з них: «Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії» (Мельборн, 1966); «Українці в Австралії» Т. 2 (Мельборн, 1998); «Історія українського поселення в Австралії. Доповіді з першої і четвертої конференцій» (Сідней 1983, 1988, 1990); «Альманах українського життя в Австралії» (Сідней, 1994). Спільними зусиллями Наукового Товариства ім. Шевченка та Національної академії наук України у 1995 р. був виданий Т. 4 «Енциклопедії української діаспори: Австралія, Азія, Африка».

До творчості Дмитра Нитченка неодноразово звертався в своїх статтях доктор Марко Павлишин – літературознавець, голова відділу славістики Монашського університету (Мельборн): «Живий Дмитро Нитченко»; «Аспекти української літератури в Австралії»; «Дмитрові Нитченку – 90 років»; «Своєрідний документ сучасної України». Яр Славутич звертався до літературної творчості Дмитра Нитченка в статтях «Літературна діяльність Дмитра Нитченка» і «Дмитро Чуб як літературознавець».

Необхідно звернути увагу на книгу Петра Сороки «Дмитро Нитченко-Чуб: Літературний портрет» (Тернопіль, 1996). Петро Сорока зробив спробу проаналізувати життєвий і творчий шлях відомого українського письменника з Австралії, а також показав своєрідність його ідейно-художнього світу та особливості стилю.

Усе життя Д. Нитченка – життя українського слова, життя української книги, життя митця – наповнене великим патріотичним змістом.

Довершувати батькову справу взялися його доньки – Леся Ткач (Богуславець), письменниця і журналістка, та Галина Кошарська, доктор філософії, професор, керівник славістичного відділу університету ім. Макворі в Австралії.

У роки незалежності його слово повернулося в Україну. Книги Д. Нитченка виходять окремими виданнями, кращі твори друкуються в журналах «Березіль», «Дзвін», Київ».

Із останнього листа, який був надісланий до зали «Українці в світі» Одеської державної наукової бібліотеки ім. Горького у 1997 р., можна додати: «Я належу до членів редколегії журналу «Нові дні», що виходить у Торонто (Канада); член редколегії журналу «Березіль» (Харків), почесний член ОПЛДМ (Об'єднання працівників літератури для дітей і молоді в Торонто (Канада), дійсний член НТШ централі США, член Спілки письменників України з 1932 р. Всього моїх книжок вийшло 29,

до війни в Україні вийшло 3, 2 в Німеччині, 19 в Австралії та 5 перевидали в Україні. Там же у 1992 р. я одержав за свої спогади «Від Зінькова до Мельборну» Міжнародну премію ім. Г. Сковороди. А в 1993 р. дістав премію ім. Лесі Українки за три книжки, які перевидало в-во «Веселка» у Києві. Це «Живий Шевченко» (з австралійськими – це п'яте видання) з передмовою літературознавця Слабошпицького, «Стежками пригод» з передмовою Олеса Гончара та «Слідами Миклухо-Маклая» з передмовою Марсюка. До того видали по 50 тисяч примірників кожну. А в Полтаві перевидали «Елементи теорії літератури» з передмовою В. Базилевського тиражем 5 тисяч. Це фактично третє видання, бо двоє було видано в Австралії. Я упорядкував також 10 альманахів «Новий обрій». Ще дома я переклав з німецької мови 10 віршів, які увійшли до збірки моїх віршів «Склепіння» (1933). Ще дома переклав 5 книжок з російської мови, зокрема «Горький про Леніна», Кутателадзе «Перша буря», Санова «Справа про сім печей», Бібікова «Климчук» – повість. Також упорядкував збірник для шкіл з творів Т. Шевченка під загальною назвою «Кавказ». 5 моїх віршів були покладені на музику ще в Харкові, а два в Австралії. Маю низку похвальних грамот від Союзу Українських Організацій Австралії, Української громади Вікторії, від Спільки письменників України, від літературного об'єднання «Раїна» з Луганська та інших організацій. Мою книжку «Слідами Миклухи-Маклая» переклали на російську мову та надрукували в 4-х номерах журналу «Кубань» у Краснодарі.

Одержав я нагороди на конкурсах літературних в Канаді в ОПЛДШ за розвідку про Лесю Українку, в Америці Союз Українок за спогади «Від Зінькова до Мельборну», відзначена була моя книжка «3 новогвінейських вражень» [5].

Ім'я Д. Нитченка назавжди залишиться в українській літературі поряд з іменами Григорія Костюка, Юрія Лавриненка, Івана Кошелівця, Яра Славутича, Івана Багряного, Юрія Шевельова, Ганни Черинь.

Свій щирий патріотизм він виявляв не гучними абстрактними словами, а послідовним, щоденним діянням. Весь його погляд на світ, весь тон його творів, всі його оцінки засвідчують, що це – український письменник, безмежно відданий Україні – країні, поза межами якої він прожив більше, ніж дві третини свого життя. Сама його любов до літератури настільки була сильна, що проявилася навіть у третьому поколінні, і літераторами стали не лише

доньки Галина Кошарська та Леся Ткач, а й онук Дмитро Ткач – поет, перекладач і видавець.

Продовжуючи справу Д. Нитченка, Ліга українських меценатів та родина покійного заснувала премію імені Дмитра Нитченка за пропаганду українського друкованого слова.

Ім'я Д. Нитченка стає широко відомим на Україні, повертається до читача його діяльність подвижника українського слова, української науки. Дмитро Нитченко як письменник, видавець залишив цінний скарб науки для нас і для майбутніх поколінь.

Ця робота є однією з перших спроб дослідження його багатогранної діяльності на ниві української культури.

Література

1. Енциклопедія Української Діаспори: (В 7 томах) / Гол. ред.: Василь Маркусь. – Вид. 1-е. – Київ: Інтел, 1995. – Т. 4 (Австралія–Азія–Африка), 1995. – 248 с.
2. Камінський Є. Українці в світі // Літературна Україна. – 1999. – 23 груд.
3. Коваленко Б. Українські письменники Вікторії // Новий обрій. Альманах: Література, мистецтво, культурне життя. – Мельбурн: Ластівка, 1999. – С. 23–28.
4. Ковальчук О. Нове цінне видання про українську діаспору в Австралії: «Українці в Австралії. Енциклопедичний довідник» (Сідней, 2001 р.) // Вільна думка. – 2001. – Ч. 47–48. – С. 27.
5. Архів Дмитра Нитченка. Лист від 22.03.1997 р. – Ньюпорт (Австралія); Одеса. – С. 11.
6. Нитченко Д. Листи письменників: Збірник перший / Передм. М. Павлишина. – Мельбурн: Ластівка, 1992. – 188 с.
7. Нитченко Д. Листи письменників: Зб. четвертий. – Мельбурн (Австралія); Ніжин; Київ, 2001. – 240 с.
8. Нитченко Д. Післяслово // Новий обрій: Альманах: Література, мистецтво, культурне життя. – Мельбурн: Ластівка, 1997. – Ч. 10. – 312 с.
9. Павлишин М. Дмитро Нитченко (1905–1999): Пам'яті українського письменника – патріота // Церква і життя. – 1999. – Ч. 37. – С. 27.
10. Радіон С. Духовні сліди україністики Австралії // Визвольний шлях. – 1991. – 16 черв. – С. 870–871.
11. Славутич Яр. Твори. – К.: Дніпро; Едмонтон: Славута, 1998. – Т. 4. – 484 с.
12. Сорока П. Дмитро Нитченко-Чуб: Літературний портрет. – Тернопіль: Лілія, 1996. – 94 с.
13. Бойко Ю. Нитченко як творча індивідуальність // Чуб Дмитро. Люди великого серця: Статті, розвідки, спогади / Передмова проф. д-ра Ю. Бойка. – Мельбурн: Ластівка, 1981. – С. 7–11.
14. Нова праця про Тараса Шевченка // Визвольний шлях. – 1963. – № 11/12. – С. 1406.

Перший європейський семінар із проблем запобігання катастрофам та збереження архівів

Збереження архівних документів має виключно державне значення, а забезпечення його на належному рівні потребує великих витрат та зусиль у кожній країні. Разом з тим досягнутий рівень науково-практичної роботи в зберіганні та консервації цих документів до певної міри визначає стан розвитку науки та культури нації. Метою Першого європейського семінару (м. Київ, 5–7 травня 2004 р.) був розгляд проблеми в контексті «Архіви та катастрофи», котрий проводився Державним комітетом архівів України за участю Європейського Відділення Міжнародної Ради Архівів (EURBICA). Було запрошено керівників обласних державних архівів, провідних учених в області архівознавства та консервації, юристів. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського брала участь як провідна академічна установа, котра має досвід практичної роботи з розв'язання проблем, визначених темою семінару.

У роботі Першого європейського семінару було заслухано 11 доповідей з питань упередження, підготовки та ліквідації наслідків аварійної ситуації. Гостра необхідність у проведенні подібного фахового обговорення ситуації з питань збереження бібліотечних і архівних фондів була викликана турботою про збереження рухомих пам'яток культури. Важливість роботи даного Семінару мала і додаткове завдання для кожного учасника: ознайомити, навчити і підготувати.

Доповідь директора Українського НДІ архівної справи та документознавства, д-ра іст. наук Ірини Матяш носила теоретично-прикладний характер і була присвячена класифікації видів катастроф, котрі можуть загрожувати збереженню документів у архівних установах. Детально було проаналізовано такі види катастроф, як екологічні, техногенні, соціально-політичні: етичні, економічні, воєнні. Визначено можливі небезпеки у справі збереження документних фондів. Наводились приклади аварій у системі Державного комітету архівів України за останні роки та шляхи їх ліквідації.

Виступ директора Держархіву Хмельницької області Петра Слободянюка був направлений на висвітлення наслідків трагедії, яка сталася 10 квітня 2003 р. у Кам'янець-Подільському міському архіві та аналіз організаційних і рятувальних дій з боку міської влади та спеціалістів різних галузей народного господарства. Наводилося багато фактів щодо

непристосованості самого приміщення для розміщення архівного фонду за будівельними характеристиками; під одним дахом розміщувалися відомча друкарня на першому поверсі і архів на 2-му і 3-му поверхах, а до того ж будівля мала пічне опалення в місці розміщення поліграфічного обладнання. Ці обставини також не сприяли дотриманню правил зберігання архівного фонду, про що і було відмічено у відповідному наказі Держкомархіву на початку квітня за результатами перевірки роботи комісії з питань схоронності і збереження фонду, яким підкреслювалась відсутність умов для збереження документів. Непоправне лихо, як відмічалось доповідачем, привело до пошкодження:

- 53,3 % архівних справ від загального обсягу документів із фонду Подільської казенної палати (1796–1919);
- 27 % із фонду «Подільське губернське в селянських справах присутствіє» (1816–1919);
- зовсім втрачено 10 % документів із фондів Канцелярії Подільського губернатора (1795–1919), Кам'янець-Подільської міської управи (1875–1920) та фондів Подільського військового губернатора (1795–1845).

Можна говорити про незавидну долю документів, які охоплюють більше 125 років, тобто від часу входження цього чудового краю України до складу Російської імперії і до Української революції 1917–1920 рр.

Аналізуючи у доповіді дії по рятуванню постраждалих документів, відмічалось, що від дня аварії до дня висушування останнього зволоженого аркуша пройшло майже 8 місяців (11 грудня 2003 р.) нелегкої праці архівістів і сотень їхніх добровільних помічників із числа студентів та співробітників інших установ міста. Для ліквідації наслідків трагедії було придбано 13 видів паперу і картону, а також ряд інших витратних матеріалів – марля, вата, засоби індивідуального захисту та 22 од. вогнегасників сучасної моделі. Також у доповіді відмічалась актуальність наявності інструктивно-методичної документації, інструкцій про порядок сушіння документів, пошкоджених водою, пам'ятки – інструкції про заходи охорони праці та пожежної безпеки при ліквідації аварійної ситуації та інше. Отже, життя показало, що наявність плану подолання надзвичайної ситуації, котрий би передбачав чіткі і злагоджені дії адміністрації і співро-

бітників у ліквідації наслідків аварії вкрай необхідно мати кожній архівній установі.

Важливе повідомлення про ліквідацію наслідків аварійної ситуації у Кам'янець-Подільському міському архіві зробив один із членів аварійної команди, керівник лабораторії Держархіву Хмельницької області Олег Качковський. Доповідач поділився набутим досвідом роботи під час ліквідації аварійної ситуації, проаналізував підходи до ідентифікації окремих частин розрізнених справ та звернув увагу на невдалі рішення у перші дні роботи – залучення до спасіння документів студентів, воїнів і школярів. Як один із керівників, який відповідав за переміщення зволожених документів до морзильної камери ВАТ «М'ясоконсервний комбінат» у м. Кам'янець-Подільський, наголосив на матеріалознавчому аспекті у діловодстві. Найбільше постраждали ті справи, обкладинки котрих було виготовлено з синтетичних матеріалів, особливо ламіновані. До морзильної камери направляли навіть ті частинки аркушів документів, площа котрих хоч і була втрачена на 80–90 %, але на них збереглася інформація. Виступаючий підкреслив ще й таку особливість: архівні справи, які були у твердих обкладинках або папках, значно менше постраждали від вогню і води.

Даний факт підкреслює ту аксіому, що у діловодстві з архівної справи усі реставраційні та витратні матеріали повинні мати сумісні фізико-хімічні показники з показниками паперу архівного документа, а використання навіть у якості витратних, синтетичних матеріалів є негативним, оскільки у несприятливій обстановці тільки ускладнює процес зберігання документів.

Можливі шляхи пошуку копій втрачених архівних документів в інших установах запропонувала провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України Валентина Шандра. Одним із таких місць можуть бути відомчі архіви відповідних Міністерств, а фонди цивільного і військового губернатора можна віднайти в місцях складання документів. Вона відмітила одну особливість – гарну постановку кадрового питання того часу у відношенні до правобережного краю – Імперія завжди надсилала на службу виключно висококваліфікованих спеціалістів.

У роботі Першого європейського семінару із проблем попередження катастроф у архівах брали участь співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Людмила Муха – заступник генерального директора, Лариса Сорокіна – завідувачка відділу, Микола Омельченко – в. о. завідувача відділу), якими було виголошено дві доповіді: «Організаційно-управлінські рішення

при ліквідації аварійної ситуації у бібліотеці» та «Замороження як консерваційний засіб для збереження зволожених документів на паперовій основі».

Учасникам семінару було продемонстровано відреставровані книжки, котрі попали у зону аварії, та модельні (власні) зразки книжок, котрі були примусово зволожені, а потім різними способами висушено. Представлена інформація була вислухана з великою зацікавленістю, викликала багато запитань як технологічного характеру, так і юридичного щодо особливостей інструктивних документів.

Змістовною була доповідь Ольги Музичук, директора Центрального державного історичного архіву України, про кількість і умови зберігання архівних документів: на 20 тис. м металевих стелажів розміщено документи від XIII століття до наших днів. Здебільшого документи зберігаються у спеціальних коробках, і тільки на 2 тис. м вони зберігаються у вертикальному положенні. Історичний архів був заснований у 1852 р., а 30 років тому переїхав у нове, спеціально побудоване приміщення, забезпечене усіма видами охорони. Однак, деякі проблеми залишаються, серед яких: згасання тексту документів, великий попит на копіювання, дотримання оптимального температурно-вологісного режиму. Особливою проблемою є необхідність очищення частини документів, котрі у 50-ті роки XX ст. були оброблені інсектицидом. Що ж до досягнень, то результатом наполегливої праці архівістів є факт створення страхового фонду у кількості 25 % від загального обсягу документів, які зберігаються у ЦДІА України.

У виступах Олени Володіної, завідувачки відділу Українського НДІ архівної справи та документознавства, і Лілії Білоусової, заступника директора Державного архіву Одеської області, були висвітлені умови зберігання архівних документів та особливостей геологічного розміщення як міста, так і, власне, місця у ньому архіву. На складній ситуації у справі збереження документів наголосувала і Людмила Терещук, директор Державного центру збереження документів НАФ. Доповідачка звернула увагу присутніх на той факт, що тільки у 25 архівних установах є підрозділи по мікрофільмуванню та реставрації документів, де задіяно всього 35 співробітників. Це, звичайно, недостатньо і не задовольняє існуючі потреби.

З досвідом реставрації пошкоджених водою архівних документів поділилися гості семінару. Внаслідок непередбачуваних надзвичайних подій липневого потопу постраждали десятки бібліотек і архівів Польщі. Мова іде про тисячі метрополіць з архівними документами, котрі за декілька годин

опинилися під водою. Так, Анна Чайка, представник Генеральної дирекції польських архівів, висвітлила результати врятування постраждалих архівних документів: дія повені була непередбачувана – у одному архіві було затоплено 1250 м, іншому 3000 м, але були архіви, де довжина метрополиць із документами сягала за 7000 м. Насамперед, вона підкреслила таку особливість: коли трапляється надзвичайна подія, як правило, не вистачає як витратних матеріалів, так і респіраторів, рукавичок і навіть ємкостей для чистої питної води. У виступі детально висвітлено також результати роботи леофільної камери для висушування постраждалих архівних документів. Було підкреслено, що саме переміщення зволжених документів до морозильної камери великою мірою допомогло врятувати переважну більшість безцінних архівних документів. У доповіді також висвітлені результати роботи сушильних камер та технології застосування етиленоксиду для збереження паперу. Враховуючи уроки минулого, архівісти Польщі керуються такими заповідями:

- ніколи не розміщувати архівні документи у підвальних приміщеннях;
- завжди намагатися переміщувати документи із нижніх полиць, нижніх поверхів на вищі;
- усі процеси і технологічні операції по консервації фіксуються на плівку;
- завжди зберігати обкладинки кожної архівної справи, яка постраждала, доки вона не буде повністю відреставрована;
- більш серйозно ставитися до недоторканого запасу витратних матеріалів, особливо це стосується пластмасових контейнерів (кошиків), необхідних для транспортування зволжених документів.

На сьогодні для спеціалістів архівної справи незаперечним є факт, що для забезпечення стабільних властивостей паперу та тривалого фізичного збереження архівних документів насамперед необхідно забезпечити режими зберігання, у тому числі дотримання нормативних санітарно-біологічних та температурно-кліматичних умов. Не завжди усвідомлюється фондоутримувачами, що бібліотечні та архівні фонди у сховищах перетворюються на велику масу паперу, фізичні властивості та поведінка якої значно складніші ніж одного аркуша або одної архівної справи чи одної бібліотечної одиниці зберігання. На семінарі підкреслювалося також, що недостатньо уваги приділяється питанню підготовки та періодичної перепідготовки спеціалістів з питань збереження документів на паперовому носії. Тож про необхідність пошуку по-

зитивних результатів і аналіз недоліків при ліквідації нестандартних ситуацій у бібліотеках та архівах, як зазначено у програмі, йшлося у виступах на цьому семінарі.

На виставковому стенді семінару працівниками лабораторії Державного архіву Хмельницької області було висвітлено результати сканування частини текстів документів, котрі залишилися після карбонізації паперу із архівних справ Кам'янець-Подільського міського державного архіву після трагедії 10 квітня 2003 р. Проведена унікальна робота зі збереження пошкоджених документів унаслідок одночасної дії на папір вогню та води. Необхідно підкреслити і таку суттєву деталь – ні на одному аркуші паперу документів, які були зволожені до 100 %, жодна буква, написана чорнилами (синього, фіолетового та 90 % чорного кольору від загальної кількості документів), не розійшлася, тобто збереглася чіткість тексту і гарна його читабельність. Слід відзначити, що візуально непрості відрізнити скановані тексти із різних архівних справ. Одночасно ще раз слід підкреслити, що надійність паперу як матеріальної основи документа у справі збереження прогнозується апіорі, а сучасних сканованих текстів – ні. При цьому Генеральний директор Генеральної дирекції польських архівів, Віце-президент Європейського відділення Міжнародної Ради Архівів Дарія Наленч наголосила, що на сьогодні в архівній справі не може втілюватися подача документів у цифровій формі, оскільки є проблеми зі зберіганням таких матеріалів. Оцифровування в архівній галузі можливе насамперед для тих документів, які часто використовуються. Виготовлення мікрофіш на основі цифрових технологій можливе, але це коштує поки що досить дорого. Дарія Наленч проаналізувала кожен виступ спеціалістів, вказуючи на знакові моменти кожної доповіді. Тож відчувалися високий рівень професіоналізму і досконале знання нею суті поставленого на обговорення питання – архіви і катастрофи.

Проведення Першого європейського семінару з актуальних питань збереження і консервації архівних документів у м. Києві показало, що ця проблема дуже актуальна для кожної країни, а набутий досвід у ліквідації наслідків аварійної ситуації у кожній установі потребує широкого оприлюднення та узагальнення.

*Людмила МУХА,
заступник генерального директора НБУВ,
Микола ОМЕЛЬЧЕНКО,
завідувач відділу*

SUMMARY

Onyschenko O., Dubrovina L. Library Affairs of Ukraine in XX century: 1917–1931

The study views history of libraries in the period of Ukrainian revolution in 1917–1920, projects of reforms of library affairs, and creation of the National Library of the Ukrainian State (1918).

With establishment of Soviet power the new goal for centralization of library affairs has been set; the unified system of libraries of different type – public, industrial, folk, scientific, and others – was managed by Narodnyj Komissariat Osvity. There was some success in development of new directions for the library science, as well as achievements in the field of bibliology and bibliography. At that time famous Ukrainian scientists, specializing in these fields – history and book theory in particular – were forming a progressive and independent school and establishing the activity of scientific libraries. That is when Ukrainian National Library and Ukrainian Scientific Institute of Bibliology were formed, and professional, field-specific magazines were published. Two scientific centers were formed, in Kiev and Kharkiv. Great research characterizes activity of Ukrainian emigration in Prague. At the same time, Stalin's acquiring of power embarked on repressions; greater part of scientists was repressed. Ukrainian school was destroyed.

Kulakovska T. Development of research and information activity of the National Academy of Sciences of Ukraine: priorities and prospects

Information activities such as collecting, organizing, analytical and synthetic processing, preserving, searching and disseminating of research information are an essential part of research process. These activities are designated by the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS) among the trends of high priority for strengthening of the national scientific and technical potential. Information activities of NAS are carried by: the V. Vernadsky National Library of Ukraine, the V. Stepanyuk Research Library of NAS of Ukraine, 96 libraries, 70 divisions of research scientific and technical information, publishing services of research institutions. The research information trends of high priority are generating of documentary and information collection as the basis for research; improving of library and information services for scholars on the basis of introduction of technologies which open the opportunity of the world information resources use; disseminating of the results of research and information activities of the institutes of NAS by preparation of information and analytical materials, forming of databases, digital libraries and presentation of information resources in the global information network.

Realization of the Program of the National Academy of Sciences informatization and transformation of libraries into research information centers will foster the development of research information activities.

Solovjanenko D. The Structural Analysis of the Ukrainian Libraries' Web-segment

To establish quantity and quality indicators of filling the Ukrainian libraries' web-segment it was analyzed 105 existing web-sites. During the requiring analysis it was fixed, that Ukrainian libraries have certain successes in internetization processes. At the same time it is necessary to note that existing web-projects are not completely good. There is a lot positive, but also there are some problems in the Ukrainian libraries' web-segment development. The detailed report on results of the research is given below.

It was found out that first web-sites of Ukrainian libraries have begun to occur in 1997. Since then development of this web-segment tends to constant increase. It was fixed that 15% of analyzed sites exist longer than 5 years, including 4% of sites have the seven-year history. The tendency to intensification of web-construction processes is kept in the course of time. More and more Ukrainian libraries begin to create own web-projects. Quality of created information products grows constantly also. First library web-projects represented only separate web-pages with the basic information about a library-creator, but today some projects are powerful web-portals with set of multi-services.

But size of Ukrainian web-sites is still not so big. During the analysis it was revealed that 75% of library web-sites, which exist in the UA domain, yet have less than hundred pages in size, including 47% have no even fifty pages.

The language analysis has revealed that the majority of web-projects functions by the national language. Frequently projects offer on a user choice the two or three languages of the interface (Ukrainian, Russian and English). A number of language problems were fixed.

High quantity and quality parameters of electronic catalogues on analyzed projects was detected. It was fixed that 52% of analyzed web-projects have electronic catalogues. Projects' basic search tools are developed properly. But fulltext databases are not advanced in the analyzed web-segment. Databases with fulltext collection are available only by one project – by the web-site of Vernadski National Library of Ukraine. Any other library has not similar databases. Isolated full texts not collected in databases, were revealed on 45 % of analyzed projects.

Wide spectrum of various OLS forms (virtual book exhibitions, analytical reviews, search servers, web-forums etc.) was appreciated. Basically, projects' filling by documentary resources is sufficient, however a filling by communication resources is not enough. There are not enough chats, teleconferences, interactive shops and other communication services in the Ukrainian libraries' web-segment. Though electronic documents delivery systems become popular, Ukrainian libraries are not very active yet in their introduction. Any library of Ukraine doesn't engaged in development of billing-based e-commerce systems. Library web-sites are not tools of trade or tools of marketing.

Service opportunities of analyzed projects were appreciated highly. All basic information about libraries and their activity (working hours, historical notes, buildings plans, kinds of services) is submitted rather full. But some problems were revealed here. An ambiguous situation with functioning projects news channels. High-grade news channels are developed on 50% of analyzed projects, but news-updating doesn't conduct properly. Frequently messages in news channels are not actual. Not all projects have tools for easy navigation on their pages. Many web-sites have an unfairly difficult structure. Some other similar problems were revealed also.

Projects with a various quality level of design were found in the analyzed web-segment. Web-sites created by nonspecialists in the Microsoft Word environment as well as commercial level samples of professional web-design are present in the segment. The smaller part of projects is created by experts, however the percent of high-quality products is not so low. The general defect of the majority of projects is dependence of a site interface on dividing ability of a user monitor.

So, the careful and critical analysis of web-projects in the Ukrainian libraries' web-segment was spent. The research has shown that projects develop and improve day after day. Introduction of the online library service in Ukraine is gradually systematized. But still there are many problem areas in this development. For example, there are general low interactivity of resources, a bad site-updating and site-support activity, a vagueness of the projects' target groups, a rather low quality of interface and graphics etc. The set of other defects was fixed in the researched web-segment also. As a result it is obvious that the further improvement of the web-projects is very important for Ukrainian libraries.

Astapenko T. Bibliographic activity Mykolaiv Public Library (End of XIX – beginning of XX century)

Public library in Mykolaiv was opened 1881. Bibliographic activities played the significant part in its formation and development and included the following trends:

- 1) preparation and publication of catalogs to be printed;
- 2) keeping the card catalogs of the library and compiling the recommended lists of literature;
- 3) activity of Bibliographic Commission.

The consideration of these trends was performed on the basis of examination and analysis the documents of State Archives of Mykolaiv region and historical sources from the stocks of Mykolaiv Regional Universal and Scientific Library named after O. Gmyriov.

I. Making of the catalogs to be printed was one of the important tasks of Mykolaiv Public Library and it was stated in its Regulations.

The first catalog was published in 1887 in the extent of 80 pages and included of 13 sections referring to the various branches of activity. The information about 2 203 editions was included in this catalog, however, the points of local lore study (those referred to Cherson province incl. t. Mykolaiv) made up less than 2%.

The next catalog of the library circulated in 400 copies was published in 1892 and was two times more in volume as compared the first one. The main feature of this catalog was the book mentioned for the first time and edited in French language in Odessa in 1834. The first bibliography of local lore study of Cherson province was included in this book.

Five years late in 1897 the library published the new catalog of books circulated in 200 copies in which the local papers were mentioned for the first time.

In addition to publication the basic catalogs several supplements to them were published by the library.

The first supplement to the catalog (1899) contained the first of publications received by the library in 1898–1899.

The Council of Directors of Mykolaiv Public Library was working at compiling the second supplement to the catalog which was published in 1902 and circulated in 500 copies. The third supplement to this catalog was published the same year and its circulation was 300 copies.

The third and fourth supplements to the catalog were issued in united publication in 1904.

The last printed catalog of the library appeared in 1912. It was most voluminous and interesting among the all catalogs of the library. Substantial work of many years has anticipated its publication. The activity on preparation the catalog has started since 1908. The members of Council of Directors and invited persons took part in this work. The publication activity of new catalog demanded considerable costs. Therefore the Council of Directors petitioned to the financial commission of Mykolaiv Town Council (Municipal Duma) and Mykolaiv Stock Exchange Committee for a subsidy in 1910.

In the process of creation the catalog a special task was to increase the section devoted to Mykolaiv and the South of Russia.

The catalog was printed in 1912 of 2000 copies circulation and consisted of 12 comprehensive sections. The information about 19 340 books, articles and periodicals was included in the catalog. Every section of this catalog contained the bibliography referring to the various branches of activity.

II. The Council of Directors of Mykolaiv Public Library spared also much time for keeping of card catalogs. The work on compiling of systematic catalog of articles in periodicals was completed in 1908.

Besides, the members of Council of Directors have been preparing the recommended lists concerning various sciences for readers and the lists for organization of its own interior activity (ordering and withdrawal the books from the library stock).

III. The activity of Commission on Bibliography was the one of important trends of bibliographic activity of Mykolaiv Public Library.

Bibliographic Commission was set up in 1907 and its membership constituted the members of Council of Directors. Preparation the lists of books necessary for obtaining by the library was a basic function of Commission. Bibliographic Commission also maintained relations with the books stores and the over organization for purchasing the books and obtaining of free charge copies.

All mentioned above makes it possible to make conclusion that the bibliographic activity of Mykolaiv Public Library was of all round nature at the end of XIX and at the beginning of XX century. The most part of bibliographic editions of the library (printed catalogs, recommended lists) are still kept in the State Archives of Mykolaiv region and in Mykolaiv Regional Universal and Scientific Library named after O. Gmyriov and can be served as a valuable source for study the history of library and book printing and publication as well as social and cultural processes in the South of Ukraine.

Kovalchuk V. M. P. Ballin's Library, Publishing and Book-Selling Work (1829–1904)

Mikola Petrovych Ballin was a prominent representative of co-operative motion in the Russian empire, founder of Kharkiv Co-operative Consumer Society (1869) – the first one in Ukraine – and Kharkiv Society of Literacy. M. P. Ballin was a bookseller, man of literature, defender of foundation of public libraries, public schools, education of people in general.

As a humanist, educator, figure of co-operation and follower of Fourier's Utopian Socialism Ballin developed his ideas in the row of his own work; he was the member of literary club; he founded public schools, libraries and free reading rooms and bookstores. During second half of XIX – beginning of XX c.c. his works devoted to development of co-operation were repeatedly published both individually and in various collaborative publications, including the series «Co-operative Library».

Затверджено до друку вченою радою Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Редактор *О. Клименко*
Комп'ютерна верстка *Л. Климова*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 22.06.2005. Офс. друк. Формат 60x84/₈. Папір офс. Ум. друк. арк. 6,98.
Обл.-вид. арк. 7,01. Наклад 890 прим. Зам. 15.
Видруковано у науково-видавничому центрі НБУВ.
03039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, НБУВ

05.589-36

Передплатний індекс 74049

Бібліотечний вісник, 2005, № 3, с. 1-60.